

ILIRSKA ČITAONICA U ZAGREBU

Jakša Ravlić

U Hrvatskoj su se pod tuđom dominacijom sve ustanove rađale vrlo teško, jer je i sam opstanak hrvatskog naroda dolazio više puta u pitanje. To je osobito vrijedilo za prvu polovicu XIX stoljeća. Potčinjenost hrvatskog sabora tzv zajedničkom saboru u Požunu značila je stalnu samovolju mađarske većine nad svim manjinama, pa, razumije se, i nad hrvatskim poslanicima; namjesničko vijeće ugarsko uvijek je bilo na strani Mađara, a Beč, zapravo car, nastojao se pokazati objektivnim sucem, čuvajući u prvom redu dinastičke interese, zatim pazeći na obzirnost prema Mađarima, a tek bi na kraju dolazila općenito pravda i pravo hrvatskog naroda na opstanak i razvitak. U ovakvim uvjetima bila je iluzorna svaka narodna potreba, ma kako značajna bila, jer je Hrvati nisu mogli ostvariti. I najnevinije hrvatske želje, koje nisu nikome mogle biti od štete, Mađarima su bile zazorne jer su im smetale u njihovim imperijalističkim ciljevima. Da bi se informirao o prilikama u Hrvatskoj, za vrijeme zasjedanja hrvatskog sabora 1836, obratio se ministar policije Sedlnitzky svom pouzdaniku u Zagrebu, Slovaku dru Stjepanu Moysesu, profesoru Kraljevske akademije, da ga izvijesti od odnosima Hrvata i Mađara poslije zajedničkog sabora 1832—36. Moyses je izvijestio Sedlnitzkoga da nije sređeno pitanje odnosa između Hrvata i Mađara, jer zajednički poslovi tih dvaju naroda ne idu ukorak s posebnim pravima Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, da Hrvati ne mogu uz povoljnije uvjete nabavljati morsku sô, da hrvatski staleži imaju pravo slobodno birati protonotara i zemaljskoga kapekana, da se krnji banovo dostojanstvo, da se ne dopušta latinski jezik u unutarnjoj upravi što su Mađari napadali želeći uvesti mađarski jezik u sve škole i urede u Hrvatskoj, da se uvede oprost od davanja plodina vojsci i za ukonačivanje njezino osim u prijekoju potrebi. Posljednji zajednički sabor u Požunu jasno je pokazao da Mađari idu za mađarizacijom Hrvatske i oduzimanjem Slavonije, Rijeke i Hrvatskog primorja da bi Hrvatska postala sastavnim dijelom Ugarske, a ova da bi se proširila od Karpata do Jadrana. Zatim Moyses spominje neke simptome dualizma, i da bude objektivn, iznosi neke krivice Hrvata: niže plemstvo ne pokazuje nikakva zanimanja za politički život a razlog je tome slaba prosvjeta i siromaštvo. Hrvatski se plemići bune kad se dirne u njihove interese, kao što je bio slučaj s novim urbarom na posljednjem zajedničkom saboru. Moyses dalje konstatira: da se posljednji sabor zauzeo »za vlastelinske interese, onda bi nesumnjivo najveći dio hrvatskoga plemstva rado pristao na zahtjev Mađara da zanemari jezik svojih pradjedova i prigrlio bi mađarski jezik kako bi već znao i umio. Zbog urbarskog pitanja mađarski je jezik u Hrvatskoj naišao na antipatiju, dapače kod nekih

postade i omražen, iako Mađari ovdje imaju dosta prijatelja koji misle da samo u združenju s Mađarima mogu tražiti sigurno jamstvo za plemićke povlastice. Tako su se plemići poradi urbara, a svećenstvo radi protestantizma složili s hrvatskom omladinom na obranu municipalnih prava u jednu skupinu koja bi prozvana doskora *ilirskom strankom*. Nasuprot spomenutoj većini stajala je mala skupina ljudi, mađarskih prijatelja, te je bila prozvana *mađarskom strankom*. Ilirsku je stranku stvorila sama omladina i povećala je da je zauzela širok krug pristaša.¹

Ferdinand V, naslijedivši oca na prijestolju, upoznao je sa svojim savjetnicima među ostalim i odnose između Hrvata i Mađara, pa prema tome i želju Mađara da se nametnu Hrvatima, te je u svom interesu nastojao pridobiti Hrvate manjim ustupcima. Ljudevit Gaj je 30. prosinca 1835. predao molbu zbog dozvole da u Zagrebu osnuje — kako je on to nazvao — »bibliografski zavod«. Molbu su mu u Zagrebu preporučili najviši funkcionari kao narodnu potrebu. Ugarska je vlada, po svom običaju, molbu zabacila. Saznavši Gaj za to napisao je novu molbu 11. svibnja 1836. i pošao u Beč da bi izradio odobrenje. U tome je dosta brzo uspio, jer je dopuštenje za osnivanje štamparije dobio 7. lipnja 1837.²

U međuvremenu Gaj je u *Danici* (30. VII 1836) napisao članak: »Někoja društva slavjanska kao sredstva narodne izobraženosti«, u kome je napisao da »sva slavjanska braća napreduju na veleslavnoj stazi narodne izobraženosti, samo mi Iliri nemamo, osim naše ‚Maticе‘ u Pešti, jošte nijednoga narodnoga društva«. Osim toga, studirajući u Grazu i Pešti, Lj. Gaj je vidio da je nadvojvoda Ivan osnovao u prvom gradu Joanneum, dok su Mađari nastojanjem grofa Szécsényja još 1831. dobili dozvolu da osnuju u Pešti Akademiju i muzej. Lj. Gaj je kao začetnik mnogih akcija u Hrvatskoj — prema T. Smičiklasu — predao molbu hrvatskom saboru »o potreboći narodnoga ilirskoga društva«,³ što je hrvatski sabor i prihvatio zakonskim članom XV od g. 1836: da se osnuje društvo za unapređivanje narodnog jezika i literature u Zagrebu.⁴ Varaždinska i zagrebačka županija dobile su instrukcije da zagovaraju spomenutu molbu. Iako je ovaj zaključak hrvatskog sabora značio i želju i preporuku sabora, ipak je put do odobrenja bio dug: sve je moralo ići u Ugarsku radi privole a poslije toga kralju na odobrenje. Prema žalosnom iskustvu sve je govorilo da će se rješenje otegnuti u beskraj.

Hrvatski narodni preporod, sudeći po svjedočanstvima i uspjesima, djelovao je na one koji nisu bili opterećeni prošlošću, povezao je mladež, u prvom redu građansku. Po svjedočanstvu jednoga suvremenika ovakvo je bilo raspoloženje: »Prije ilirske dobe bila je mladež surova, bez misli, samo pohlepna zabavâ i užitka, a sada je nastalo natjecanje — u obrazovanju duha i srca; sva je bila skladnija i bolja.«⁵

¹ F. Šišić, *Hrvatska povijest*. Treći dio. Zagreb 1913. Str. 196—200.

² *Isti*, n. dj., 210—211.

³ T. Smičiklas, *Povijest Matice hrvatske*. Matica hrvatska, 1842—1892, Spomenknjiga. Zagreb 1892, str. 3—4.

⁴ Ivan Kukuljević, *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, knj. II, čl. XV, g. 1836: »De promovenda Cultura Linguae nationalis«, str. 289—290.

⁵ F. Šišić, n. dj., str. 213—215.

Pored pokretanja muške mladeži, što je bilo uspješno riješeno, trebalo je aktivirati i žene. One su u sjevernoj Hrvatskoj općenito postale nacionalno indiferentne, a one iz bogatijih obitelji i dobrim dijelom ponijemčene. Da bi se taj ženski svijet mogao uključiti u borbu za narodne ideale, trebalo ga je osvijestiti; osim toga trebalo ga je pozvati na poseban način, kao i to da je to trebao učiniti neki ugledan čovjek. To je izvršio grof Janko Drašković napisavši i izdajući u svibnju 1838. knjižicu: »Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter« („Rječ na ilirske velikosrčne kćeri«). U njoj naglašava da svaki narodni pothvat može uspjeti samo djelotvornim učestvovanjem žena, pa ih poziva na suradnju. Po svjedočanstvu Ivana Kukuljevića, »one koje su bile već napola ponijemčene, stadoše učiti i govoriti hrvatski, poprmiše narodnu nošnju, počeše čitati hrvatske časopise i knjige, pjevahu hrvatske pjesme javno i u kući, dopisivahu hrvatski, a neke pokušashe dapače i obogaćivati hrvatsku književnost«.⁶

Aktiviranjem muške i ženske mladeži u narodnom radu učinjene su predradnje da bi se pošlo korak dalje u narodnim pothvatima. Trebalo je osnivati društva za javno djelovanje koje će još više povezati sve slojeve naroda na općim poslovima. Pomalo se počelo javljati ono čega prije nije bilo, neka idejna povezanost koja se širila u jaki val oduševljenja za opće interese.

U takvim prilikama najkorisniji oblik udruživanja za Hrvate bile su čitaonice, prvo zbog toga što se do toga moglo doći vrlo brzo, odobrenjem lokalnih vlasti, dakle bez odugovlačenja mađarskog i austrijskog, a drugo što su u njima vidjeli mogućnost izmjenjivanja misli uz čitanje novina, što je moglo pojačati narodne pozicije.

Prva takva čitaonica, pod naslovom »Prijatelji našega narodnoga slovtva«, otvorena je u Varaždinu (siječnja 1838), nastojanjem vrijednog patriote Metela Ožegovića, županijskoga velikog bilježnika. Drugu je u ožujku iste godine otvorio Karlovac pod imenom »Ilirsko čitanja društvo«. Osnivači su ovog društva bili poznati tadašnji patrioti: Karlo Klobučarić (prvi predsjednik), Antun Vakanović i Ambroz Vranjican.⁷

Treća je po redu otvorena »Ilirska čitaonica« u Zagrebu, na poticaj grofa Janka Draškovića i nekih drugih narodnjaka. Ne znamo kako je glasila molba narodnjaka, ali nam je poznato rješenje datirano 26. lipnja 1838. br. 2102 Magistrata grada Zagreba, kojim je dopušteno djelovanje »udruženja učenih ljudi u svrhu gajenja i širenja ilirskog jezika« s tim da će sjednicama prisustvovati »gradski sudac Josip Štajdacher«.⁸ Poslije ovoga održan je 14. srpnja 1838. »pèrvi predtečni občinski sabor«, dakle prvi *predsastanak* ukupnog članstva Ilirske čitaonice u kući grofa Aleksandra Draškovića a pod predsjedanjem grofa Janka Draškovića kao predsjednika, dok je zapisnik pisao Vjekoslav

⁶ *Isti*, n. dj., str. 213—214.

⁷ *Isti*, n. dj., str. 214.

⁸ Matica hrvatska, 1842—1962. Zagreb 1963: J. Ravlić, Povijest Matice hrvatske, str. 262. Iako ime Društva koje spominje ovaj dokument nije ono čitaonice, uzeli smo ga u kombinaciju, jer je taj dokument sama uprava Čitaonice i Matice uzela u obzir kad je 1843. morala opravdavati pred vlastima svoje postojanje, kako se iz spomenute povijesti Matice hrvatske razabire.

Babukić kao tajnik.⁹ Ne kaže se koliko je članova bilo prisutno. U popisu od 1. srpnja 1838. do 30. lipnja 1839. čitaonica je imala u svemu 145 članova, ali u početku je bilo pozvano njih 34.¹⁰

Odmah na početku tog sastanka Janko Drašković je održao govor, koji je važan kao uvodno slovo u rad Ilirske čitaonice:

»Gospodo i domородna bratjo!

Doista si za diku deržim, da Vas, tako poglavitu gospodu na moj poziv, imenom domovine ovdč sakupljene vidim; — i pun sam radostnoga ufanja: da svih nas napor na jednu i istu sverhu cilja, to jest: *slogu među nami i korist domovini doprinesti.*

⁹ Arhiv Matice hrvatske (dalje AMH), Protokol (zapravo *zapisnik*) slav(nog) društva Čitaonice ilirske zagrebske, počet god. 1838. B(d) I (od 14. VII 1838 do 1. V 1845), str. 1—6. U zapisniku spomenute sjednice biranje časništva je provedeno na kraju sjednice i to tako da se u zapisniku kaže da su članovi »Janka Draškovića, kao utemeljitelja čitaonice, svojim predsjednikom jednodušno i jednoglasno naimenovali i potvrdili«, što će značiti da je postojao neki inicijativni odbor s Jankom Draškovićem kao predsjednikom, pa je sada ponovo biran. Prema čl. 6. *Osnove* (pravila) *čitaonice* (v. Matica hrvatska, 1842—1962, Dokumenti, str. 261—2) koja je primljena na ovom plenumu članova, izabrani su da »predtečne« poslove do osnivačke skupštine vrše s njim počasni članovi uprave: Josip Štajdaber, sudac (= načelnik) Zagreba, Stjepan Pogledić, župnik zagrebački i Valentin Vrančić, varmeđe zagrebačke vrhovni »Kase perceptor« kao blagajnik Čitaonice. »Sabor«, dakle osnivačka skupština čitaonice, određen je za 22. kolovoza, na koji da se »sva čestita gospoda iliti *honoratiores* pozovu«. — Što se tiče kuće u kojoj se održavala sjednica, teško je reći koja je to bila, jer je A. Drašković imao oko 1840. nekoliko kuća (danas Matoševa 4, 15, Visoka 22, Demetrova 1 i Dubravkin put 1). Zahvaljujem na ovim i sličnim podacima dru Franji Buntaku, direktoru Muzeja grada Zagreba.

¹⁰ Matica hrvatska, 1842—1962, Dokumenti, str. 262 i d. Ako pažljivije pogledamo taj popis, naći ćemo među njima i kasnijih mađarona, odnosno onih koji su bili suradnici u srpanjskim žrtvama 1845. na strani mađarona i koji su osnivali mađarski »Kasino«.

Prvi članovi Ilirske čitaonice, zapravo inicijativni odbor — kako bismo ga tačnije mogli nazvati — sačinjavali su: grof Janko Drašković, Ljudevit Jelačić, podžupan turopoljske općine, Ivan (= Janko) Briglević, fiškal, Valentin Vrančić, vrhovni kase perceptor zagrebačke županije, Eduard Zdenčaj, vijećnik sudbenog stoga hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga, Stjepan Pavleković, veliki sudac zagrebačke županije, Petar Očić, fiškal, Josip Štajdaber, gradski sudac, dr Stjepan Moyses, prof. Pravoslavne akademije, Valentin Kirinić, arhivar kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Stjepan Pogledić, zagrebački župnik, dr Ljudevit Gaj, vlasnik i urednik Ilirskih narodnih novina i Danice ilirske, i dr Matija Smodek, prof. Pravoslavne akademije (Nacionalna sveučilišna biblioteka u Zagrebu — dalje NSB — R 3999/1).

Kako je došlo do ovog inicijativnog odbora, teško je reći. Moramo pretpostaviti da je Janko Drašković s nekolicinom pokretača nastojao osnovati i Čitaonicu. Zbog toga su u inicijativni odbor uzeli predstavnike s raznih položaja koji će svojim ugledom djelovati da akcija što bolje uspije.

Za skupštinu 22. kolovoza 1838. pozvana su 34. Osim spomenutih incijatora bili su pozvani (redom bilješke na istom mjestu): Nikola Zdenčaj, grof Juraj Oršić, Imbro Lentulaj, Aleksandar Drašković, Franjo Zengeval, Tadija Ferić, Josip Mikulić, Antun Danijel Josipović, Tomo Blažek, Dragutin Seljan, Nikola Vranjancin, Ferdinand Žerjavić, Herman Bužan, Antun Kukuljević, barun Franjo Kulmer, dr Dimitrije Demeter, Dragutin i Aleksa Rakovac, Ante i Ivan Mažuranić, Pavao Stoós, Antun Vakanović, Ivan Bunjevac i Vjekoslav Babukić.

Na istom mjestu (R 3999/3) tiskana je »Osnova čitaonice«, što smo naprijed naveli.

Pervo, sloga u svakom poduzetju potrebita jest, jere *slogom male rastu stvari, a nesloga sve pokvari*; nesloga, rekoh, sve i najveće tvorevine obara, i ista naj-mogućnija carstva ruši i satira; nesloga svaku koristnu sverhu, a najpače domorodnu veoma preči.

Drugo, korist najmre presladkoga našega naroda i domovine privesti nam moguće bude, ako se naš jezik temeljito i saveršeno naučimo; ako marljivo domaće i inostrane pisce čitajući i prijaznivo se razgovarajući s našim se narodom i njegovimi običaji i navadami bolje upoznamo, i kao duhom njegovim opojimo, ter tako š njime bliže poznani, za njega se krepčie zauzmemo i koristnimi se nauci ukrasimo. Ako zatim koristne knjige drugih izobraženih narodah ili u naš jezik prevedemo, ili sami takove osnujemo; ako tergovačku i poljodělsku verst izbistrimo, najviše pako, ako priměрно odhranjenje naroda našega i pridobavljanje većjega imutka njemu pripravimo: — ovo sva govorenjem, pisanjem i izgledom svaki u svojem okolišu ploditi i korist stalnu pripraviti može.

Mnogi ćedu misliti, da naš broj za tako velevažnu sverhu preslab jest, ali tu valja presapiti i promisliti, buduć da je tretja strana članovah baš ovaj čas poslovi raztrešena, da ovaj naš sastanak samo za predtečno većanje držati se ima, da će broj članovah znamenito narasti i da ćedu nas posestrime Varašdinska i Karlovačka (čitaonice) u svakom naporu, koristi i občinskoga dobra predragoga našega naroda i domovine se ticajućem, uzajmno podpomagati moći.

Tada će nam i naš uzvišeni dvor radost i zadovoljnost svoju nedvojbeno očitovati, kad jednoč opazi, da mi s junačkim našim glasom vėrnosti i hrabrosti takojer i glas vėštih, skerbljivih i obertnost ljubećih domorodacah sjedinujemo, ter da samo i jedino moralnom našom snagom bitje i uzdržanje naše, jezik naš junački ilirski i š njim skopćano odhranjenje naroda našega dizati se tersimo. — U protivnom pako događaju, ako bi i nadalje skerb za našu narodnost zanemarili, tada bi okolo nas ustali drugi narodi s prie rećenimi srědstvi, koji bi nas, poradi pomanjkanja narodne sloge, obertnosti iliti industrie i odhranjenja nadkrilili: tada bi se — što Bog predragi i naša dobra i ozbiljna volja saćuvaj — kerv predjih naših gorko prolijana i njihovi glasoviti čini zaboravili, jerbo bez narodnoga odhranjenja, bez sloge i blaga neima snage i jakosti u deržavi; a gđe toga u zao čas neima, tu neima u današnje doba nikakve važnosti niti kod dvora, niti kod susědah, još manje u ostaloj Europi.

Probudimo se dakle i pridajmo prirodnoj našoj vėrnosti prama kralju i konštitudiji skerbljivost za naše naprědovanje; podboćimo našu mladež s hasnovitimi nauci; pritegnimo bistrice glave u našu čitaonicu i najdimo način, da vėrdni domorodci svojih trudovah priměrnú zaslužbu dobiju. — Budimo prijatelji, budimo bratja bez razlike imena, jer svih nas otac jest kralj naš i mati konštitudia naša.

Poslije toga je »obćinskim većanjem« primljena *Osnova čitaonice*, zapravo pravila čitaonice koja predviđaju i neke stvari što ne bi smjelo sačinjavati pravila. Osnova ima 6 taćaka: 1. »Sverha čitaonice jest: k čitanju razlićnih časopisah i knjigah priliku otvoriti i takovim načinom koristne znanosti razširavati«. — 2. »Budući da su k ovoj sverhi veliki troškovi neobhodno potrebiti, koje posebnim ljudem težko, dapače mnogim i posve nemoguće jest podnašati, zato će čitaonica iste knjige i novine iz svoje občinske pėneznice i pomoćju svojih članovah pribavljati«. — 3. Među knjigama i novinama koje će se kupovati bit će »pervi obzir na knjige u ilirskom jeziku, kojima goder — cirilskimi ili sveeuropijskimi — slovi pisane«. Zatim će se narućivati knjige »u ostalih svih drugih jezicah... na koliko se domovine i narodnosti naše doćiđu...« — 4. Blagajna čitaonice primat će dobrovoljne priloge, članarina je

najmanje 6 for. srebra za svaku godinu u jedan ili dva puta. — 5. »Pervo narodno občinsko spravište« održat će se 22. kolovoza (1838) kad će slobodnim biranjem izabrati predsjednika, šest stalnih i šest izvanrednih članova, zatim jednoga blagajnika i jednoga tajnika te čuvara knjižnice. — 6. Do rečenoga dana vodit će brigu o poslovima Janko Drašković te Josip Štajdaber, Stjepan Pogledić i Valentin Vrančić. — 7. Uprava je dužna da vodi tekuće poslove i da svake godine saziva polugodišnju skupštinu 24. siječnja i godišnju 24. lipnja kad će davati izvještaj o svome radu. Uprava će se birati svake godine 24. lipnja.¹¹

U govoru Janka Draškovića važno je podcrtati njegovo naglašavanje *narodne sloge, korist domovine i ljubavi prema narodnom jeziku* baš zbog toga, jer su Mađari Hrvatima nametnuti svoj jezik, napokon da se — što je karakteristično! — narod preko trgovačkog i poljodjelskog rada, dakle ekonomski digne iz siromaštva. Na kraju je Drašković spomenuo na važnom mjestu konstituciju, koju naziva čak »majka naša«.

Prema zaključku prvog sastanka prije osnivačke skupštine, spomenuti učesnici s Jankom Draškovićem na čelu morali su uputiti pismo raznim hrvatskim rodoljubima, što su učinili s datumom 4. kolovoza 1838, kojim su ih molili da se učlane u Ilirsku čitaonicu.¹²

¹¹ Za potpun tekst »Osnove čitaonice« usp. Matica hrvatska, 1842—1962, Dokumenti, str. 259—260. AMH, Protokol čitaonice ilirske, str. 4—6.

¹² Osim zapisnika u AMH nisu se sačuvali nikakvi spisi. Zbog toga donosimo spomenuti cirkular prema »Danici ilirskoj« (4. VIII 1838, br. 31, str. 121) koji je donio i Smičiklas, n. dj., str. 4, bilj. 28: »Gospodine! Buduć da je čitanje knjigah i novinah u današnje doba u čeloj prosvjetljenoj Europi obće srédstvo narodnoga izobraženja, naš pako glavni varoš Zagreb još nijedne občinstvu otvorene knjižnice ili druge podobne prilike neima; zato mi zdola podpisani s mnogobrojnom domorodnom gospodom spoznavši neobhodnu potrebu složili smo po izgledu drugih znamenitih varošah društvo čitanja ili čitaonicu, koje plemenita svèrha iz priložene osnove razvidèti se može. (Na listu koji slijedi tiskana je »Osnova čitaonice«). Takojer je društvo ovo jur odmah u postanku bitje svoje putem ovdèšnjega slavnoga varoškoga poglavarstva najvišem vladarstvu službeno objavilo i takovim se načinom sada za očito dèržati ima. Usudujemo se itd. (Daljeg teksta više nema. Vjerojatno se moli svakoga da postane članom). Zagreb 4. kolovoza 1838. Zatim se u spomenutoj »Danici ilirskoj« (str. 121—122) donosi »Osnova Čitaonice« s potpisima: Grof Janko Drašković, Josip Štajdaber, Stjepan Pogledić, Valentin Vrančić i Vèkoslav Babukić. Osnivačka skupština najavljena je za 22. kolovoza 1838. — AMH, Protokol slav. društva Čitaonice ilirske zagrebske B. I, str. 1—6.

Pisanje imena čitaonice različito je; u početku je ona Ilirska čitaonica, netko kaže samo *čitaonica*, negdje piše, osobito poslije 1843, *narodna čitaonica*. Kako sam naveo prema naslovu na Protokolu (= zapisniku sjednica!), tamo se ona naziva »Društvo čitaonice ilirske zagrebske«, pa mislim da joj je u početku bilo ime *Čitaonica ilirska* ili *Ilirska čitaonica* u Zagrebu, kad se ona zbog kratkoće zvala i *Citaonicom*. Poslije 1843, kad je ilirsko ime bilo zabranjeno, zvali su je samo *čitaonicom* ili *narodnom čitaonicom*, pa je tako ostalo ponajviše i onda kad je ilirsko ime bilo ponovo dopušteno.

Ovdje moram progovoriti i o datumu otvaranja čitaonice. Smičiklas, n. dj., ne govori o datumu otvaranja čitaonice. Đ. Šurmin, Hrvatski preporod. II od godine 1836 do 1843, Zagreb 1904, str. 113—116, govori tačno. Šišić, n. dj., str. 214, kaže da je to bilo 4. augusta 1838. Mislim da se čitaonica zakonski i stvarno smije smatrati otvorenom 22. kolovoza 1838, poslije osnivačke skupštine; ostalo su bile predradnje.

Došao je dan 22. kolovoza 1838, kad se u kući grofa Aleksandra Draškovića, a pod predsjedanjem grofa Janka Draškovića održao »veliki sabor« ili »drugi občinski a prvi naredni sabor« Ilirske čitaonice. Na tom sastanku najprije je izviješteno što se učinilo 14. srpnja t. g., zatim je Janko Drašković »predstavio«, zapravo predložio, jer su neki bili birani na jednom prethodnom sastanku, za članove uprave: Franju Zengevala, kurijalnog komeša zagrebačkog biskupa, Tadiju Ferića, kurijalnog komeša kaptola, Nikolu Valičića, fiškala i vlastelina, Ljudevita Jelačića Bužinskog, podžupana općine turopoljske, Benedikta Lentulaja, fiškala, dra Stjepana Moysesasa, profesora filozofije, Stjepana Pogledića, zagrebačkog župnika, Janka Briglevića, fiškala, Valentina Vrančića, vrhovnog blagajnika zagrebačke županije, Alberta Jelačića, Ignacija Andrijevića, konzula zagrebačkog, i Jurja Demötörffya od Hogyiša, vlastelina.¹³ Skupština je jednoglasno prihvatila prijedlog Janka Draškovića, s tim da on bude predsjednikom. Isto je tako »na predstavljenje« predsjednikovo izabran Vjekoslav Babukić, advokat, za tajnika i čuvara knjižnice sa 200 forinti srebra plaće na godinu.

Ovom prilikom obećao je Janko Drašković društvu (vjerojatno *posuditi*, jer to kaže malo kasnije) »svojih svake vrsti knjigah i krajobrazah do hiljadu komadah«. Na isti način će Nikola Valičić, izabrani član uprave (»starešina«), »također okolo hiljadu komadah na čitanje posuditi«.¹⁴

¹³ Prijedlog J. Draškovića nema uz imena zvanja ni feudalnih naslova; ja sam ih unio iz zapisnika, jer taj prijedlog nije bez značenja.

¹⁴ Knjižnica Ilirske čitaonice imala je 1838/39, vjerojatno sasvim u početku, 37 knjiga i časopisa, koje je popisao Vj. Babukić. Osim onih koje su objavljene posljednjih nekoliko godina, nalazimo ovdje: J. Stulli, Rěčosložje; I. Gundulić, Osman (1826, u tri sveska), Ariadna, Dubravka, Ljubavnik sramežljiv, Diana, Armida, Suze sina razmetnoga; Ignjat Đurđević, Marinko (Dubrovnik, 1839). Što se jezika tiče, među prvim knjigama najviše je bilo hrvatskih, pa njemačkih i zatim latinskih.

U popisu Nikole Valičića ima 350 knjiga na raznim jezicima i raznog sadržaja, podijeljenih po strukama. U tom popisu ima najviše knjiga na njemačkom jeziku, zatim latinskom i nešto mađarskom.

Iako to u tekstu nije spomenuto, među onima koji su posudili ili poklonili knjiga Čitaonici, postoji u spisima popis poklonjenih knjiga Roberta Zlatarovića iz g. 1838; on je poklonio 52 knjige na raznim jezicima, gotovo samo njemačkih razna sadržaja (NSB, R 3999/19a, b, c, d).

Ne znamo da li su odmah iz ove izjave posudili svoje knjige J. Drašković i N. Valičić. Popis knjiga koje je J. Drašković posudio Ilirskoj čitaonici popisao je Vj. Babukić abecednim redom po autorima. U popisu ima 480 djela (nisam brojio sveske), na raznim jezicima, i to 167 na njemačkom, 106 na latinskom, zatim su po broju djela na francuskom, mađarskom i talijanskom; na hrvatskom jeziku ima samo 31 djelo. Među posljednjima je i »Razgovor ugodni« od A. Kačića-Miošića. Zanimljivo je da u popisu nema knjiga hrvatskih književnika iz Dubrovnika, koje su izdavali prvih decenija XIX st. Vjerujemo da to neće značiti da ih nije bilo u Draškovićevoj knjižnici za koju znamo po pričanju da je bila velika, već ih on nije dao zbog njihove važnosti za njega lično. Među posuđenim knjigama nalazimo i djelo M. Orbinija, *Il regno degli Slavi*, Pesaro 1601.

Poslije toga raspravljalo se o pitanju: »da li bi se knjige i izvan čitaonice posudjivati smele?« Kako su glasovi bili podijeljeni, zaključeno je »da se samo one knjige, koje nisu odveć dragocjene, na *osam* danah slobodno van dati mogu«, ali s obvezom »položenja vrjednosti čeloga dēla ili posebne knjige, ako bi se izgubila, ili kakvim god načinom izštetila«. Na ovaj je zaključak pristao Janko Drašković, dok Nikola Valičić »obećaje svoje knjige čitaonici samo s tim ugovorom: da one kod njega ostanu, a onaj od gg. članovah, koi bi želio kakvu knjigu čitati — koju će se u popisu od g. vlasnika priobćenom i u čitaonici svagda se nalazećem izabrati moći — da se kod paroka i starešine sl. društva g. Pogledića Stěpana ujavi, jerbo je njemu g. vlasnik ključe od svoje knjižnice izručio, budući da on sam veću stranu života svoga na imanju svome sprovadjajući, to učiniti nemože. G. parok i starešina Pogledić, kada se umoli, poslati će željenu knjigu u čitaonicu no takova knjiga nesmie se nikomu izvan čitaonice posuditi«.

Ovdje vidimo dva različita pogleda; J. Drašković bi bio dao bez uvjeta, ali ga je odbor skućio možda zbog eventualnih drugih članova koji će kasnije posuditi, dok Valičić nije pristao uz takve uvjete. Osim toga, ma kako čitaonica može služiti za čitanje i časopisa i novina i knjiga, ona je u prvom redu služila za čitanje novina i časopisa. Ilirci su proširili njezino znaćenje da je čitaonica postala i knjižnica i ne samo to, već i posudbena knjižnica. Ovo nam kazuje i to koliko su preporoditelji očekivali od čitaonice!

»Naposljetku je zaključeno: da se čitaonica imade 1. listopada t. g. otvoriti, dokle bi također i potrebno pokućstvo gotovo biti moralo«. Tajnik je društva i čuvar knjižnice Vj. Babukić obvezan svaki dan ujutro od 10—12 sati, a poslije podne 3—5 sati biti u čitaonici i brinuti se za nutarnji red.¹⁵

Poslije ovoga prva sjednica redovite uprave (prisutno samo pet članova) održana je 23. rujna 1838, u kući Aleksandra Draškovića, te su na tom sastanku raspravljali o financijskim sredstvima za godišnje izdržavanje čitaonice. Ustanovilo se da godišnje treba *tisuću forinti u srebru*, od kojih otpada na:

stan	140.— for.
pokućstvo	260.— „
tajnika	200.— „
drva	30.— „
svijeće	20.— „
pomoćnog službenika	60.— „
novine i knjige	240.— „
vanredni troškovi	50.— „

Ukupno 1.000.— forinti srebra

Da bi se u čitaonici održavao što bolje red, članovi uprave primaju se dužnosti da svaki tjedan po redu, prema svom nahođenju, nadgledaju čitaonicu (prijavilo se svih dvanaest članova uprave) te se u zapisniku tačno utvr-

¹⁵ AMH, Protokol, I, str. 6—8.

đuju dani i sati otkad dokad će koji ondje biti. Ovu su mjeru smatrali potrebnom da se posveti što veća ozbiljnost tome poslu. Tajniku je društva naređeno da svakoga »koi knjigu iz čitaonice na 8 danah posudi, u knjigu posudbenu zapiše«. Nadalje se propisuju dužnosti službenika, zapravo čuvara čitaonice; on će u ovom slučaju biti kućni nadzornik grofa Aleksandra Draškovića, koji se obvezao sve vršiti za pet forinti srebra svakog mjeseca. — U čitaonici se ne smije pušiti, niti ikoga uznemirivati.¹⁶

Kako se vidi, mjesto da je uprava donijela odmah pravilnik odnosno kućni red u cjelini, ona rješava djelomično razna pitanja, iako su svi prisutni bili kulturni ljudi i vidjeli su drugdje kako se taj rad vrši.

Na drugoj sjednici uprave, koja se držala 15. studenoga u kući predsjednika J. Draškovića, prisutno je bilo ponovo pet članova. Tada su zaključili da se »najuljudnije pozove« biskup Juraj Haulik da stupi u čitaonicu. — Ne znamo koje su novine čitali od 1. listopada u čitaonici, ali su na ovoj sjednici zaključili da naruče: »Ilirske narodne novine s Danicom ilirskom, Serbske novine iliti magazin za hudožestvo, knjižestvo i modu, Serb[ske] (peštanske polit.) novine s narodnim listom, Beogradske serbske novine, Pražske (česke) novine s Českom včelom, Česke Kwěty, Gazeta Lwowska s Rozmanitoščami, Severnaja Pčela, Allgemeine (Augsb.) Zeitung, Adler, Ost und West, Zeitschrift für die oesterreichische Industrie und Handel, Leipziger Modezeitung (Allg.) mit Blättern aus der Gegenwart, Illyrisches Blatt, Archiv der deutschen Landwirtschaft, Hirnök, Gazzetta di Venezia, Agramer polit. Zeitung, Pesther Tageblatt i Alliance litteraire.«¹⁷

Članove uprave, a vjerojatno i sve ostale, boljelo je što se nitko ne brine da se u Hrvatskoj podigne neka industrija, a u koliko je ima, da je ona zanatškog karaktera, pa je na toj sjednici Drašković predložio da se pretresu »obćinsko-koristne znanosti«, budući da je i to svrha čitaonice. Radilo se o tome »kako bi se naša vina *po moru* u inostrane zemlje izvažati mogla?« Na to je Stj. Moyses govorio o tome da bi vrlo korisno bilo »u našoj domovini suknanu podići«. Poslije toga je Stj. Pogledić iznio da bi dobro bilo »kod nas u občinstvu ideu uzbuditi o podignutju ustava za malu siromašnu dčtcu (Kleinkinderbewahranstalt)«. Odlučeno je da se o sva tri pitanja »više razmišlja i u budućem sastanku obilnie razpravi«.

U daljem radu Stj. Moyses je predložio da se profesoru doktoru Karlu Rummy,¹⁸ »koi mnogo koristnih stvari o našem narodu učenomu svētu pribćuje, nćkoliko ilirskih knjigah u znak prijateljstva« pošalje, što je i odobreno.¹⁹

¹⁶ AMH, Protokol, I, str. 9—10.

¹⁷ Nije Čitaonica bila uvijek pretplaćena na iste novine. Novine su se mijenjale (kao i časopisi) prema željama članova, kao što je bio i red. To je dakle ovisilo o čitaocima kao i o samim novinama i časopisima.

¹⁸ Rummy Karlo dr (1780—1847) bio je najprije profesor, 1816.—1821. direktor gimnazije u Karlovcima, od 1824. profesor prava u Ostrogonu. On je jedan od najzauzetnijih branitelja ilirskog pokreta, te je surađivao u »Danici« pod punim imenom i pod šifrom »Dragutin«. Usp. Građa za povijest književnosti hrvatske 26, str. 416, 417.

¹⁹ AMH, Protokol, I, str. 10—12.

Iduća sjednica uprave ilirske čitaonice održana je 6. siječnja 1839. u stanu predsjednika J. Draškovića, u prisutnosti petorice članova. Ovaj put bio je prisutan i gradski sudac J. Štajdacher, koji je morao dolaziti na sve sjednice, ali nije bio nikada od osnutka čitaonice. Kao narodnjak imao je puno povjerenje u Janka Draškovića.

Na ovom se sastanku još jedanput zaključilo da predsjednik, Stj. Pogledić i J. Štajdacher posjete biskupa Jurja Haulika i da ga zamole da se upiše u čitaonicu. Pregledani su računi. Netko je sastavio nekakav poziv o onim pitanjima o kojima su na posljednjoj sjednici govorili: »Kako bi se vina naša u inostrane zemlje izvažati mogla; kako bi se papirana podići mogla u domovini našoj; kako bi se fabrike za sukna i kože podići mogle«. Ovome je Lj. Jelačić pridodao da se raspiše natječaj za »priručnu gospodarstvenu knjigu«. Zaključeno je da se to sve iznese pred »obćinski sabor« koji će se održati 24. siječnja 1839.²⁰

Toga dana održavao se »Tretji obćinski a drugi naredni sabor Ilirske čitaonice« u kući Al. Draškovića, a pod predsjedanjem J. Draškovića. Raspravljalo se o ovim predmetima:

Najprije su prikazani računi troškova za čitaonicu. Iz toga vidimo da je društvo dotad primilo usve 695 for. u srebru, a da je potrošeno 675 for. i 54 kr. Društvu su pristupili novi članovi i to: Emerik Haraminčić, vlastelin, Emerik Inkej, c. kr. komornik, Dragutin Latinović, dr filozofije i bogoslovije, i grof Ladislav Pejačević. Inkej je obećao društvu 100 for. srebra s obrazloženjem »da on imade svojih imanjah u Hrvatskoj zemlji, ter da sa ilirskim narodom većom stranom žive i obći i zato da si drži za dužnost, gdje god samo bude mogao, našem narodu koristiti«.

U vezi s razgovorom u upravi od 6. siječnja, uprava predlaže ovaj *Oglas*:

Ravnateljstvo društva čitavnice ilirske zagrebske neprestano skerbeći se: kako bi svojim naredbama shodno narodni jezik i sve obćekoristne grane obćernosti ili industrije slovstvenim putem unaprćediti moglo, poziva dostojno ne samo svekolike članove ovděšnjega čitavnice ilirske društva i posestrimih čitavnicah Varašdinske i Karlovačke, nego takodjer i sve ine vęšte i izkusne domorodce: da bi verhu slędećih predmetah razmišljati, obavęstiti se, misli svoje verhu toga sabrane popisati i takove ovděšnjemu ravnateljstvu društva do doli naznačenoga roka poslati izvolili, koje će takove pismotvore po vęstih i izkusnih članovih izpitati, ter onoga koi niže postavljena pitanja najbolje razręšio bude, u dojudćem obćinskom svojem 24^a lipnja obderžavati se imajućem saboru izjaviti, dar mu doli postavljeni odlučiti i dęlo njegovo tiskom obćlodaniti.

²⁰ AMH, Protokol, I, str. 12. — Koliko sam mogao utvrditi, prvi put su Ilirske narodne novine zabilježile nešto o Čitaonici baš povodom skupštine 24. I (Usp. INN, 1839, 26. I, br. 8, str. 29). — Osim spomenutih riječi Emerika Inkeya, INN (1839, 29. I, br. 9, str. 33) donose da je Inkey kazao i ovo: »Narod može se samo u svom materinskom jeziku prosvętliti; Magjari to znadući trude se svoj materinski jezik podići; to isto treba da i mi (Iliri) činimo, ako želimo među izobraženimi narodi męsto zadobiti«. Karakteristična je ova izjava, koju su ilirci objavili iz politićkih razloga.

I — Poznato je, da se mnoštvo najboljih i najjačih vinah, koje Hrvatska i Slavonija radja, poradi mještnih okolnostih u bližnje pokrajine izvesti nemože, i tim na puk, koji ga prekomerno, tako rekuć, trošiti mora — prem nečudoredno djele. — Dvostruko bi dakle koristno bilo odvišnost vinah naših u inostrane zemlje po moru izvažati.

II — Na isti način je potreboća sukanah svake versti, kako takodjer svakoverstnih kožah i dobroga podplata iliti djona očita. Premda odgojenje ovacah niti u Hrvatskoj niti u Slavonii nije sasvim razprostranjeno; ništanemanje uči nas izkustvo da izobrazene deržave toj našoj potreboći inostranom vunom odoliti umědu. Nasuprot je trošak mesa kod nas preobilan, za da nebi se potreboća kože namiriti mogla. Te dvě grane oděće i obuće općenito se traže i uvěke su potrebne.

III — Věk naš jest věk obćenja. Za tolike misli, koje se u našem stolětju radjaju, popisati, trěba sila papira, kojega u obilnosti troše sva u Hrvatskoj i Slavonii gradjanska i vojačka poglavarstva, sve tiskarne i školska mladež u akademii, u gimnaziah i mnogih selskih učionicah, koje stranom jur obstoje, a stranom još podignute budu. — *Papirana* bi dakle u našoj domovini od velike koristi i važnosti bila. Toj bi se potrebi tim laglje odoliti moglo, čim se množina pernjakah (canjakah) u domovini našoj nalazi, koja se u obilnosti u inostrane zemlje izvažava.

IV — Poljodělstvo domovine naše, gledeć na druge izobrazene deržave, gđe svaka oběrtnost iliti industria veoma cvate, stoji na najnižjem stupnju, tako rekuć, još povitku, u dječinskoj dobi. — Bilo bi dakle želiti za prosti puk, koji sredstva neimade sva moguća razborna poućenja u versti gospodarskoj pribaviti si, — da se prikladna priručna knjiga sastavi, koja bi sve moguće predmete na gospodarstvo spadajuće saderžavala i u selskih učionicah upotřebiti se mogla.

Dalje se kaže da je gore spomenuto iznijeto »kako bi se ovim potrebam najpristojnije pomoći moglo«... Nisu ovdje potrebna »posebna i potanko razpravljajuća poučavanja za isto tehničko obdělavanje, no samo tehničko i finacialno izvěštenje za tu svěru potrebitih troškovah i najprikladniji način, kako bi se to, gledeć na položaj i okolnosti naše domovine s koristju upotřebiti moglo, neophodno se iziskuje. Također je potrebito, da se za taj cilj dostignut, sredstva izjasne, budući da bi se poradi nedostatka novacah, koi je u ovih tergovinom još veoma malo ponosećih se okolicach, vidiv, teško koi posebnik (Privatier) našao, koi bi od tako velike važnosti dělo sam poduzeti mogao: zato se žudi izvěstje o naravi društva na akcie i njegove prikladivosti (Applicabilität) na gorispomenute poslove. Dobro bi bilo za tu svěru jur obstojeća klasička děla inih narodah upotřebiti i na njih se pozvati, koja o tih predmetih obilna izvěstja saderžavaju«.

Zatim navode uvjete: »1. Svaki pismotvor« koji »prednost zadobie, biti će za I točku (punkt) goristavljen sa *dvadeset* (20), za II sa *četerdeset* (40), za III sa *petnaest* (15), a za IV sa *šesnaest* (16) cekinah u zlatu nadaren, ako sastavak rečeni bude u *ilirskom* jeziku pisan«. Ako bude pisan na kojem drugom jeziku, platit će se polovicu navedenih svota, jer će se morati prevesti. — 2. Rukopisi »moraju biti tuđom rukom čisto prepisani« i »kakovogod posloviceom providěni. Ime i stanovanje pisca mora se staviti u jednu priloženu i zapečatjenu šedulja (!), na kojoj izvana ista poslovice stajati imade«. — 3. Rukopise treba do kraja svibnja 1839. poslati upravi Ilirske čitaonice da bi se mogli pretresti i odrediti nagrada, piscu na godišnjoj skupštini koja će

biti 24. lipnja iste godine. Rukopisi će ostati vlastitost Ilirske čitaonice; oni će biti objavljeni u »Danici ilirskoj« ili posebno. Predsjednik Janko Drašković jamči osobno za gore navedene nagrade.

Zaključeno je još da se manji sastavci kao prilog s »Danicom ilirskom« (ili) »Novinah narodnih ilirskih« rasprostrane. Lj. Gaj je obećao da će takve sastavke tiskati za što manju cijenu u »Danici«. Osim toga plenum je zaključio da se sve što se tiska kod obiju zagrebačkih štamparija (Županove i Gajeve), pribavi za čitaonicu i da se takvim načinom za potomstvo sačuva.

Na kraju je Stj. Moyses iznio od uprave prihvaćeni prijedlog da se prof. dru. D. Rummyju u Ostrogonu poklone neke naše knjige, što je sve bilo prihvaćeno.²¹

Dakle, što se tiče unapređenja ekonomike: prodaje vina, osnivanja tvornica sukna i kože, tvornica papira te razvijanja poljodjelstva, traže se originalni elaborati ili kompilacije, što će se sve poslije natječaja honorirati. Napokon se traži da bi netko napisao knjigu za puk »koja bi sve moguće predmete na gospodarstvo spadajuće sadržavala i u selskih učionicah upotřebiti se mogla«. Tačno je Smičiklas primijetio da uvodne riječi Janka Draškovića sadrže misao o Matici i o Gospodarskom društvu, ali zbog sažetosti iznošenja nije bio jasan,²² pa kako je govorio samo o knjizi, mjesto o elaboratima, oni koji su po njemu radili, to su još određenije govorili samo o knjizi, međutim kako smo istakli ovdje se radi o krupnijim zahvatima u obliku rasprava, elaborata, pa i o knjizi za poljodjelstvo na selu.

Kako smo vidjeli, Ilirska čitaonica morala je imati svoje prostorije od 1. listopada 1838. kad je bila otvorena, ali ne znamo gdje su one bile jer zapisnici o tome šute; sjednice su se održavale u stanu Aleksandra (Skendera) i J. Draškovića. Na sjednici uprave od 7. veljače 1839. zaključeno je »da se napravi pogodba s g. Vidale-om poradi stana« u vezi sa zaključkom sjednice od 24. siječnja 1839. (čega nema u zapisniku). Kuća Žige Vidale bila je blizu Kamenitih vrata (danas Opatička 2).

Ne znamo kada ni kako, ali je J. Drašković promijenio svoju odluku o posudbi onih tisuću knjiga Čitaonici, jer su na sjednici uprave od 7. veljače članovi njezini »poradi darovanih po njemu (Draškoviću) knjigah« zaključili da mu se izruči zahvalno pismo, što je knjige poklonio Čitaonici, tj. »ako bi društvo potvrđenje... zadobilo, knjige rečene (u zapisniku se kaže da prileži popis, ali ga nema. V. bilj. 14) vlastitost društva na vjeka vjekova ostanu; ako bi se pako zgodilo — što Bog sačuvaj — da se ovo društvo razstane, tada bi knjige prije spomenute opet u svôj čelosti presvjetloj obitelji g. grofa predsjednika pripasti imale«.²³ Drašković je to najvjerojatnije učinio da bi pri-

²¹ AMH, Protokol, I, 13—18.

²² Smičiklas, n. dj., 5.

²³ AMH, Protokol, I, str. 18—19. — Kako znamo, apsolutizam je 1850. ugasio život Čitaonice. Kad je Čitaonica ukinuta, njezina je knjižnica bila pridružena muzejskoj, a odlukom hrvatske vlade od 18. rujna 1875. predata je cijela muzejska knjižnica Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Fr. Fancev, Kr. sveučil. knjižnica u Zagrebu. *Sveučil. knjižnica kralj. S. H. Sl. u Zagrebu 1874—1924*, preštamp. u Zagrebu 1925, str. 19.

mjerom potakao i ostale da se založe za napredak Ilirske čitaonice, jer je osjećao koliko će ona značiti za hrvatski narod, kao što je garantirao spomenute nagrade, iako sâm nije dobro ekonomski stajao.

Osjeća se — iako nije sve zabilježeno — da se među preporoditeljima raspravljalo o svim potrebama naroda, pa se tako na sjednici uprave od 7. ožujka 1839, a u prisutnosti predsjednika J. Draškovića, Stj. Pogledića, Stj. Moyses, Fr. Zengevala, J. Briglevića, Lj. Jelačića »i prispěvšega slučajno g. Metela Ožegovića« iz Varaždina, raspravljalo o ostalim potrebama naroda, jer se kaže: »Premda je cilj društva čitaonice naše svestrano izobraženje u svakoj vèrsti znanosti i obertnosti rasprostranjivati, ništanemanje su ime društva i koristi iz njega proizlazeće preuzke za tako svestranomu cilju potpunoma odgovoriti moći. Zato se sjedine gg. starešine [članovi uprave! J. R.] u tom: da se sa ovim društvom čitaonice, kojega je vendar najglavnija sverha čitanje novinah i knjigah, i poradi toga članovi većjom stranom samo u mēstu biti mogu, jošte jedan novi zbor pod imenom »Matica ilirska« skopča. Ovo novo društvo imalo bi se na spodobu »Matice česke« u Pragu i »serbo-ilirske« u Pešti, ustanoviti. Cilj »Matice ilirske« bio bi taj: da se svakojake koristne knjige u ilirskom jeziku na občinske društva troškove utiskati dadu.«²⁴

Ovo nije prvi put da je uprava Ilirske čitaonice, poslije ekonomskih inicijativa, dala još jednu na kulturnom planu — osnivanje Matice ilirske po uzoru na Maticu srpsku i Maticu češku, videći kako ove rade, jer je prva osnovana 1826. a druga 1830.

Po drugi je put uprava Ilirske čitaonice razgovarala o Matici ilirskoj na idućoj sjednici koja se održala 4. travnja 1839. Tad su na sjednicu došli, pored spomenutih u prošloj, još i Ljudevit Gaj i Josip Štajdaher. U zapisniku se samo kaže da toga dana »biaše razgovor o ‚Matici ilirskoj‘ i načinu kako bi se najkratjim putem dozvoljenje kraljevsko za naše ‚društvo jezika i pismenstva ilirskoga‘ zadobiti moglo, na što bi zaključeno: da se prošnja, koju bi znameniti domorodci podpisati imali«, uputi na kralja i »statuta ili naredbe gorispomenutoga društva rečenoj prošnji priklope ter pouzdanom mužu predadu, koi bi od strane i u ime domorodacah Nj. Veličanstvu najpokornie izručio.«²⁵

Kako je poznato, hrvatski je sabor na svom zasjedanju od 4. i slijedećih dana kolovoza 1836. donio čl. XV »O unapređivanju nastojanja oko narodnoga jezika«, pa je poslata i molba zbog toga, vjerojatno službenim putem, što znači preko mađarskih vlasti, ali na nju nisu dobivali odgovor. Zbog toga se na ovoj sjednici o tome govorilo. Prema ovom zapisniku, što je konstatirao i Smičiklas,²⁶ Matica ilirska je identična s Društvom jezika i pismenstva ilirskoga, što iz ovoga proizlazi. Uprava je Ilirske čitaonice zaključila da ponovo potakne molbu koja je prije njezina osnivanja poslata. Ne kaže se tko je sastavio molbu niti je pročitana pred upravom na sjednici, tako da nije ništa naznačeno u zapisniku, ali je molba datirana 15. svibnja 1839. te su je potpi-

²⁴ AMH, Protokol I, 19—20. Smičiklas, n. dj., str. 6, zabilježio je pogrešno str. 21. u Protokolu.

²⁵ AMH, Protokol I, 20.

²⁶ N. dj., 7.

sali svi viđeniji ljudi: grof Janko Drašković, grof Karlo Festetić, Andrija Marković, baron F. Kulmer, dr Lj. Gaj, Blaž Švagel, Ivan Zidarić, Aleksandar Zdenčaj, Metel Ožegović, Juraj Juratović, Stj. Pogledić, Valentin Vrančić, Aleksej Rakovac, Ferdinand Žerjavić, Vjekoslav Babukić, Antun Vakarnović, Tadija Ferić, Franjo Zengeval, Ivan Bunjevac, Aleksandar Mraović, Dimitrije Demeter, Antun Mažuranić, Dragutin Rakovac, Ambroz i Nikola Vranjican i dr., usve 40 potpisa.²⁷ U toj molbi-požurnici upućenoj kralju pozivaju se na spomenuti čl. XV hrvatskog sabora, koji ovoj molbi prilažu, što je već tada bila »zajednička želja podanika da se i u ovim stranama okupi neko učeno društvo koje će imati za cilj gajenje narodnog jezika i književnosti«. Spominju da to imaju i drugi narodi u Monarhiji. Zbog toga i oni to mole te prilažu statutarne odredbe (kojih nema uz originalni spis). Na kraju mole da se to društvo odobri.

Pravila Društva za jezik i književnost u Zagrebu — prema Smičiklasu (n. dj., 6—7) — glasila bi: Svrha je društva unapređenje ilirskog jezika i književnosti (§ 1). Glavnicu će skupiti dobrovoljnim prinosima ljubitelja narodne knjige (§ 2). Društvo će se starati da se »Narodne novine« s tiskarom, netom osnovane, uzdrže i podignu, jer će one biti organ društva. Društvo će »izdavati naučne, poučne i beletrističke knjige« te će se starati da poveća glavnicu da bi moglo sagraditi primjerenu zgradu, u koju bi smjestio malo po malo muzej i narodnu biblioteku koji su u osnivanju (§ 3). Sve čitaonice u našoj zemlji, koje su osnovane dozvolom mjesnih vlasti ili će se još osnovati, dopijevaju pod okrilje ovoga od kralja potvrđenoga društva. Dok to ne bude, zakladama koje za ovo društvo budu prispjele upravljat će zagrebačka Čitaonica (§ 4). Darovi se primaju u svakom iznosu, a tko položi najedanput ili u pet godina 50 for., postaje utemeljitelj društva (§ 5). Utemeljitelji dobivaju badava knjige koje je društvo izdalo (§ 6). Samo pisci ilirski, koji su taj časni naslov zaslužili književnim radom, mogu postati pravi članovi, počasni oni koji su se odlikovali nekim radom, a dopisujući mogu biti i strani učenjaci (§ 7). Upravu društva će voditi odbor koji će izabrati glavna skupština najkasnije za šest mjeseci pošto kralj potvrdi ova pravila. Pravi, počasni i dopisni članovi biraju dva protektora. Ovo je prema čl. XV hrvatskog sabora od 1836 (Kukuljević, Jura Regni II, 290), gdje se imenuju protektorima hrvatski ban i zagrebački biskup. Uprava se dijeli na dva odbora, književni od šest lica, koji mogu biti samo pravi članovi, vrijedni književnici, te gospodarski isto tako od šest članova, u koji ulaze samo utemeljitelji. Svaki odbor, kao dio uprave, ima svoga potpredsjednika; svaki se odbor sastaje na svoje sjednice na kojima rješava dio zajedničkih pitanja, a mogu se oba odbora sastati u zajedničke sjednice pod predsjedanjem predsjednika društva. Svi se biraju na tri godine. Društvo ima tajnika i blagajnika (§ 8 i 9). Društveni organ imaju biti »uvijek« Ilirske narodne novine (§ 10).

²⁷ Državni arhiv u Zagrebu, Acta Congreg. Regni, 8900/1839. Ovdje ovo samo spominjem, ali ću se na to vratiti posebno na drugome mjestu.

Ovo je kasnije bit dugogodišnjih pravila Matice ilirske i Matice hrvatske, izuzevši protektora, koji nisu bili uopće uvedeni u pravila.

Kako je već Smičiklas spomenuo, ovdje nalazimo i misao o budućem Narodnom domu, u kome bi sva narodna društva imala svoje prostorije; Gajeve novine i tiskara bile bi tako reći privilegirane, jer bi one služile »uvijek« spomenutom društvu.²⁸

Tko je bio onaj koji je tu molbu odnio kralju, doznajemo tek 1844. Kako nije stizalo rješenje, počeli su neprijatelji sumnjičiti Ljudevita Gaja da li ju je predao. Kad je podnio kao dokaz receptis, sumnja je pala.²⁹

24. lipnja 1839. održan je »Tretji obćeniti naredni sabor«, kad je Janko Drašković podnio izvještaj što je uprava Ilirske čitaonice učinila od prošlih izbora. On je poslije pozdrava utvrdio da staranja uprave »nisu bez dobroga uspjeha ostala, jerbo nesamo spoznati valja: da se u okolišu domovine naše važni i obće štovani domorodci s nami sdružiše, nego da se je duh narodnosti sudjelovanjem naših još boljma uzbudio, slēdovao i ljubav prama našem starinskom i junačkom ilirsko-slavljanjskom jeziku veoma rasplodila«. Nastavljajući Drašković je dalje kazao: »... indi koji nema ljubavi prama svojemu narodu i narodnosti, on nije niti kadar temeljitog sastojanja, za koje su njegovi predji mloge žertve prinesli i silnu kerv točili — uzdržati i poštovati«. Drašković izvješćuje da nisu samo »stan naš ukrasili«, tj. čitaonicu, te su »za čitanje domaćih i inostranih novinah i knjigah svu priliku i priličnost dali, nego smo se još brinuli, kako bi tělesnim i umnim načinom domovini pomogli. to jest: mi smo pitanja svakoverstnoga hasnovitoga izobraženja, znanja, rukotvorstva i obertnosti tiskom priobćili, na koje pozive, akoprem još i dosada ožudjenih odgovarah dobili nismo, ništanemanje pribavili smo si toliko koristi, da su ova pitanja mnogim domorodcem povod dala o tom više putah — još i u naprēdak razmišljati i o njih se dogovarati; — da su nam ime naše ilirsko na glas digla, ter da nas u licu svih Slavjanah i u razsudu čele čitajuće Europe kano izobražene i nezatrudne domorodce bilēže«. Za dokaz svoje tvrdnje, Drašković kaže da su pisma »od naših domorodnih kako također i od inostranih glasovitih muževah« primljena, »gdē nam svoju radost i hvalu o našem narodnom naprētku izvēštaju«. (Drašković je poslije kazao da će sva pisma dati u »pismohranište« sa svojim odgovorima da ih svatko može čitati, ali su ona, na žalost, nestala). Nadalje izvješćuju da račun i ne mogu ovaj čas biti u redu, jer još neke manje dugove moraju platiti. Inače kroz ovu godinu nabavili su pokućstvo i knjiga i platili stan, tajnika i podvornika.

Poslije toga bio je ponovo izabran isti upravni odbor s Jankom Draškovićem na čelu, kome su pridodali dra Dimitrija Demetra, dra Ljudevita Gaja i Antuna Vakanovića, fiškala. — Nato su zaključili da se naruče: Das Ausland, ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker, i Blätter für Kunde der Literatur des Auslandes.

²⁸ Smičiklas, n. dj., 7.

²⁹ AMH, Protokol, I, 162.

Karakteristično je, na kraju, da su zaključili da slušatelji Pravoslavne akademije mogu biti članovi Čitaonice, ako im vrhovni ravnatelj škola to dopusti; osim toga je zaključeno da se u korist Čitaonice kupi »jedna od većjih srećaka«, čime bi se popravilo ekonomsko stanje Čitaonice.³⁰

Prema Draškovićevu izvještaju, Ilirska je čitaonica lijepo napredovala. Raspisani natječaji za elaborate o izvozu naših vina, o tvornicama koža, sukna i papira, kao i o knjizi o poljodjelstvu, nisu urodili plodom, ali su doživjeli razumijevanje od strane naših ljudi kod kuće i u inozemstvu. Dirljivo je zadovoljstvo samog Draškovića koji u tome vidi velik uspjeh; on je čovjek koji je htio mnogo više, ali — znajući u kakvim teškim prilikama žive — bio je sretan i s manjim jer se nije dalo učiniti više.

Ne možemo pronaći sve pojedinosti što su preporoditelji poduzimali. Ipak mislim da će nam jedna bolje dokumentirani tek spomenute riječi Draškovićeve. Isti dan kad je održan treći zbor članova Čitaonice, tj. 24. travnja 1839. otvoriše ilirci, mlađi đaci i studenti Ilirsku čitaonicu u Pečuhu »za svèrhu imajući izobraženje i savèršenje slovsstva ilirskoga« i pristupiše nabavljanju knjiga. U upravu su ušli kao »vrhovni ravnatelj« Pavao Aigl, kanonik pečujski, Antun Đurković, penzionirani kapetan, Dragutin Rusan, »lajtnant«, Aleksandar Didović, župnik »pečvarski«, Dragutin Teufelsberg, »kapet. ilir. čete u Pečuhu«; »nadzornik redni« Vladovit Zorac, pravnik; nadzornik izvanredni Ivan Užarević, pravnik; aktuar Bogoslav Popović, bilježnik »Bogotvard« (= Gotthart, jer su ilirci tražili za svaku tuđu riječ domaću zamjenu. — J. R.) Proff, blagajnik Petar Maljevac, knjižničar Ognjeslav Papst. Članovi — *klerici*: Stjepan Đuričić, Antun Regen, Antun Vlašić, Agapin Miljački, Lovro Softić, *pravnici*: Damjan Vladovit, Franjo Ferić, Miroslav Jakopović, Mijo Ljekar, M. Marković, Ivan Mihaljević, Svetozar Milatisović, Alberto Noner; »*mudroljubi*«: Avelin Čepulić, Mato Dokl, Andro Kontić, Mijo Peternel, Lovro Potarč, Dragutin Riffel, Đuro Šikić, Skender Stojacko, Ognjeslav Užarević i Ljudevit Valušnik.³¹

Postojanje ovolikog broja prijatelja Ilirskog preporoda u Pečuhu karakteristično je. Osim toga osnivanje same Ilirske čitaonice u tom gradu kazuje nam da je misao buđenja narodne svijesti zahvatila maha, da među imenima članova Čitaonice nalazimo takve ljude koji će kasnije vršiti razne političke i kulturne poslove u hrvatskom životu.

Kako vidimo po navedenim zvanjima, neki su bili tamo sa službom, drugi u penziji, a većina na školama. Možda su ovi posljednji i dali poticaj da se osnuje spomenuta čitaonica, a na njih je djelovala akcija za osnivanje čitaonica.

Sedma sjednica uprave Ilirske čitaonice od njezina osnutka održana je 15. prosinca 1839. Ona je bila najposjećenija, jer je bilo prisutno 11 članova. Na toj su sjednici uglavnom razgovarali o kazališnim prilikama u Zagrebu, pa i u Hrvatskoj, jer buđenje narodne svijesti nije moglo ići usporedo s redovitim njemačkim predstavama; dapače jedno je drugo isključivalo. Iako nemamo svjedočanstva o tome tko je s kim prvi razgovarao da se i u Zagrebu pred-

³⁰ AMH, Protokol, I, str. 20—23; — Ilirske narodne novine, Zagreb, 1839, br. 52, 53.

³¹ Danica ilirska, 1839, 22. VI, br. 25, str. 98.

stave daju na hrvatskom jeziku, sasvim je opravdana pretpostavka da su hrvatski preporoditelji nastojali da i tu nešto poprave, nešto učine čime će pomoći općem buđenju narodne svijesti.

Poznata su nastojanja preporoditelja na širenju ljubavi prema narodnom jeziku, na čemu je i Ilirska čitaonica radila. Nedavno se odigrao događaj — i to 7. veljače 1835. u kazalištu na Markovu trgu odnosno u Ćirilo-Methodskoj ulici — da su prizor gdje Hrvati kao vojnici provaljuju iz tvrđave Glogove u glumi Josepha Schweigerta »Die Magdalenen-Grotte bei Ogulin« ubacili poznatu Gajevu budnicu »Horvatov sloga i zjedinjenje«, ili poznatiju po prvom stihu »Još Hrvatska ni propala«, što je uglazbio Juraj pl. Wiesner-Morgenstern, i pjevali je na hrvatskom jeziku. To je izazvalo veliko oduševljenje, jer je to bilo prvi put da se s njemačke pozornice u Zagrebu čuje hrvatska riječ! O tome je pisala »Danica« prije toga (br. 4, 31. siječnja 1835) i na dan same predstave (7. veljače) da spomenuta budnica »bude danas . . . zpevana y podelyena«. Kasnije su, 10. travnja, pored Gajeve budnice umetnuli i onu Lj. Vukotinića »Nek se hrusti šaka mala«, a 22. listopada 1835, na igri »Das schwarze Kreutz auf der Burg Medvedgrad«, isto od Schweigerta, pjevali su s guslama (muzika od Dragutina Turanyija) drugu Gajevu budnicu »Tužno pjeva vitez u planini«, pa je zatim narod »svetečno združen i sjedinjen u velikom saboru s narodnim vojaci (strelci i kosenci) proti domovine neprijatelja« otpjevao »Doletješe ptice kukavice« i »Hajde braćo, hajd junaci«. Sve je to bilo upereno protiv njemačkog i mađarskog jezika, jednom riječi protiv tuđinaca. U tom su se tonu nastavile borbe za narodno biće, pa nije nimalo čudno da su se i stranci počeli pomalo nelagodno osjećali u novoj sredini, jer ovo nije više ona stara publika koja je šutjela. Osim toga radilo se tim tuđincima o opstanku, pa ih je i to nukalo da stvaraju kompromise s tuđom sredinom. Tako je došlo i do poznatog članka Heinricha Börnsteina, upravitelja njemačkog kazališta u Zagrebu, u »Danici ilirskoj« (br. 46, 16. studenoga 1839) »O utemeljenju ilirskog narodnog teatra«. U njemu on kaže da drugi neki narodi (Česi, Mađari, Poljaci) imaju svoja kazališta, i zaključuje: »Pa zar ne bi bilo moguće, da se ovdje u glavnom gradu kraljevine Hrvatske . . . gdje si toliki velikodušni muževi kupe neumrlih zasluga glede materinskog svog jezika, utemelji nešto podobno ili barem pokuša da se narodni ilirski teatar uvede?« — predlažući da bi kazališnu zgradu trebao preuzeti grad, kao i to da se osnuje kazališno dioničko društvo.

U zapisniku spomenute sjednice Ilirske čitaonice stoji: »Budući se je usled poziva, kojega nam je g. Börnstein, direktor ovdašnjega teatra u »Danici ilirskoj« pod brojem 46. priobćio, obćenita želja pojavila da se u narodnom našem jeziku teatralni komadi igraju: zato se gg. starešine u tom sjedniše da se svake godine u našem glavnom varošu barem jedan iz teatralnih igrokazah, razumjevajući *svakoga mēseca po jedan*, u narodnom našem jeziku proizvede, ter za tu svēru da se u ime gg. starešinah svikolici gg. domorodci pozovu, koji po mogućnosti polašticu i podporu prierečenomu g. direktoru prinēli«.

Kako vidimo iz zapisnika, svakome je bilo jasno da se kazalište na hrvatskom jeziku mora osnovati, pa je uprava Čitaonice zaključila da bi ono prikazivalo svaki mjesec po jednu predstavu. Zbog toga treba pozvati pismom svakoga »domorodca« da tu akciju pomogne. Dakle općoj želji pridružuje se i uprava Ilirske čitaonice. Iako ona nije i cijelu akciju pokrenula, sada se stavlja na čelo toga kulturnog pothvata.

Na istoj sjednici je Drašković predložio da se sabere neki doprinos »za utemeljenje katedre jezika češko-slovenskoga u Požunu u znak uzajamnosti slavjanske«. To je pomoć »bratji Slovakom u Ugarskoj«. Prisutni su potpisali 39 forinti.³²

Tajništvo Ilirske čitaonice s Babukićem na čelu odaslalo je odmah spomenuta pisma s pozivom da se pomogne akcija oko osnivanja hrvatskog kazališta u Zagrebu. To proizlazi i iz uvodnog govora Janka Draškovića na »četvrtom obćenitom narednom saboru, koji su održali 24. siječnja 1840. Tom je prilikom Drašković među ostalim kazao da prisutnost članova označuje i postojanju želju

»jezik dēdovah naših izobraziti i tako tolikih junakah i učenih muževah roda našega spomenak zahvalno obslužavati. Predji naši pod bukom ratovah svakojakieh črez četiri stolēttja tamo dospēti nemogoše, kamo naš dugovēčni mir... i rodoljublje naše dovesti može, naime da mi jezik, ili bolje narēčje, kojim 8 milionah južnih Slavjanah, junačkih Ilirah po primēru Nēmacah i Talianah književnim načīnimo njemu historično i po naših najstarijih spisateljih obično ime, kanoti slogonosni naslov prihranimo... Za jezik rasplōdivati imade dva srēdstva: škole narodne podizati i knjige koristne izdavati; nu jedno ođ nas toliko nezavisi a drugo bez pērvoga malo prudi, zato mislimo dotle, dok se pērvanija srēdstva uvedu, da dugo vrēmenu i duhu sadašnjemu najprikladnie srēdstvo izberemo. Mi naime odlučismo u naših starešin-skih sēdnicah, da se domorodni teatar otvori, s kojega bi jezik naš narodni javno čuti se mogao i zato za moći u istinu igrokaza davati, izdadosmo poziv na naše domorodce ilirske, koi tako srētan uspēh imade, da su mnogi domorodci znamenitu summu potpisali i tako nas u stanje stavili da se možemo poradi toga zbiljno s teatralnom direkciom u pogodbe upustiti, to tako i ufati se, da će se i dēla književna duhu narodnomu služeća tvoriti. Naše starešine će Vama ujaviti, što se je s direkciom teatralnom naredilo«.

Tad je Drašković prešao na Čitaonicu, pa je kazao: »Možemo nadalje ujaviti, da našu čitaonicu mnogi polaze i da se jezik čistiji ilirski svuda kod mladeži i puka očevidno razprostranjuje«. Istakavši da ih to veseli, zamolio ih je da »svak u svojoj časti i krugu toliko pripomognete, da se ne samo škole po većjih selih utemelje, nego da se tako u njih kako također i u gimnazijah naš junački ilirski jezik po mogućnosti uvede, a mi ćemo nastojati, da od premilostivoga i pravičnoga kralja našega dopuštenje zadobimo, da se i javne katedre jezika našega podignu; nu po-trebito je da ova želja nas svih obuzme i da se zato živahno pobrinemo«.

»Na svēršetku sudim, da mi je trēba opetovati, da se naš inštitut — misli na Čitaonicu — s našimi municipalnimi pravi veoma dobro slaže — i da kakogod mi pod Krunu i konstituciu ugarsku spadamo, tako polag naših municipalnih pravah Slavoncem, Dalmatinom i Horvatom obćeniti i domaći jezik kod nas kanoti madjarski u Ungarii obstati može i mora i sēgurni iz mnogobrojnih prilikah biti možemo, da kralj naš jednomu kao i drugomu jeziku pravičan podpor bude«.³³

³² AMH, Protokol I, str. 23.

³³ AMH, Protokol I, str. 24—26.

Ovaj znameniti govor J. Draškovića u vezi je s tadašnjim prilikama u Hrvatskoj u odnosu prema Mađarskoj i Austriji. Isticanje da hrvatski jezik napreduje, ali da bi mu se morala posvećivati veća pažnja, kao i to, ako u Mađarskoj može biti u upotrebi mađarski jezik, da »kralj naš jednomu kao i drugomu jeziku pravičan podpor bude«, znači kritiziranje nejednakosti, nepravde prema Hrvatima. To je posljedica zasjedanja zajedničkog sabora u Požunu koji je počeo rad 6. lipnja 1839. i odlukâ koje su tamo bile primljene ili se o njima raspravljalo. Mađarska je dobila mađarski jezik kao službeni, dok se Hrvatima naturao protiv njihove volje mađarski, iako su Hrvati bili voljni da zadrže latinski da bi izbjegli mađarski. Bezobzirnost Mađara izazvala je nezadovoljstvo narodnjaka u Hrvatskoj, pa su hrvatske županije (križevačka, varaždinska, požeška, zagrebačka) ustale braneći se od mađarskog jezika, dok je Drašković predložio za vrijeme zasjedanja zagrebačke županije (1839) da se od kralja zatraži posebna hrvatska vlada, tj. da se Hrvatska otcijepi od Ugarske. Poslije ovoga je 21. siječnja 1840. sam ban Vlašić uputio predstavku kralju da se iz Hrvatske ukloni posve strani mađarski jezik.⁵⁴

Što se otvorenja kazališta tiče, Ilirska čitaonica je, po mom sudu, to pitanje potakla, a sad iz riječi Draškovićevih doznajemo: »Mi odlučismo u naših starešinskih sjednicah, da se domorodni teatar otvori, s kojega bi jezik naš narodni javno čuti se mogao«; zato je Čitaonica uputila i »poziv na naše domorodce ilirske, koj tako sretan uspêh imade, da su mnogi domorodci zname nitu summu potpisali...«

Zbog toga je na istoj sjednici zaključeno, da se »s g. Börnsteinom gledec igranja teatra u našem domorodnom jeziku kontrakt načini koi bi okolnostim shodan i priličan bio«

Poslije ovoga je Pavao Stoós, tajnik biskupa zagrebačkoga, izvijestio po nalogu biskupa Haulika da će biskup svaki mjesec, dok teatar ilirski u Zagrebu igrati se bude, 40 for. (četdeset forinti u sr.) davati. To je skupštinu potaklo da je zaključila da mu se od srca zahvali.

Da je Ilirska čitaonica u Zagrebu poduzela svestrane korake, svjedoči i »poziv Društva čitaonice ilirske karlovačke« na zagrebačku čitaonicu »da bi se za ustanovljenje teatra ilirskoga u Zagrebu ili teatar varoški g. Krištofu Stankoviću prinadležeći (onaj u Ćirilo-Methodskoj ulici, zvan i »na Markovu trgu«; J. R.) na akcie od njega kupio, ili ako bi u čemu pretêrao, nov teatar sazidao«. U vezi s ovim pročitali su »dva plana gg. direktorah ovdêšnjega varoškog teatra bratje (Heinricha i Karla) Börnsteinah, kojim bi se načinom mogao teatar od g. Stankovića kupiti«.

Ovdje treba dodati da je Metel Ožegović iz Varaždina izjavio, ako se bude kupovao Stankovićev teatar, da će varaždinska čitaonica kupiti dvije akcije po 25 for. srebra.

Za prijedlog Karlovcâna bio je i prof. Stj. Moyses, ali kako »dête u zrodu (koje će se roditi; J. R.) budući ne mogaše najednoč zrelim čovêkom postati ostavilo se je dakle da stvar s vrêmenom dozrêli« (dozrije).

⁵⁴ Šišić, n. dj., III, 220—231.

Da je Ilirska čitaonica zagrebačka kroz relativno kratko vrijeme vrlo mnogo učinila, više je nego jasno. Ovdje su odigrali glavnu ulogu J. Drašković, D. Demeter i Vj. Babukić. Moramo znati, a djelomično smo i iznijeli, da je Drašković u mlađem i naprednom naraštaju, kod građanstva i kod nekih aristokrata vrlo mnogo značio; on je zapravo bio barjak borbe za samostalnost hrvatskog naroda.

Zbog toga su morali za kazališne poslove izabrati jedno lice koje će o svemu tome voditi brigu. Na istoj sjednici izabrali su Demetra da »bude teatralnih podpisnik novcah«, tj. onaj koji će skupljati novce za kazalište, jer je vjerojatno i dotad bio glavni pokretač toga posla. Za blagajnika Ilirske čitaonice izabran je Ivan Bunjevac, podbilježnik zagrebačke županije, jer je Valentin Vrančić bio obolio.

Na ovoj je sjednici uprava zaključila zahvaliti Emeriku Inkeju, članu zagrebačke Čitaonice, »za obećane i darovane nekoje knjige narodnom kasinu križevačkom pod tom pogodbom da one, ako bi rečeni kasino, što Bog sačuvaj, razstavio se, našem društvu kao glavi svih drugih pripanu. Popis rečenih knjigah priobćen nam je od istoga presvjetloga gospodina«. Na istoj sjednici odlučili su zahvaliti dru pravah Teodoru Petranoviću, c. kr. činovniku kod tribunala u Splětu za darovani njegov ‚Magazin serbsko-dalmatinski‘ od god. 1836—1840, kako također i za djelce ‚Několiko reči Dalmatinom prilikom nove 1839. godine‘ našem društvu.«³⁵

Pozivi na domorodce sigurno su urodili barem nekakvim plodom. Ne znamo komu je sve Ilirska čitaonica pisala. Od svih odgovora našli smo jedno odgovor Kasina iz Križevaca Ilirskoj čitaonici u Zagrebu s datumom od 8. veljače 1840. Iz ovoga razabiremo da im je pismo pisala i karlovačka Čitaonica.

Oni iz Križevaca javljaju da im je drago čuti »s kojim uzhitjenjem vi narodnu stvar našu poprimili jeste i svetim plamenom upaljeni izobraženje naroda našega iz praha dići težite, da se narod naš koj u književnih lětopisih tako dugo žalibože nenahadja se i u tom obziru s drugimi izobraženimi puci ako ne uzporedi, barem njima približi«. Kažu da im je isto rodoljublje, ali »da u izboru sredstvih za taj sveti cilj posve jedne misli nismo«. U Križevcima većina misli da »najprije na obraženje pučko oči upirati moramo«, jer »obraženje tak duševnog kak tēlesnog života koje iz puka izvire, dugotarnost, obstojnost i sveudiljnu narast imati može«. Koliko su mogli razumjeti, »vama se vidi u Zagrebu narodno kazalište utemeljiti«, jer »kazalište jedno izmedju onih ustavah je, koj život čovčji u svih njegovih okolnostih, gledēć na dogodovštinu, hižno i javno življenje... nedrugāče ko u zārcalu namislivo (idealizirato) jednim osebitim čut čovčji očarajućim načinom predstavlja... ali to isto smatrajući, prinudjujemo se žalostno valovati da narod naš on stepen prosvětjenosti još dostigao nije da ponatija namislivo predstavljena života dokučiti, razuměti i udostojiti bi mogo«. Pogriješili su tako radeći i Mađari, pa se boje tim putem poći. Predstavnici Kasina iz Križevaca misle »da hip još nije nastao« osnivati kazališta »poradi nedostatečne izobraženosti«, što se preskakati ne smije. Oni misle da neće moći postojati kazalište »bez knjižestva dramatičkog, pēsničtva, muzike i ostalih nekjih potrebnosti«. Ne bi htjeli da kazalište propadne ne imajući uvjeta za opstanak.

³⁵ AMH, Protokol I, str. 26—28.

»Istina, tražiti nije moći da ilirsko slovstvo najme u Dubrovniku čudnoviti za ono vrēme stupanj steklo je; nu žalibog ovo radi nesretnih okolnosti takodjer u Dubrovniku kano pokazano je. O tome dakle radi se da nad razvalinama ovog važnog Meteora kao Feniks novi život dobismo«.

»Naše parvo tersenje neka bude naško slovstvo razširiti shodno duhu sadašnjeg vremena i za tu svārhu dostići sudimo najpotrebnie, stranu filologičku ovog odličnog narodnog kinča pretresiteljno izdēlati, k čemu neophodno spada logički složena slovnica, rēčnik i molitvene knjige i druga nēkoja« (zagovaraju škole i školske knjige).

»Na takav samo način je razširenju našeg jezika i slovstva se nadati smēti, ne pako sredstvom kazališta u takovo doba, gdē se još savētuje bi li l ili o u pravopis se uvelo. Tako se je upati da najdemo ukus na dēlima Gundulića, Palmotića, Čubranovića, Kačića itd. i da za nēkoliko godinah novi Gundulići se ustanu«.

»To bi bila naša nova misao u tom važnom narodnom poslu. Poslēdkam ipak bi za utemeljiti stvarno Igralacah društvo znamenito, kak to novine naše ilirske i dopis gospodina grofa Janka Draškovića u ime sl. društva nama predstavljajući da i mi k tom cilju doprinesemo, dokazuje neprēstupalište; niti mi se uzkratiti nećemo vas polag mogućnosti naslēdovati. I zato otvorismo dobrovoljni podpis, kojim uspēhom? ćemo naskoro javit«.

Uprava Kasina križevačkoga je za to da se kupi kazalište na akcije, ali svaka ne bi smjela prijeći 25 for. sr. Dopušta mogućnost »i da se polag ilirskoga nēmački u kazalištu na dalje igra« zbog financijskih prilika. Dopis je potpisao: Ivan Zidarić i tajnik Vladovit Farkaš.³⁶

Kako se vidi, križevački se Kasino nije slagao u putu k narodnoj prosvjeti, u čemu ima i nekih opravdanih razloga, ali je na kraju ipak otvorio dobrovoljni upis dionica za narodno kazalište u Zagrebu.

Ilirska čitaonica u Zagrebu bila je centar mnogih aktivnosti, u prvom redu kulturnih nastojanja, ali kako nije politiku moguće odvojiti od kulture, ona je i politički djelovala u narodnom smjeru, iako je u njezinim redovima bilo još i onih koji nisu sasvim narodski mislili. Kazalište je ipak bilo ono koje je moglo — barem u prvom času — držati na okupu te elemente.

Svih njih je morala zabrinuti misao kako će ostvariti teatar u Zagrebu kad uopće nije bilo glumaca koji su dobro vladali hrvatskim jezikom. O tome je uprava Čitaonice raspravljala na sjednici 6. veljače 1840. U zapisniku je zabilježeno da je vijećano »o teatru ilirskom, kako da se osobe pribave koje bi teatralne komade predstavljale«, pa je zaključeno da se »dok se druge osobe nađu, gospodične kéeri pokojnoga majora Raca u Karlovcu stanujuće, pozovu i 100 for. sreb. to za uzdržavanje, to za nauk na jedan mēsec danah, dok se ponēšto uvēžbaju, opredēli«.

Dakle, Ilirska čitaonica je bila voljna školovati ljude za glumce, pa poslije diletantskih vježbanja, kojih je sigurno bilo više, ovo će biti prvi pokušaj da se u Zagrebu osnuje neki glumački tečaj. Na žalost, ne znamo da li su sestre Rac bile jedine na tome kursu; moramo pretpostaviti da nisu, jer s njima dvjema nisu mogli riješiti pitanje potrebitih glumaca, pa ni glumica kojih je trebalo više. Da li su sestre Rac svršile taj tečaj u Zagrebu? Da li su one uopće negdje nastupale ili nastupile? Nije mi poznato.

³⁶ NSB, R 3999/4.

Na spomenutoj sjednici predložio je Anastas Popović, član Čitaonice i zagrebački trgovac, da je želja »mnogih građanah za podignutje Kasina u Zagrebu«, ali je to poslije raspravljanja odgođeno »na daljnje vrijeme«. ³⁷

Koja je razlika između Čitaonice i Kasina? Kako su »mnogi građani« željeli da se osnuje kasino, značit će da *svi* građani *nisu* imali pristupa u Čitaonicu, pa su za sebe željeli Kasino. Uprava Čitaonice — kako mi se čini — nije smjela riskirati da netko zabrani Čitaonicu zbog Kasina, a kako je u tom času bila važnija Čitaonica koja je mogla pokretati razna pitanja, žrtvovali su kasino, koji je bio vrlo važan za osvješćivanje građanskog elementa u širem smislu riječi. Kasino je društvo koje je služilo za sastajanje ne samo zbog čitanja, dakle zbog obrazovanja, unapređivanja kulture pojedinaca, neke skupine, građana nekog grada, već i zbog zabave. Zbog toga u Kasinu je bio prostor za čitanje, ali i za društvene igre, i neki buffet (bez obaveze). Zbog svega ovoga Kasino je bio privlačniji za ljude koji nemaju nekih visokih znanstvenih, društvenih, pa i političkih ambicija, dok je s druge strane bio vrlo pogodno mjesto baš za organiziranje i podržavanje društvenih akcija. To je ono što je hrvatskim preporoditeljima nedostajalo, pa mi se čini prijedlog A. Popovića umjesnim. On je kao trgovac bolje znao za raspoloženje građana i njihove potrebe od tadašnje kulturne elite, obrazovanih građanskih sinova u javnim službama, svećenika i plemića.

Na idućoj sjednici uprave (5. ožujka 1840) raspravljalo se ponovo »o teatru ilirskom i pogodbi s Börnsteinom, direktorom ovdješnjega varoškoga teatra. Budući da Börnstein nemože onako kako je bio naumio, osobah teatralnih dobiti, koje bi zajedno nječki i ilirski znale, zato je nakanilo ravniteljstvo društva pozvati teatralno sèrbsko društvo iz Novog Sada; nu da bi sigurnije u tom poslu postupalo, obeća g. sudac varoški g. Josip Štajdaher da će na novosadski magistrat pisati, da li je ondašnje društvo prikladno za da bi u Zagreb dojtj moglo i bi li to učiniti i na to se odlučiti hotélo; i ako je tako, da se u Zagreb na troške podpisateljah za igranje ilirskog teatra u Zagrebu dobave«. ³⁸

Iz ovoga vidimo da su propali pokušaji da se na neki način dođe do potrebitog broja glumaca koji bi mogli glumiti hrvatski i njemački, i da je propalo i traganje za glumcima koji bi samo hrvatski glumili. Da bi se do glumačke družine došlo, ostalo je jedino rješenje obratiti se takovoj družini u Novom Sadu koja je jedina postojala na području štokavskog govora kod nas. Štajdaher je odmah pisao, te su prije mjesec dana imali odgovor. Nešto kasnije vidjet ćemo da je nekolicina pisala o istoj stvari u Novi Sad.

Zbog toga je sjednica uprave održana 6. travnja 1840. i to u župskom dvoru pod predsjedanjem Stjepana Pogledića, prepošta i župnika zagrebačkoga, na kojoj su bili: Josip Štajdaher, Dimitrije Demeter i Vjekoslav Babukić, dakle svega četvorica. Prema tome nisu ni imali potrebiti broj za odlučivanje. Na toj je sjednici pročitano pismo od novosadskog magistrata. »U ovom listu izjavljuje surrogirati kapetan g. Lang . . . da se je društvo teatralno sèrb-

³⁷ AMH, Protokol I, str. 28.

³⁸ AMH, Protokol I, str. 28—29.

sko novosadsko odlučilo u Zagreb poći i da će se odmah na put odpremiti, čim mu se putni novci pošalju«. Zbog premalog broja prisutnih »ne bi ništa odlučeno«. ³⁹

Ponovo se o tome raspravljalo na sjednici uprave 23. travnja 1840, isto tako s malim brojem prisutnih, a pod predsjedništvom J. Draškovića, pa su zaključili: »budući su vesti *pro* i *contra* bile dolazile« da se sazove »izvanredni sabor svih gospode podpisateljah za dan 5. svibnja uvečer i na njem sa obćenitim glasom zaključiti, što gg. subskribenti žele«. ⁴⁰

Poslije ovog sastanka povedeni su vjerojatno razgovori s Demetrom i ostalim bližim suradnicima, a osobito s Börnsteinom, s kojima je uglavljen sporazum o tome kakav će prijedlog biti podnesen na izvanrednoj skupštini 5. svibnja 1840. Na toj skupštini je Drašković pripremio psihološki odobrenje kad je pohvalio domoljublje članova koji pomažu osnivanje kazališta i govorio da se nameće žrtva »koju vi vašimi potpisi na žertvenik domovine obećali jeste... da se izobraženje jezika našega po upeljanju narodnih igrokazah doprinese«. Konstatira da su se dogovarali s direktorom zagrebačkog teatra i da nije bilo moguće sastaviti »od domaćih ljudi inštitut ovaj zbog pomanjkanja osobah koje bi se toj umjetnosti posvetiti hotile...«

»Nu čuvši da u Novom Sadu već od više vremena jedno društvo od diletantah postoji, pisali smo na više poglavitih ondě stojećih ljudi, kojimi nalog dadosmo, da nas o stanju onoga društva ubaveste i da ga upute o želji našoj, njih amo dobaviti. Odgovori od prijatelja naših bili su različiti, jerbo su jedni društvo ovo hvalili, a drugi pako iz nenavidnosti kudili. I tako mi u dvojmbu stavljeni, nemogosno se odmah odlučiti, dok ovih danah jedan član onoga društva k nama ovamo sam ne dojde. Iz njegova razgovora i osiguranja uputismo se, da ovo društvo iz *jedanaest* osoba sastoji, koje baš onako uvježbane nisu, da bi sami bez ikakvog daljnjeg uputjenja i bez direktie igrati mogli; nu da u njih jedno pet glavah imade, koje bi s malom pomoćju igrati se ufale, da bi posle nekoliko probah svakomu publikumu pokazati se směle.

Budući indi da s jedne strane nas svih žarka želja jest igranjem teatralnim narodnost našu ploditi i jezik naš podići; iz druge pako strane temeljita istina bi bila, da svaki početak i svako izkustvo u početku slabie biti mora: zato smo se u ovom mnjenju složili: da ovo društvo diletanah pozovemo i da im već ispěva obećanu platju od 400 forintih srebra na mēsec i 200 forintih za trošak putni opet obećamo i njih onako obvežemo, da oni 2 mēseca kod nas kanoti u ime probe igraju i teatralnoj se direkci podlože.

Kasnije kad bi to izkušno vrēme prošlo, onda bi već i nama na volji stajalo one odabrati, koji bi za stalno igrati mogli, i koji bi se našoj publici dopali, š njimi daljnu pogodbu učiniti.

Možemo takodjer i to javiti, da buduć direkciu i režim od teatra na se uzeti nitko tako kadar nije kao sadašnji teatralni direktor, kojega za najboljega od svih, koji su još dosad kod nas bili, spominjati moramo. — Mi smo se š njime već dogovorili i pogodili: da on nama u svih narodnih naših ilirskih igrokazih nesamo direkciu i režiu voditi i dēržati bude, nego da će nam i teatar i garderobu svoju odpuštiti. U koje ime mi njemu po odbitju troškovah svētlanja i muzike i ostalih poteškoćah,

³⁹ AMH, Protokol I, str. 29. Mislim da nije posve tačno da se nitko nije prijavio na poziv za glumce. Usp. Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 26, str. 39.

⁴⁰ AMH, Protokol I, str. 29—30.

polovicu dohodka odпустiti dužni budemo, nama dakle tim načinom svaki igrokaz. još nešto u kasu od naših troškovah prinesao i tako mogućnost uzdržavanja teatra osigurao.

Nadalje moramo još ovo mnjenje polag dogovora s direkcijom očitovati: da, na koliko mjeseci mi prinesakah od vas uzmemo, toliko se originalnih igrokazah razumjeti mora, i sljedovno da oni komadi koji se po dvaput ili više igrali budu, za originalne po drugi put se računati nipošto nemogu. Ravno odtud se razumjeti mora, da u onih mjesecih, u koji veći dio publike naše u Zagrebu sakupljen bude, mi takodjer više originalnih igrokazah davati dužni budemo i prinesci toliko putah opetovani biti moraju.

Mi indi do budućega uskersa kanoti do svršetka jedine godine 12 ovdě još nečuvanih domorodnih komadah dati dužni budemo. Vi pako obećane na 12 mjeseci prineske doplatiti izvoliti budete.

Pozvavši, na kraju, da odobre ove sporazume, tražio je da za podmirenje svih ovih potreba potpisnici izdržavanja plate unaprijed tri mjeseca priloga. Preporučio je »direktora Börnsteina kanoti potrebnu osobu ovome inštitutu (= teatru) našemu«, te ih moli »da ga ne bi napastovali, nego ga unapredak u njegovih poduzetjih podupirali, jerbo njegovo odšaštje moglo bi nas u najveću smetnju postaviti«.

Poslije toga »sabrani potpisni sučlanovi« zaključe »da se društvo novosadsko teatralno pozove« i da bi mu mogli »obećane putne i ostale mesečne troškove dati, da se potpisni novci slobodno na tri mjeseca, to jest: svibanj, lipanj i serpanj napred poberu«. ⁴¹ Toga časa osnovano je hrvatsko kazalište u Zagrebu.

Drašćković je u svom govoru iznio zapravo sporazume s novosadskom glumačkom družinom i s direktorom Börnsteinom. Dogovor je mogao konvenirati članovima kazališta, jer je bio sasvim realan, pa su ga i prihvatili. Kako se može iz svega vidjeti, postojao je čpći entuzijazam za narodne potrebe, pa je kazalište uživalo prvenstvo, to više što je sve počivalo na privatnoj inicijativi i to samo nekih, kulturnijih i bogatijih krugova i pojedinaca. Kako svi nisu jednako ocjenjivali važnost tih hrvatskih narodnih potreba zbog svoga kulturnog ili političkog stajališta, došlo je do onoga što se moglo očekivati, do razmimoilaženja.

To je pokazao »peti obćeniti naredni sabor«, koji su održali 24. lipnja 1840, na kome je Janko Drašćković održao govor koji je davao nove poticaje i tražio dalje žrtve da se kazalištu posveti veća brigga. Drašćković je spomenuo da već »dva godišta jur prodoše od kako Društvo čitaonice naše postoji i već evo tretje nastaje« . . . On napominje da su članovi dali život Čitaonici te ona postoji njihovom voljom.

⁴¹ AMH, Protokol I, str. 30—33. — Ne znamo tačno kad je glumačka družina iz Novog Sada došla u Zagreb, ali INN (1840, 2. VI, br. 44, str. 173) kažu da »družba teatralna koju je sl. društvo Čitaonice ilirske zagrebske angažiralo (najmilo), dopèrla je ovih dana iz Novog Sada ovamo. Ona se ovdě marljivo uvježbava i početi će tečaj svojih pokušenjah sa »Juranom i Sofijom ili Turci kod Siska« od Ivana Kukuljevića Saksinskoga, idućega tjedna . . .«

»Najvažnija nam je sad dužnost ujaviti, kako smo goruću želju vašu poradi narodnoga kazališta izveli« — i sad podnosi izvještaj: »mi smo naime polag uredbe (naredbe) vaše od 5. svibnja one igraoce, od kojih besěda biaše, pozvali i njima 200 forinti srebra za putne troškove dali. Ovi igraoci, koje ste već tri puta viděti i čuti priliku imali,⁴² nisu baš tako izobraženi i uvěžbani da bi svaku cenzuru proći mogli, nu ipak ufati se valja da će se osobito mužke glave polag prikladnosti svoje jošte na toliko izobraziti na koliko naša publika od njih pravedno očekivati može; nu inače stojimo glede ženskih osobah, od kojih, izvan jedne, malo ufanja imademo, da ćedu kako bi trebalo napredovati, zato smo se pobrinuli da se bar još dvě, za koje znamo, prikladne dobiju. Ali za to sve pribaviti i za mužke takodjer igraoce umnožiti, te učiniti da se znanjem potrebitim za igranje dramatičkih komadah ukrase i čestitom garderobom provide, manjkaju potrebita srědstva, budući da pretplate od podpisah i ulazni dohotki jur iztekoše, kako iz izvoda računah blagajnika našega teatralnoga uviděti možete«. Zato moli ponovo tromjesečni doprinos, te kaže da su iskusili i sami »kolika je korist nesamo za mladež, nego i za čěli puk ovoga grada, da se u našem krasnom ilirskom jeziku dužnosti dobroga domorodca nauči: zato se ufamo da ćete taj institut domorodni, koi je tekar u zipki, praktički iliti dělovno podbočiti i izgled si od inih izobraženih narodah eurpejskih a najpače od naše ddržavne bratje Magjarah uzeti, koji se svimi svojimi silami upiru da svoj materinski jezik kao najveće blago i amanet naroda sačuvaju i uzdërže. Magjari svoj teatar darežljivo podupiraju, Magjari koji su u ono doba glupi i poluidivlji bili, kad je naš narod i jezik u najboljem cvětu stajao. Pa bi(smo) li mi Slavjani, Slave majke sini, mogli dopustiti da nam ovaj mladjani institut jedva što se je pojavio taki i propane? Nipošto, to nemože biti. Jezik ilirski, narodnost naša slavjanska mora cvasti«. Poziva zatim skupštinu da izabere novu upravu, jer su svi članovi stare uprave dali ostavke.

Ovaj znameniti govor Draškovićev daje naslutiti, a nešto je i dosta jasno rečeno, da glumci iz Novog Sada nisu bili najbolji, da su sve ženske osim jedne bile slabe, pa su vjerojatno neki govorili da cijela akcija neće uroditi dobrim plodom. Osim toga, neki su se, vrlo vjerojatno, pozivali na uspjehe Mađara, pa je zbog toga Drašković upozorio da oni rade samo za sebe, upotrijebivši one teže riječi. Napokon, neprijatelji su se svemu tome veselili. Zbog toga je Drašković s cijelim odborom ponudio ostavku, zaošttravajući time cijelu stvar, ali pri tom zagovarajući uvijek kazalište.

Čini se da je jednoglasno povjerenje skupštine staroj upravi unijelo neko smirenje duhova, te se program rada nastavio. Predviđeni govor Iv. Mažuranića, napisan »na prošnju mnogih domorodacah«, čitao je tajnik Babukić. Govor je glasio:

»Slavno ravniteljstvo Čitaonice ilirske u Zagrebu, uputjeno od kolike je važnosti, od kolike je koristi i potrebe teatar za izobraženje svakoga, pozva podporom plemenitih domorodacah podpomoženo, iz Novog Sada ovamo društvo jedno, kojeno je, kako je svim u obće poznato, u ovdašnjem varoškom teatru nekoliko predstavljenja jurve proizvelo. Istina je, to ne bi ni za što drugo, nego da se vidi kakav će ovo odziv u sěrdcu sugradjanah naših naći. Biaše prokušenje, al hvala Bogu i domo-

⁴² Prva predstava bila je 10. lipnja 1840, i to »junačka igra s pćevanjem u trih činih« Ivana Kukuljevića »Juran i Sofija« s prologom Ivana Mažuranića; druga 25. lipnja 1840. J. St. Popovića »Miloš Obilić«, treća 26. lipnja 1840. I Kukuljevića »Gusar« (Usp. Kazališni almanah 1937, str. 9).

rodnom duhu domovine naše, biaše prokušanje takovo, da se bolje u sadašnjem stanju našem želit ni nemože. Jer premda su članovi rečenoga teatralnoga društva tekar početnici kojim, da se na fino kritike sito uzme, jedva jedvice i ime od umětnikah bi ostalo: zato je svakako narod naš svagda s najvećim zadovoljstvom iz teatra se kući povratio. Postariji ljudi sude i o mogućnosti i valjanosti takova zavoda, mnogo razgovaraju; starci se raduju i sele u misli u ona stara, bolja, od njih hvaljena vremena, kad su oni kao Slavjani, u slavjanskoj zemlji i jeziku, čisti slavjanski, od tudjinah bolje učuvani svēt ugledali; prijatelji naši i domovine naše vesele se i u sěrdcu s pervim ovim početkom srětan takodjer naprědak skapčaju; neprijatelji napokon dubokim zamukoše mukom; jednom rěčju: dobri se svi raduju, svi se vesele, svi se ufaju, a zli kradom tuguju, stide se i boje.

A jesu li sve ovo prevěrnutje đušah igraoci naši uzročili? Jesu li oni tolika sěrdca napunili radostju, tolikim bezbožnim ljudem zabušili usta, tolike persi svetim domovine ognjem nadahnuli? Nemislim, jer su još za to preslabi, premda nekójim od njih talenta nefali, da to něgda i po sebi učiniti uzmognu. Preslabi su još, velim, za sada, da studene gledaoce griju i persi ledom zamerznute raztapaju, al nisu preslabi da budu kao konduktor jedan domorodnoj onoj električnosti, koja već sada, hvala da je nebesom, serdca naroda našega oživljava.

Domorodnost dakle, veselje i radost, koja se u općini našoj vidi, nedolazi toliko sa scene u narod, koliko se dapače s naroda sipa na scenu, i tim i nju k novom naporu, k novomu nauku, k novoj pomnji nuka.

Odtuda se vidi, da se u obćini našoj ne samo ništa protivna nenalazi da se prokušanje ovo i za zbilja neuzistini, već da se svuda inajvećja želja ukazuje da se što berže stanovnoj jednoj sceni u domovini našoj temelj postavi. Prigodba je dobra, vrěme je prijatno, a o koristi i potrebi poduzetja ovoga ni govora neima. K tomu dolazi još i to, da je i ovo prokušanje bilo sasvim zaludu i bez svake sverhe, ako se šta dalje o stvari ovoj neuredi, jer je i pěrvi korak zaludu, ako se i drugi učinit nekani. A da ovako stvar zadugo ostati niti hoće niti može, bělodano je sasvim, kad se razmisli da će se poslije ovo nekoliko predstavljenjah društvo ovo bez sumnje razsuti, budući da bez svake pomoći od varoša do varoša skitajuć se nit bi moglo ljudski živěti, nit umětnosti svojoj, po kojekakvih varošicah igrajući, išta naprědovati.

Ako smo za zbilja uvěreni da je svakomu narodu teatar potreban, i ako smo nakanili da ga i u nas malo po malo polag slabih silah naših zavedemo, što čekamo veće? evo nam društva, koje premda u obziru višje umětnosti nije dobro, ali je zato od svih ilirskih, koje za pėrvi početak imati možemo, bez sumnje najbolje. Ako li pako teatar narodom za izlišan děržimo, i ako nebiasmo naumili da se i u nas podigne, zašto je i sad ovo društvo pozvano ovamo, da ovdě, nekoliko putah igrajući, štogodir u umětnosti svojoj naprědovavši, ništa neg većja samo šteta bude, kad se razspe, i tim samo više materiala za zaboravit pribavi. Al daleko budi ta miso od mene, jer niti sl. ravniteljstvo koje je društvo ovo ovamo pozvalo, niti ova ni druga gospoda koja su novci svojimi posao ovaj s početka pomogli, poslije pako zadovoljstvom svojim i veseljem igraoce naše podužžgali, toga děla svojimi ni najmanje neukazaše, dapače usuprot plemenitu miso svoju o potrebi i koristi instituta ovoga jaosn i dovoljno odkriše.

Neostaje dakle drugo, nego mislit o načinu da se društvo ovo u nas zaděri; ptica uhvatjena iz rukuh se nepušta i gleda da sam početak učinjen zaludu nebude.

Pita se dakle prie svega, koi bi način mogo svěrsi ovoj najshodnii biti? — Shodniena doista načina za uzděržavat ovake zavode od stanovnoga fonda neima. I nam bi trebala, za ukrepiť sasvim krěpko i za sva vremena narodnu scenu, glavnica jedna, koja bi na godinu barem 6.000 forintih srebra čista interesa metala. Al odakle

tako bërzo fond jedan da se sakupi, gdje ni vrème čekati neda, niti se bez velikih tegobah do toga dopreći nemože, niti se, što opet iskreno ispoviděti valja, duh narodni, a osobito duh umětnosti po svoj domovini našoj još do toga popeo nije, da se u tom obziru dobrom uspěhu nadati može. Valja dakle medjutim udariti drugim prěčjim putem, koi nam za sada i mnogo bliže leži, i kojim se je i do ovoga pèrvoga prokušanja veće udarilo. Valja, rekoh, gledati da se opet na tu sverhu otvori subskripcia da se blagotvornom domorodacah naših podporom narodno društvo ovo za nekoliko pèrvih godinah krěpko pomogne i sa svim volji nepostojane sudbine otme, dok se dobro sěme ovo što se sada u narod bacilo, sěrdacah publike naše tim bolje neprimi, i dok, koliko blagi duh ovaj u narodu, toliko i društvo isto neobjačaju tako da se nakon nekoliko godinah za vėkovito i sasvim utvėrdjeno uzderžanje narodnoga teatra il podoban fond pribaviti, il pako u najgornjoj zgodi, teatar sam svojom vlastitom silom, na način němačke scene, kod nas uzderžati bude mogao.

Al je preveć šest hiljada forintih srebra, neg da bi se u siromašnoj domovini našoj za više godinah na subskripciu nakupiti moglo, reći će mnogi. — Jest, — šest hiljadah forintih srebra na godinu je lěp novac, nit bi se bez sumnje u nas još za sad na takovu svėhu lako sakupiti dao, al se i tomu jednim načinom ponešto pomoći može. Da vidimo.

Slavni su naši domorodci još prie, gdi je još stvar veoma nestalna bila, gdje su mnogi o dobrom uspěhu prokušanja našega dvoumili, gdje su mnogi koliko o duhu publike, toliko još više o sposobnosti članovah pozvat se imajućeg teatralnoga društva sumnjali, bojali se i u sěrdcu predali; slavni su, rekoh, domorodci naši još prie posrěd svih ovih nepovoljnih okolnostih podpisali na jednu godinu do blizu *tri hiljade* forintih srebra. Nije li daklem sasvim vėrojatno, da će isti ovi domoroci i sada, gdje svaki strah i u obziru publike i u obziru društva izčeznu; gdje se svaka sumnja u ogledu uspěha prokušanja našega izgubi, i gdje svaki pred očima vidi igraoće, istina je, ne posve izvėrstne, al barem takove da bi se oni rukovodstvom vėšta učitelja u kratak čas do někakve izvėrstnosti podigli; nije li, velim, istini veoma sposobno da će ovi verli i vatreni domorodci sile svoje sada kod ovolike istine tim većma za korist domovine naprěti. A ako li to bude, i ako se sredstvom subskripcie ako ništa drugo, barem tri hiljade forinti srebra na lěto za pet nastupajućih godinah dobiju, tako je sve učinjeno što se od strane naše za uzderžavanje stanovne scene jedne u domovini našoj zasad samo poželiti može. Jer bi onda društvo s ove tri hiljade forintih pol godine, šest zimskih mēsecih, studenoga to jest prosinca, sěčnja, veljače, ožujka i travnja igralo svaki mēsec barem po dva puta kod nas u Zagrebu, gdje bi se igraoćem našim osim toga dēržali meštri i u deklamaciji i u plesanju i u mačevanju (fehtovanju), te bi onda u lěto prošli i po ostalih znatnih mēstih po Hrvatskoj, kao u Karlovac, Petrinju, Sisak, Varaždin i Bělovar, zatim po Slavoniji u Osěk, Požegu, Vukovar, Brod, Vinkovce, Mitrovicu, Zemun i ostale varoše i mēsta, gdje se ilirski govori, može biti s vrėmenom i u Dalmaciju itd., gdje bi ono što bi u zimi teoretično i praktično kod nas naučili i ostaloj bratji našoj pokazati mogli, samo da se sl. magistrati rečenih mēstah još u naprěd obreku da će im se za svako od onih deset predstavljenjah, koja bi se u svakom od spomenutih gradovah proizvela 120 aboniranih cvancikah naći. Korist pako, koja bi se tim načinom zadobila, je dvostruka: prvo, što bi se tako glavnomu gradu Zagrebu pomoglo, da svega tereta za uzdržavanje narodnoga društva nenosi, i što bi publika naša od vremena do vremena odpočinuvši, tim većom željom svake godine stvar domorodnu opet pri-gerljivala, a drugo što bi se time ukus lěpa i dobra u boljem narodnom jeziku i po ostaloj domovini našoj raznosio, i po tom bez sumnje takodjer izvan Zagreba mnogi blagotvoran subskribent našao.

Dvë su dakle stvari preda svim potrebne za ustanovljenje narodne scene u domovini našoj: jedno subskripcia barem od tri hiljade forintih srebra za pet godinah, a drugo obećanje sl. magistratah ostalih povećjih městah po zemlji, da će u svakom městu za svako od deset predstavljenjah 120 cvancikah abonirani biti. O abonementu je već sve u kratko rečeno, što ovamo spadati može; sad još nešto:

1. Trëbalo bi da se svaki subskribent za pet nastupajućih godinah neodstupljivo podveže;

2. gg. Subskribenti bi se morali obvezati, buduć da će ovo društvo samo pol godine i to u zimu kod nas igrati, da će svaka tri mëseca, tj. oko 1. studenoga i 1. veljače dragovoljni svoj prilog u naprëd svaki put točno i bez otezanja izplatiti;

3. Da se na nekoliko krajcerah kvietancie i kojekakvi računi nepišu, i sluga, komu i onako nešto platiti valja, čestitoj gospodi za kojekakvu sumicu na vrata nešalje, trëbalo bi da se manje od 6 forintah srebra na godinu od nikoga neprima.

I ovo je, što se zasad od sl. domorodacah naših za obderžavanje i ustanovljenje narodne scene preponizno traži, opazujući da će tim načinom koliko društvo ovo, toliko i publika naša medjutim bez svake sumnje odjačati tako da će se poslie moći il društvo samo po sebi po primëru drugih narodah uzderžavati; il pako kad se duh narodni u nas još bolje probudi, i ljubav umëtnosti i do nižjih stališah dopre, stanovan fond za vëkovito utvërdjenje narodnoga teatra u domovini našoj sakupiti. Hërdjav je i slab početak, al naprëdak može dobar i od kosti biti; a tuda su prošli svi narodi, tuda valja da prodjemo i mi, ako smo zbilja nakanili da što od nas i naroda našega bude; jer bez početka neima dočetka. *Omne initium arduum* istina je; al *diminium facti, qui bene coepit, habet*.

Nakon ovoga pisma u zapisniku stoji: »Ovaj sastavak bi s velikim uzklikom primljen, te gledeći na ono što je jurve presvëtli g. grof predsjednik poradi teatra izrekao, bi jednodušno zaključeno da se svi gg. domorodci, koji su za igranje teatra velikodušne prineske podpisati blagoizvolili, i nadalje umole da obećane prineske opet na tri mëseca predbrojiti izvole. I da bi se naše domorodno kazalište i u naprëdak uzderžati moglo, da se svi domorodci i izvan Zagreba stojeći rodoljubivo pozovu da tomu mladjanomu institutu svoje darežljive ruke nesustegnu polag ove naše narodne poslovice ‚Zërno do zërna pogača, a kamen do kamena palača‘ — te da se i slavne domorodne varmedje i svekolike ine jurisdikcie domovine naše ponizno umole da tu našu rodoljubivu prošnju podaperti velikodušno blagoizvole«.

Na ovoj je sjednici prof. Stj. Moyses izvijestio da predaje Ilirskoj čitaonici od Društva za izobraženje jezika i literature češko-slavenske u Budimu 4 komada »Zore«, almanaha za god. 1835, 1836 (za g. 1837. i 1838. nije izašla), zatim 1839. i 1840. »za znak uzajamnosti slavjanske«.⁴³

Drašković je sa svojim istomišljenicima na toj skupštini pobijedio; ovo je bila ne samo pobjeda hrvatskih narodnjaka na polju kulture, već i politike.

⁴³ AMH, Protokol I, str. 33—44. — Donosim elaborat Ivana Mažuranića u cjelini, jer je slabo poznat, a karakterističan je za svoje vrijeme i za Ivana Mažuranića, koji je tada bio vrlo mlad čovjek, a bio je pozvan da u težem času za zagrebačko kazalište intervenira. Izvještaj o toj skupštini donosi Danica ilirska 4. VII 1840, br. 27, str. 105—108.

Zaključak iz elaborata I. Mažuranića da se upute pozivi raznim ustanovama, izvršen je, jer je u zapisniku od 18. rujna 1840. zabilježeno da su pozivi upućeni »na sve jurisdikcije graničarskih regimentah« »da i one štogod za podpor narodnoga kazališta doprinesu«. Napose je zaključeno »da se domorodci u Sisku pozovu te da i oni domorodno kazališno društvo na mēsec danah tj. za studeni primu«,⁴⁴

Vjerojatno je netko, možda sam D. Demeter s I. Mažuranićem, poduzeo neke korake da se i grad Karlovac uključi u akciju koju je Mažuranić predložio, jer prema idućem zapisniku (25. listopada 1840) Domorodno kazališno društvo iz Zagreba već je bilo u Karlovcu. Ti su koraci morali biti poduzeti odmah poslije skupštine od 24. lipnja 1840, kad je pročitan i spis Ivana Mažuranića.

Zapisnik o sjednici uprave od 25. listopada 1840. izvješćuje da je predsjed. Drašković kazao »da (su) domorodci Sišćanski društvo domorodno kazališno primili« tj. prihvatili su ponudu Ilirske čitaonice Zagrebačke, te će ono »31. listopada iz Karlovca, gdje do tada od početka rujna igraše,⁴⁵ krenuti se i u Sisku svoju igru početi«. To se sve i zbililo, te su u Karlovcu marljivo predstavljali kroz rujan i listopad prosječno svaki 2.—3. dan. Na žalost se ne može tačno kazati koliko je predstava održano u toku listopada. U Sisku pak priređeno je ukupno 16 predstava s istim repertoarom za 25 dana.⁴⁶ S obzirom na broj predstava u Karlovcu i Sisku, glumačka družina nije imala lagan posao. Sam Karlovac se pokazao velikim ljubiteljem kazališta, kad se moglo toliko predstava održati. Sve ovo možemo razumjeti ako to s jedne strane shvatimo kao novost, a s druge kao političku činjenicu: borbu za svoj jezik.

Na istoj sjednici (25. X) još je bilo zaključeno da se upute pozivi pretplatnicima za predstave da »svoje prineske od 1. studenoga 1840. do konca siječnja 1841, pak zatim četvrtu četvrt, od 1. veljače do konca travnja 1841, početkom veljače položiti blagoizvole, buduć zaključeno biaše da domorodno teatralno društvo od 1. prosinca 1840. u Zagrebu svoju igru započne.«⁴⁷

⁴⁴ AMH, Protokol I, str. 44—45.

⁴⁵ U Karlovcu su bile ove predstave kroz rujan i listopad i to: 5. IX: Vujić-Eckhartshausen »Fernando i Jarika«; — 6. IX: J. St. Popović »Pokondirena tikva«; — 8. IX: Demeter-Körner »Hrvatska vērnost« i Mažuranićev tableau »Povratak sina Černog Gjorgja u Serbiu«; — 10. IX: J. St. Popović »Miloš Obilić ili Padnutje serbskoga carstva«; — 13. IX: J. St. Popović »Laža i paralaža« i Lazarević »Prijatelji«; — 15. IX: Vitković-Kotzebue »Smert za svoje«; — 17. IX: J. St. Popović »Zla žena«; — 20. IX: isti »Tverdica«; — 22. IX: I. Kukuljević »Stēko Šubić« i Mažuranićev tableau; — 24. IX: Kotzebue »Poslēdice zločinstva«; — 26. IX: Babo »Strēci«; — 27. IX: I. Kukuljević »Stēpko Šubić« i Mažuranićev tableau; — 28. IX: Demeter-Körner »Hrvatska vērnost« i Lazarević »Prijatelji«; — 29. IX: Vitković-Kotzebue »Smert za svoje«. — Iako se gostovanje u Karlovcu nastavilo, ne može se doznati što je bilo predstavljano. Jedino znamo da je 27. X bila predstava Kukuljevićeva »Jurana i Sofije«. (Usp. N. Andrić, Spomen-knjiga Hrvatskog zemaljskog kazališta . . . , Zagreb 1895, str. 91 i dalje; — B. Batušić, Gostovanje Hrvatskog narodnog kazališta izvan Zagreba, Hrvatsko narodno kazalište. Zbornik o stogodišnjici, 1860—1960 Zagreb, 1960. str. 306).

⁴⁶ Društvo domorodnog kazališta uistinu je kroz studeni 1840. gostovalo u Sisku, gdje počelo 5. XI s Kukuljevićem »Stēpkom Šubićem i Lazarevićevim »Prijateljima«. Ukupno je prikazano 16 predstava. (Usp. Andrić, n. dj., str. 91 i dalje; — Batušić, n. dj.).

⁴⁷ AMH, Protokol I, str. 45.

Čitaonica je uspjela na »šesti obćeniti naredni sabor« koji se održao 2. veljače 1841. dovesti mnogo ljudi, jer se u zapisniku kaže da je J. Drašković bio »u krugu mnogobrojne gospode iz stališa duhovnih, velikašah, plemićah, učernih muževah i znatnih građanah«, kojima je održao govor, u kome je među ostalim kazao da je prošlo polugodište uprava Čitaonice upisala za članove: vrhovnoga vojničkoga zapovjednika u Hrvatskoj grofa Lavala Nugenta, generala Baltazara pl. Šimunića, »vèrlog vojnika i domorodca«, i kapetana Mihaila Juranića. Zatim upoznaje članstvo da se namjesnik banske časti i biskup zagrebački Juraj Haulik, »na jednoglasnu prošnju naroda«, na hrvatskom saboru u kolovozu pr. godine (1840) primio pokroviteljstva nad učenim narodnim društvom, »kako to članak 19. prošastoga obćenitoga dèržavnoga ovih kraljevinah sabora svèdoči...« Primanje pokroviteljstva od strane Haulikove J. Drašković je nazvao »njegovom pomoći«.

Sva ova imena bila su potpora Draškoviću i upravi Čitaonice, da bi pomoću njih uspjeli izraditi Hrvatima neka odobrenja što su drugi, u prvom redu Mađari, stjecali bez poteškoća.

»Prelazeći sada na čine ravniteljstva« Čitaonice, saopćuje predsjednik da su Čitaonicu preselili iz Vidalijeve kuće u Demötörffyja (danas ulica Pavla Radića br. 32, II kat), jer je većina članova željela »da se Čitaonica bolje u srèdinu varoša premèsti tako da ju i niže obitavajući laglje posètjivati mogu; drugo, jer se je ovdè nastanio i naš od svega naroda velecènjani domorodac i starešina našega društva, gosp. *Ljudevit Gaj* (glas od svih stranah »živio«), koi mnogo dragocènih starih i novih rukopisah i knjigah tako domorodnih kao i inostranih, koje se naše domovine i narodnosti tiču, posèduje; istim načinom dèrži znatno mnoštvo novinah, koje s našimi sjedinjene, veliku nam pripomoć u književnom poslovanju osobito pako u izobražavanju našega domorodnoga jezika i narodnosti doprinašaju i na duhovnu zabavu služe«. Prenošnje i unutarnje uređenje prostorija omelo je da se polugodišnja skupština održi 24. siječnja, kako su pravila propisivala.

Zatim Drašković kaže da su čitaonički »godišnji prinesci maleni«, ali je uprava mnogo učinila, kako će se iz računa moći vidjeti.

»Nu baš ovaj nedostatak većjega dohotka ustavlja revnost tolikih učenih ljudi na polju domorodne naše literature bavećih se; budući da ih malo koi troškove sam podnesti može, a rasprodanje mnogobrojnih iztisakah, — poradi velikoga nedostatka domorodnih knjigotèržacah, kakovim i ime literature ponajviše svoje procvètanje i uzvišenje zahvaliti imadu, — veoma nesigurno, dapače pogibeljno jest: — zato pozivam i zaklinjem Vas ljubavlju svete narodnosti naše, da učinite zaključak, polag kojega bi svaki od gospode članovah našega društva bio dèržan, da od svake knjige ilirskim jezikom pisane, koju bi starèšinstvo za vrèdnu našlo, bar po jedan iztisak kupi. Ovo bi od strane gospode članovah bila mala žertva; nu piscem bi bilo mnogo pomoženo. — Uzevši dakle ovu malu dužnost na sebe prineset ćete mnogo na uzvišenje onoga jezika, kojeg smo iz persiuh premile majke naše sasnuli, te ćete tako narodu, koi dosada na oružju silan i glasovit biaše, također i u književstvu malom žertvom veliku slavu doma i vani pribaviti. A zato čedu vas kasni unuci, kad kosti vaše jur u grobu mirno počivale budu, hiljadu hiljadah putah blagoslivljati i vama svoje blagostanje i srèču zahvaljivati«.

Ovaj Draškovićev apel ne smije zvučiti drukčije nego kao crna stvarnost. Apatija koja se uvukla u mnoge hrvatske svijesti bila je samoubojstvo, što je on s nekima ispravno shvatio i ocijenio. Zbog toga taj apel treba shvatiti onako kako je to stvarnost nalagala — tragičnim prizvukom! Zakljinjati nekoga majčinim mlijekom nije bilo svakidašnje. Osobito to ne bi činio oficir, grof — Janko Drašković.

»Gledeć na narodno kazalište naše — nastavlja Drašković — oje je u zadnjem saboru našem jednu od najglavnijih skerbih učinilo, — budući da i onda i u istom državnom kraljevinah ovih saboru kao jedno od glavnih sredstvih za izobraženje mladeži i puka i za najkorisniju školu našega jezika pripoznato bi, i tako se na stupanj narodnoga interesa i instituta podignu, zato vam moramo priopćiti da smo mi naše domorodno teatralno društvo prošaste jeseni, jedno, za da ovdašnje na jednu godinu danah darežljivo potpisane troškove poněšto prištedimo, a drugo da i inoj domorodnoj bratiji koja u Zagreb uvěk prispěti nemože, slasti domorodnoga uživanja pribavimo, u *Karlovac* i *Sisak* bili poslali, gdje se s ne malim uspěhom tri mēseca probravivši, opet se u naše krilo povratitē.⁴⁸ da sa svojim učinjenim napredkom dokažu da izobraženi ili barem za izobraženostju težeći narod bez sinovah životvorne boginje Thalie biti nemože, ako ne želi natrag stupiti... Hram dakle boginje Thalie jest amanet višje izobraženosti; čuvajmo ga dok ga imamo!«

Što se narodnog kazališta i zaključka hrvatskog sabora u kolovozu 1840. tiče, radi se o primanju čl. XXVII na tom zasjedanju, prema kojem se — po primjeru na Mađare — imaju kùpiti dobrovoljni doprinosi da se »narodno kazalište potpomaže i uzdržava«. Sabor je htio djelovati pa je između svojih članova skupio četiri i po tisuće forinti, te uz to izabrao i posebni kazališni odbor s grofom J. Draškovićem na čelu, da pitanje prouči i sabor izvijesti. Na istom zasjedanju sabor je čl. XXIV odredio da se zamoli kralja »da se u Kr. zagrebačkoj akademiji i po svim gimnazijama uredi katedre čistoga narodnoga jezika, stoga držimo da je i naša dužnost da i naš jezik što većma uzgovanje njegovo jače potpomogne«. Sabor se otvoreno poziva na primjer »drugih naroda i Mađara koji rade gorljivo oko što većega procvata svoga narodnoga jezika stoga držimo da je i naša dužnost da i naš jezik što većma uzgajimo da se tako istakne tip naše narodnosti«. Šišić s pravom ocjenjuje da je ovo prvi saborski zaključak od vjekova koji je stvoren u korist općenitoga

⁴⁸ Ono što zapisnik ne donosi, nalazimo u INN (1840, 22. XII, br. 102, str. 409), tj. da su priložili za utemljenje narodnog kazališta u Zagrebu: feldmaršal grof Laval Nuget 250 for. sr., biskup Gabrijel Smičiklas 110, »Friederik Švigel dvaput toliko koliko mu pripada platiti za teatar magjarski«, Mirko Haraminčić 100; (br. 103, str. 413): grof Janko Drašković 200, Antun Sećen 100, Ambroz Vranjican, st. i ml., po 100, Dimitrije Demeter 80, itd.; (br. 104, str. 417; g. 1841, str. 53): kapetanija grada Rijeke 200, vrhovni župan Nikola Zdenčaj već dao 200, sad sa sinovima 300, itd.

Donosim samo neka lica da se vidi tko je davao i koliko je davao za kazalište.

Vidi bilješku br. 45 i 46, gdje se će naći što su prikazivali u Karlovcu i Sisku; u Zagrebu su prije toga i poslije, do ove skupštine prikazivali isti repertoar (usp. Andrić, n. dj., str. 91 i dalje; S. B a t u š i ć, Domaći dramski repertoar na zagrebačkoj pozornici, *Hrvatsko narodno kazalište, 1860—1960*, Zagreb 1960, str. 296).

procvata hrvatskog jezika.⁴⁹ Ozbiljne riječi Draškovićeve pored svega toga nisu bile optimističke, jer je znao da Hrvati vrlo teško dolaze i do najelemenarnijih prava, ukoliko se i založe za nešto.

U nastavku skupštine Drašković je izvijestio da je namjesnik banske časti Juraj Haulik pisao »na sva poglavarstva i dostojanstva domovine naše, te ih je na sabiranje prinesakah za narodno kazalište pozvao.⁵⁰ Drašković moli sve članove »da nebi poštedili truda po svojih uplivih onu gospodu na izvršenje obćenite želje nagovarati . . . da taj mali za dragu domovinu trud na se uzmu«. Zatim moli one koji su obećali mjesečne priloge »da jošte za posljednju četvert godišta svoje dragovoljne prineske« predadu blagajniku.

Iako o tome ništa ne kaže, Drašković dalje govori kao predsjednik sabor-skoga odbora za pitanja kazališta te konstatira »da za daljnje produženje narodnoga kazališta ništa stalna niti pomisliti moguće nije bez pribavljanja vlastitoga stanja«, zato ih »kao iskrene dionike želje za utemeljenje narodnoga kazališta na 25. dan ovoga mēseca ovamo najuljudnije pozivam, gdje ćemo jedino u ovom poslu sabor deržati«. Upoznaje prisutne da odbor ima »četiri osnove o načinu pribavljanja kazališnoga stanja . . .«, pa će donijeti odluku.⁵¹

»Premda je narodu našem zadnjimi zakoni deržavnoga obćenitoga sabora ona jošte sudbina pripala da mi za tuđ jezik i podignutje teatra tolike prineske sabirati moramo: ufamo se ništanemanje da će svaki vērni domorodac svoga jezika stvar tim toplie na nēdra svoja pritisnuti i za podignutje i uzderžanje domorodnoga kazališta tim veće mērilo uzeti nego što mu je za tuđ jezik i tuđe kazalište nametnuta.

Onim pako, kojim se podignutje narodnoga kazališta zasada jošte prerano vidi, neka izvole promisliti do kakvog se stupnja izobraženosti jurve sada naše domorodno kazalište kröz tečaj od ovo nekoliko mēsecih, neka zrēlo svojim umom protresu, koliki upliv baš u ovo doba na našu mladež i cēlo obćinstvo imade, neka prosape, u kolikoj je mēri naše domorodno kazalište na oživljenje starinskoga našega imena i ponosa, bez kojega narodi do vēka u grobu leže, — dēlovalo; — neka si, rekoh, to sve živo pred oči stave, pak će uviditi silnu potreboću toga velevažnoga za narodno izobraženje ustava, za koi cēdu nas kasni potomci blagosiljati, te tako ugledavši se u nas, imena, hrabrost i slavu pradēdovah svojih, koji su se za njihovu sreću i blago postarali, svojim posljednjim unukom se zahvalnostju spominjati«.

Poslije toga su primljeni ovi zaključci:

1. da se biskupu i namjesniku banske časti Jurju Hauliku posebno zahvali; — 2. da se dru Drag. Rummyju, profesoru pri »Presbyteriju arcibiskupskom u Oštrogonu« pošalju najnovije hrvatske knjige i zahvali što je istupio »na javnu obranu naroda našega slavjanskoga u obće a ilirskoga napose proti krivičnim

⁴⁹ Šišić, n. dj. III, 237—238.

⁵⁰ NSB, R 3999/6 ima okružnicu Jurja Haulika na podređeno svećenstvo da pomognu Ilirsku čitaonicu u njezinu kulturno-prosvjetnom radu, datiranu »Zagrabiae 12. II 1841«. Ona je kolala po župama te se vratila u Čitaonicu 26. II 1842.

⁵¹ Uslijedio je i javni poziv: »Uprava Društva čitaonice ilirske zagrebske poziva sve prijatelje i ljubitelje našega narodnoga i nēmačkoga teatra da dodju na sastanak u kući županije 25. veljače 1841 (INN, 1841, 20. II, br. 15, str. 57) u vezi sa čl. XXVII hrvatskoga sabora«. Karakterističan je poziv prijatelja »narodnoga i nēmačkoga teatra« da im ne bi primijetili uskoću gledanja, i da bi i njih — većinom domaće ljude — privukli u narodno kolo.

nasertajem neprijateljah naših«; — 3. da se pismeno zahvali Ivanu Kukuljeviću, lajtnantu kod Bakonyeve regimente u Milanu, što je Ilirskoj čitaonici poklonio »dragocěnu knjižnicu iz više nego 400 komadah knjigah . . . s velikom pomnjom i izborom i mnogimi troškovi nabavljenu, koju je na uživanje društvu ovomu odstupio«; — 4. zahvaliti pismeno Tadiji Berkiću, »kapetanu od graditeljstva u Petrovaradinu«, za rěčnik sanskritskoga jezika engleskim jezikom izjašnjena pod naslovom »Cósha or Dictionary of the Sanscrit language by Amera Sinha: with an English Interpretation and Annotations. By H. T. Colebrook. Printed at Sorampor 1808«, koji je društvu poklonio; — 5. da se zahvali Robertu Zlataroviću, »fiskalu, koi je jošte 1838. prigodom utemeljenja Čitaonice do blizu 100 komadah različite vërsti knjigah društvu na uvěk poklonio i prigodom ovoga sabora opet obećao da će jošte nekoliko knjigah darovati«; — 6. zahvatili Mirku Šandoru Gjalskom koji je poklonio »veliko dělo historičko-geografičko« od Matije Béla u 4 debele knjige in folio; — 7. da se svaki od članova obveže da će za potporu »domorodnoga spisateljstva barem jedan eksemplar od svake novo izišavše ilirske knjige, koju ravniteljstvo društva preporučí, kupiti . . .« Svakomu će se članu takovo djelo javiti; — 8. da uprava zamoli sve duhovne i svjetovne vlasti domovine da se cirkularnim pismima obrate svima »domorodcima« da se upišu u »naše društvo«, tj. u Čitaonicu, »čime bi se srědstva društvene svërhe u dělo privesti ne malo pomnožala«. ⁵²

Među pothvatima razna značenja upozorio sam na neke posebno. Među tim iz naoko manjih činjenica (poklon jedne ili nekoliko knjiga) i to od ljudi različita zvanja, pokazuje se njihov patriotizam i želja da i najmanjim darom pomognu domovini da se izvuče iz teška položaja. Ovo je karakteristično i dirljivo, a simptomatično za ono vrijeme.

O daljoj pomoći narodnom kazalištu trebalo je raspravljati 25. veljače 1841, jer je Drašković pozvao sve članove da dođu radi pronalaženja najboljeg rješenja kako bi se pomoglo narodnom kazalištu. U zapisnik Čitaonice to nije unijeto, jer je to pripadalo posebnom odboru hrvatskog sabora. Sjednice su trajale 25. veljače, 5., 14. i 27. ožujka. Bilo je zaključeno da se izda 20.000 dionica po 5 for., da se kupi kuća za kazalište i da se nastavi akcijom. ⁵³

Poslije ovoga osnovali su 25. ožujka 1841. »Društvo za unapređenje i popravljanje poljodjelstva u Hrvatskoj« kasnije nazvano »Gospodarsko društvo«. Ove godine je osnovan i Hrvatski narodni muzej.

U takvu radu održan je »sedmi obćeniti naredni sabor« 23. lipnja 1841, kad je Drašković naglasio da Čitaonica stupa »u četvrtu godinu našega bitja« i da »perve naše skerbi biahu uvěk pismenstvo naše po mogućnosti razplodi i blagajnicu našu zdušno u redu deržati«. Što se prvoga tiče, Drašković konstatira da su »veliku korist time učinili što smo više (od) trideset dramatičkih komadah, to izvornih to u naš jezik prevedenih, pribavili. — Ovomu sretnomu umnoženju literarnoga težanja . . . veoma mnogo pomoglo jest«, što su se honorari platili iz »teatralne blagajne«. »Iz ovoga dakle svaki bělodano uviděti

⁵² AMH, Protokol I, str. 45—53.

⁵³ INN, 1841, br. 17, 18 i 19; — Andrić, n. dj., str. 20—21.

može od kolike je koristi i važnosti naše teatralno zavedenje za razširenje našega miloga narodnoga jezika!« Ne znamo koje je »komade« Drašković imao pred očima kad je to kazao, ali je iskazana velika pomoć i našem jeziku i glumačkoj družini što je tokom 1841. i 1842. izlazio »Izbor igrokaza ilirskoga kazališta« u deset svezaka. Sve su to tuđi igrokazi koje su naši književnici (D. Demeter, I. Kukuljević, I. A. Brlić i dr.) preradili ili preveli.

Nastavljajući dalje izvješćivati, Drašković kaže da je već prošla godina dana otkako su pozvani novosadski »igraoci«; to se društvo »umnožilo i izobrazilo, kako ste se sami uvěřiti mogli«. Svi su troškovi podmireni. Na prošloj skupštini izražena je želja »da se igraoci jošte na pol godine pogode te da se za tu svěřu dobrovoljni prinesci od dva forinta srebra na mēsec... pakupe, da svaki predplatitelj šest slobodnih ulaznih biljetah na mēsec dobie«, ali »budući da svi podpisi ukupno još toliko nećine koliko bi trēbalo, zato vas... molim da još po vašem uplivu kod drugih domorodacah nastojite da se više prinesakah pribavi«.

Na Čitaonicu je pao još jedan zadatak: da osigura »teatralno društvo«, pa je Drašković pitao direktora njemačkoga teatra, zacijelo Börnsteina, »pod kakvom bi pogodnom on naše domorodno teatralno društvo na se primio?« Taj je izjavio »da će on naše teatralno društvo pod svoju skėrb primiti, ako mi igraoce platimo. Uostalom da će od slobodne ulazne biljete podpisateljah... domorodnoga teatralnoga društva poštovati i ine troškove sam činiti, paće da će i isto ravniteljstvo igralacah na se uzeti, ako mu dovoljni prihodci za obavljanje potrebitih troškovah u kasu prispui«. Ovu ponudu Drašković je ocijenio »uljudnom« i »priličnom«, to više što nam se »naš vėrli dosadašnji teatralni blagajnik i zajedno direktor domorodnoga kazališta obilno i slavno poznati domorodac g. dr. Dimitrie Demeter, komu za tolike trude i žertve u poslu narodnosti uobće a domorodnoga kazališta napose zahvatili imademo, na daleki put odpremio,⁵⁴ kojemu namēstnika izmedju nas nikako naći nemožemo«.

Uvidjevši poslije mnogih akcija da su članovi Čitaonice glavni stup svih narodnih nastojanja u Zagrebu, pa i ustanovljenje kazališta, Drašković kaže: »Znajući dakle da ste vi, prečastna gospodo moja, najglavniji članovi u teatralnih saborih bili, i znajući da od vas zavisi mnjenje občinsko te da vam je na glasu roda i izobraženju puka i jezika našega mnogo ležeće«, on uzima slobodu da im još dade dužnosti, on ih zaklinje. »da još i sami za teatralnu

⁵⁴ D. Demeter je bio dobrovoljni blagajnik od 1. svibnja 1840. do 15. travnja 1841, učinivši mnogo više negoli je dužnost običnog blagajnika. Demeter je, prema riječima Draškovića, otišao »na daleki put«. Što to znači? Franjica Vesel bila je članica kazališnoga društva, pa kako Zagreb nije mogao sam izdržavati hrvatsko kazalište, i ona je s društvom morala putovati u Karlovac. Videći D. Demeter u Franjici Vesel talentiranu glumicu htio je pomoći i njoj i ostalima, pa se uputio u Graz i Beč da se nagleda dobra kazališta i da svojoj simpatiji Fr. Vesel nađe mjesto gdje bi mogla nešto naučiti.

Računi kazališni pokazivali su 1841. primitak 1822 for. sr., a izdatak 2285 for. sr. Razliku od 462 for. sr. pokrio je kazališni entuzijast Dimitrije Demeter. Zbog toga tako pohvalno o njemu govori Janko Drašković. Demeter se vratio u Zagreb u jesen 1841. (Usp. D. Demeter, Teuta. Tragedija u pet čina. Grobničko polje. Uvodom pratili Vladimir Mažuranić i Franjo Marković. Zagreb 1891. Izdanje Matice hrvatske, str. XXII, bilj., XXV. — Danica ilirska, 1841, br. 26).

svèrhu prinesete i po vašem uplivu kod drugih domorodacah prineske pribavite i priskerbite da se tako platja igralacah dopuni, koja sada samo 380 for.« iznosi, tj. dosad je potpisano 240 for., »dakle jošte 70 potpisateljah potrebno jest«.

Na kraju svoga govora, koji je uvijek stvarno izvještaj o radu, Drašković je — videći da stvari ne teku kako bi trebalo — kazao: »Vaše poznato rodoljublje, vaša čast i ponos nad imenom Ilirije, nad čini naših dèdovah horvatskih i nad mnogobrojnim narodom slavjanskim, od kojega smo mi također jedan članak, vodit će vas i nukati da ovo zavedenje književno, ovo srèdstvo izobraženja jezika i naroda nikada s očuih vaših ne pustite«.

Poslije toga bilo je zaključeno: 1. da se zahvali na »dopisu iz Pečuja od g. Bogatvårda Profa Mendenskoga«, pravnika II godine, koji je društvu Čitaonice poklonio »jedan mali stari srebèrni novčić serbskoga kova«; — 2. da se članovima teatralnoga društva koji nisu potpisali preuzetu obavezu dadu ti listovi na potpis; — 3. za pregledača računa o kazalištu izabrani su Josip Mikulić, fiškal, i Anastazije Popović, trgovac, s obvezom da do iduće skupštine izvijeste; — 4. za blagajnika doprinosa za kazalište izabran je Juraj Augustin, apotekar; — 5. da se u Čitaonici ustanovi knjiga želja, u koju će članovi upisivati »želje i misli članova i domorodacah na povekšanje koristi« društvu i narodu; — 6. da se zahvali dru Ivanu Čaploviću koji se pokazao kao »osobiti branitelj i zaštitnik na horizontu narodnosti slavjanske«. ⁵⁵

Kako se vidi, i ova je skupština protekla u raspravljanju o teatru i jeziku. Čitaonica je bila uvijek središte tih nastojanja, ali usprkos svim naporima uprave, osobito D. Demetra i J. Draškovića, najveći su uspjesi izostali, kao što i zaključak proširenog odbora koji je hrvatski sabor potakao.

Plaćanje članarine u Čitaonici računali su od 1. srpnja jedne godine do konca lipnja iduće. Tajnik odnosno blagajnik svake je godine sastavljao popis članova, a članovi su upisivali: platio (negda s datumom) i napisao svotu. Drašković je — prema sačuvanim računima — svaki potpisao, prateći izdatke društva. Godine 1839/40. on je platio 40 for. sr., dok su drugi plaćali po 6 for. godišnje odnosno 3 for. sr. polugodišnje.

Isto su tako označeni i »troškovi Čitaonice zagrebačke za god. 1841/1842, od 1. srpnja 1841. do konca lipnja 1842«. »Potpisni i predplatni list« za ovaj period datiran je »podatkom mēseca sērpnja 1841«. Kod »Draskovich Skender grof« napisao je da je istupio iz društva; jednako za »Josipović Antun«, dok kod imena »Vukasović Antun, kan. zagr.« Babukić je napisao: »izstupio iz društva 27. sērpnja (jul) 1841 na lično i najsvećanie očitovanje«. S ovim istupiše i nekolicina drugih, ali se zato upisaše novi s 1. srpnja 1841. Od 1. srpnja 1841 do konca lipnja 1842. Čitaonica je imala 148 članova po 6 for. sr. godišnje članarine. ^{55a}

⁵⁵ AMH, Protokol I, str. 53—59. — Odavle dalje N. Andrić (Spomen-knjiga Hrvatskog zemaljskog kazališta. Zagreb 1895, str. 21) ne prati rad ilirskog teatra pa sam smatrao potrebnim da ga ovdje spomenem.

^{55a} NSB, R 3999 Računi Čitaonice.

Kako vidimo, najgorljiviji mađaroni sigurno su odlučili da istupe još 1841, najkasnije poslije posljednjeg dana mjeseca lipnja — karakteristično za njihovu dvoličnost, jer su već 1840. počeli raditi na osnivanju mađarskoga »Kasina«, kako će se vidjeti.

Po riječima Draškovićevim osjeća se da on ide za tim da oko kazališta kao najprivlačnijega i jednog od korisnijih sredstava u osvješćivanju naroda okupi sve članove bez razlike na njihovo političko gledanje. Zašto on na to mnogo polaže? Zašto osim toga uvijek govori o važnosti narodnog jezika pokazujući sam primjerom kako se svatko mora zalagati za njegovo dostojanstvo? Jer je to u isto vrijeme značilo i opstanak naroda. Sve je to imalo svojih dubljih razloga. Akcija hrvatskih preporoditelja izazvala je ubrzo protuakciju narodnih neprijatelja unutar narodnog organizma. Kolovođe su bili tada članovi Ilirske čitaonice, ali — razumnije se — protivna mišljenja od narodnjaka.

Kako Đuro Šurmin upozorava, prvi je od narodnjaka Dragutin Klobučarić 1840. saznao da se u Zagrebu ima osnovati društvo kojemu je zadatak mađarizacija Hrvatske. Početkom 1841. doznale su se jasnije vijesti.⁵⁶ Vijest iz Križevaca u Ilirskim narodnim novinama (16. veljače 1841, br. 14) kaže da se u Zagrebu znalo kako neki misle osnovati novu čitaonicu, ali nisu znali za njezin zadatak. Tek iz mađarskog »Jelenköra« (iste godine br. 9) doznalo se da je tome novome društvu zadatak da u Hrvatskoj širi »sada neuklonjivo potrebiti« mađarski jezik i književnost. U istoj se vijesti Ilirskih narodnih novina kaže da su Mađari neistinito tvrdili da rade protiv latinskog jezika a u »slavjanski« da ne diraju, ali su preporoditelji bili uvjereni da je to bilo upe-reno protiv hrvatskog jezika, snebivajući se da članovi nove čitaonice u Zagrebu, zapravo *Kasina*, dakle Hrvati, idu za tim »da sami rod svoj satru«.

Mađaroni su imali dalekosežne protuhrvatske ciljeve. »Jelenkör« (iste god. br. 18) o tome otvoreno kaže: »Prema vijestima iz Zagreba sprema se tamošnje mađarsko društvo čitaonice da otvori mađarskom kazalištu kuću i namjerava da mađarski teatar sjedini s njemačkim prikazivanjima dok se mađarizacija ne raširi toliko da na kraju i njemačko i ilirsko kazalište ne postane suvišno. Juraj Haulik, zagrebački biskup, kojega je domородna vatra već dovoljno poznata, kani mađarsko kazalište krepkom pomoći podupirati, hoteći činom pokazati da ilirski teatar nije iz trsenja protiv naše narodnosti potpomagao«.⁵⁷

Nastojanjem grofa Aleksandra Draškovića otvorili su zagrebački mađaroni »Kasino« u siječnju 1841. u kući grofa Amadéa, u kojoj je bilo staro kazalište, s pogledom na Tuškanac (danas u Demetrovoj ulici br. 1). Iako je A. Drašković bio jedan od prvih članova Ilirske čitaonice, u isto je vrijeme jedan od gorljivijih osnivača Kasina kojemu je poklonio mnogo knjiga. »Kasino« je primao 25 različitih novina, među njima 9 mađarskih. Kako smo vidjeli, namjeravali su u toj čitaonici podučavati i mađarski jezik, ali su od toga odustali »radi nekih važnih razloga«. Hrvati se — prema mišljenju mađarona — ne bi smjeli ljutiti zbog učenja mađarskog jezika nego bi se morali radovati što je taj »blagotvorni institut uveo« da nauče mađarski jezik kad »i onako

⁵⁶ Šurmin, n. dj. II, 178.

⁵⁷ INN, 1841, 9. ožujka, br. 20, str. 77.

rijetku priliku« imaju »za vježbati se moći u mađarskom jeziku«. Spomenuta mađarska čitaonica u Zagrebu imala je u početku »83 uredna« (redovita) i 37 izvanrednih članova. Prvi plaćaju 24 for. sr. godišnje, drugi 12 for. sr. U njezinoj upravi bili su grof Aleksandar Drašković, Danijel Antun Josipović, također jedan od prvih članova Ilirske čitaonice, inače turopoljski komeš, te Franjo Suppan (ili hrv. Župan), knjižar.⁵⁸

Hrvatskim narodnim preporoditeljima — razumije se — bilo je krivo otvaranje mađarskog »Kasina«, pa su taj postupak nazvali »antislavjanskim«, dok su se mađaroni, što je i navedeno, neuvjerljivo branili s opakim ciljem prema Hrvatima. Ljudevit Vukotinović dopisom iz Križevaca od 27. ožujka 1841 (INN, 1841, br. 26, 30. ožujka, str. 101) ponovio je da je to mađarsko društvo »antislavjansko«, »jerbo je domovina naša slavjanska pokrajina, duh naš, naše izobraženje, naš puk i sve što je naše, slavjansko je...« Ako su hrvatski preporoditelji u svojoj kući radili za svoj narod, nisu napadali nikoga, izuzevši vrlo rijetkih slučajeva. Zbog toga i Vukotinović nastavlja: »Ilirska čitaonica nije niti antimadžarska niti mađarska, nego je institut koji domorodni jezik obrađuje i podupire, ustav koji naravno književnu slavjansku tendenciju imade, nu i liberalizma toliko posjeduje da sve znatnije mađarske novine drži... Što se pako velike skrbi ovoga kasina tiče, kako bi se jezik mađarski, sada tako neophodno potrebit (ironizira riječi Mađara i mađarona koje smo već naveli!), i k nami uvesti mogao, neka društvo to uvjereno bude da će posao taj putem kasina jako slabo za rukom poći...« Vukotinović je kazao nešto o stvarnim prilikama, kao i o perspektivi: »...naš ilirski narod milijuna broji, ovoga je veća strana sada, a bit će u vijeke narodnom svomu jeziku privržena«.

Ilirske narodne novine donijele su poslije toga u prijevodu oduži članak slovačkog pisca Jana Čaploviča, »Što su naučili Slavjani od Magjarah, što li Magjari od Slavjanah«,⁵⁹ u kome pisac navodi mnogo toga poučna, osobito za ono vrijeme i u onoj prilici, u korist Slavena. Polemike je bilo dosta, ali ovdje ne treba sve navoditi; s naše strane išla je za tim da brani čast naroda i jezika.

Ovo je samo jedna od akcija Mađara i njihovih pristaša u Hrvatskoj. Mađari su se u svojoj politici protiv Hrvatske služili raznim sredstvima, pa su tako proturili i krivu vijest u bečki list »Der Adler« (1841, br. 171). Ovaj je list donio vijest da je ugarsko namjesništvo uputilo pitanje ravnateljstvu hrvatskih škola da li bi se na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu mogli svi predmeti predavati od ove godine na mađarskom jeziku. »Adler« odnosno njegov dopisnik obavješćuje javnost da je zagrebačko ravnateljstvo tobože odgovorilo da ima dosta profesora koji bi mogli predavati na mađarskom jeziku, ali da studenti još nisu dovoljno vješti mađarskom jeziku da bi mogli pratiti predavanja. Istina je, naprotiv, bila da je ugarsko namjesništvo obaviješteno od hrvatskih školskih vlasti da mladež ne zna uopće mađarski i ne treba da taj jezik zna, jer se zakon o mađarskom jeziku ne proteže na Hrvatsku i Slavoniju.⁶⁰ Naime, kralj nije taj zakon za Hrvatsku potvrdio.⁶¹

⁵⁸ INN, 1841, 30. ožujka, br. 23, str. 89.

⁵⁹ INN, 1841, 2. V, br. 44 i 45.

⁶⁰ INN, 1841, br. 60, str. 237; — Šurmin, n. dj., 181—183.

⁶¹ Šišić, n. dj. III, 236.

Zbog svega toga preporoditelji su najupornije nastojali da s druge strane zahvate problem da bi ostvarili ono što su željeli, pa su tako na »osmome obćenitom naredbom saboru«, 10. i 11. veljače 1842, rješavali pitanja Čitaonice i jednoga društva koje će nazvati Matica ilirska.⁶²

Spomenutu skupštinu Čitaonice otvorio je Drašković, izvješćujući da su posvršavali zadatke koje im je prošla skupština naredila. Prešavši na kazalište, saopćuje: »Premda smo mi svekolike moguće načine upotrebili i uredbe učinili da se prinesci, kojih(!) su gg. domorodci podpisali, saberu, ništanemanje nemogospo svih obećanih u blagajnicu teatralnu uterati. Premda nekogi između nas biahu, koji do *poldruge hiljade* forintih za uzdržavanje domorodnog kazališta uložismo ničim manje polag svega toga zapasmo jošte u dug od 280 forintih srebra. U posljednjem naime vrēmenu, kad je potrebito bilo troške namiriti a prinesci zaostaše, tad se je zgodilo da smo 280 for. spadajućih u dāržavnu teatralnu kasu potrošili. Ovaj dug isplatiti valja«.

Drašković je bio primoran saopćiti i težu istinu »da u reštanciah (u zastacima) preko 500 for. srebra jošte imademo; među njimi nalazi se i takovih kojih domoljubje jače biaše negoli njihove kese, ali pri svem tom nastojat ćemo da ih na izplatenje nagovorimo i mi se ufamo da će mnogi dug svoj odbaviti i danu rēč svoju radje izpuniti, nego da im imena javna budu...«

»Posao domorodnog kazališta poduzeli smo mi s privoljenjem i odobrenjem celoga društva. Korist koju smo gledeć na izabraženje jezika po kazalištu našem zadobili, tolika je da nijedan pravi domorodac komu je za blago mile domovine i slavu naroda ozbiljam stalo, žārtve na tu plemenitu svārhu učinjene požaliti neće«. — Dalje Drašković spominje da su se »u poslovih kazališnih tako uvēžbali da su nam sada sve tegobe i zapreke očevidne. Mi ćemo ih u buduće, kada nam s vrēmenom o tom prilike bude vēcati, lašnje ukloniti moći. Mi poznademo sada u glavu stranputicu i šikarje kojim prie proći moradosmo«. Zato ih sve moli da potpišu »najmanje *dva* forinta srebra na osobu, čim bi se laglje i skorie duĝa izbavili«, jer imaju platiti onih 280 forinti koje duguju dāržavnoj blagajni.

Poslije ovoga Drašković je održao svoj znameniti govor o osnivanju Matice ilirske, pa kako nisu — posve ispravno — htjeli čekati na odobrenje jer ga ne bi ni dobili, nepotvrđeno društvo, Ilirska čitaonica, osniva prividno *glavnicu pod imenom Matice ilirske*, a u stvari drugo društvo, još značajnije, koje je postalo i dugo bilo središtem hrvatskoga kulturnog života. U nastavku svoga govora Drašković kaže da je za Maticu biskup đakovački Josip Kuko- vić dao 400 for. srebra; osim toga da je Franjo Begry, »vrhovni učitelj« u Zemunu, poslao »nēmačko dēlo sa ilirskim prevodom i organiĝkim pravopi- som provideno, za graniĝarske nēmaĝke uĝionice osnovano, polag napatka slavne slavonske general-komande« s prijedlogom da ga se prouĝi. Drašković nadodaje: »Ovaj događaj ugodno nas ubavještuje kakvu smo veresiu i pouz- danje kod naroda i kod višnjih vlastih domovine naše stekli«. Predlaže da se

⁶² Odavle unaprijed u ovom ću se radu držati poslova Ilirske čitaonice, dok ću poslove oko Matice ilirske samo spomenuti, jer sam aktivnost oko Matice potanje obradio u knjizi *Matica hrvatska, 1842—1962*. Zagreb 1963, str. 21 i dalje, do pre- stanka Čitaonice 1850.

izabere odbor koji će ocijeniti spomenuto djelo, zapravo neku čitanku. U odbor su izabrani: J. Drašković, dr Stj. Moyses, dr Lj. Gaj, dr Demeter, Lj. Vukotinović i Vj. Babukić.⁶³

Ilirskoj čitaonici je — kaže se na istoj sjednici — poklonio Pavao Pobor, »župnik u Otočcu«, geografski rječnik u talijanskom jeziku koji se sastoji od 101 sveska; Ljubica Vahtareva iz Osijeka tri stara cekina i okolo 400 starih srebrnih i bakrenih novaca; Ivan Franjo Jukić, franjevac iz Bosne, pet vrsta raznih bosanskih rudača, »kao mali darak od velike ljubavi«. Nadalje je zaključeno da se u znak štovanja prema Nikoli Tommaseu, koji se »od noviega vrēmena u našem ilirskom jeziku pojavio« »i u talijanskom mnogo i vele važno za uzbuđenje roda i obrađivanje jezika našega pisao« zahvali i pošalju »nekoje noviē ilirske knjige na dar«. — Doznajemo da su se od posljednje skupštine upisala u čitaonicu 23 člana, među njima barun Ljudevit Bedeković od Komora, ugarski vicekancelar.

Na kraju, iz ove skupštine doznajemo zaključak da se »Čitaonica kipovi slavni muževah od našega roda kao za ogledalo njihovih sjajnih krēposti. . . ukrasi«, kao i to da će se u buduće »obćeniti sabor«, što bismo danas nazvali tuđom riječi plenum, održavati ne kao dosad 2 puta godišnje, već 4 puta.⁶⁴

Mislim da nije toliko važno upozoriti na riječi Draškovićeve kad on kaže da neki članovi nisu platili pretplatu i da se nakupilo 500 forinta duga, već je važnija konstatacija da »među njima nalazi se i takovih kojih domoljublje jače biaše negoli njihove kese. . .« Možda su ovo najteže riječi koje je Drašković javno upotrijebio na račun ljudi koji su htjeli pomoći, ali nisu mogli zbog neimaštine novaca. Iako se domoljublje — samo ono vezano za *žrtvu* — ne da mjeriti ničim, a najmanje novcem, ipak samo izjava prazna domoljublja ne znači ništa. Pa i u ovo vrijeme, kad je dobro došao svaki čovjek u narodne redove, nema se nikakve koristi od egoista koji sebe identificiraju s cjelinom a ne žrtvuju ništa. Drašković je vjerojatno mislio baš na takve, jer je on znao razlikovati vrijednosti, budući da se i sam žrtvovao.

Na »devetom obćenitom saboru« održanom 2. lipnja 1842. J. Drašković je ustvrdio »da onaj duh, koi je najsigurnie poručanstvo bitja našeg uvēk bio i jest, svaki dan se sve većma objačava«, kao i to da su u kratkom vremenu postojanja Ilirske čitaonice »malimi srēdstvi mnoga učinjena, jer sada spoznaje čela gotovo Europa, što je ilirski jezik i kako se daleko pruža«, ističući potrebu izdavanja knjiga. Čita se pismo biskupa đakovačkog Josipa Kukovića kojim poklanja Matici ilirskoj 400 for. srebra; zaključuje se da *Osman* Ivana Gundulića bude prva knjiga koju će Matica izdati. — Za zamjenika predsjednika izabran je Matija Vuković, kanonik i župnik zagrebački. — Budući da je dosadašnji blagajnik Ilirske čitaonice Ivan Bunjevac postao veliki

⁶³ Fr. Begry je tu svoju čitanku poslao već u prosincu 1841, jer 16. prosinca iste godine moli Lj. Gaja za posredovanje. Ne zna se kad je odbor predao ocjenu spomenutog rukopisa, ali se to razvuklo, jer tek 26. lipnja 1845. Begry moli Lj. Gaja da mu dade proračun za štampanje djela (usp. Građa za povijest književnosti hrvatske, 26, str. 37).

⁶⁴ AMH, Protokol I, str. 59—71. Za cijelu skupštinu od 10. i 11. veljače 1842; — INN, 1842, 19. II, br. 15, str. 59.

sudac zagrebačke županije, zbog čega neće moći vršiti svoju dužnost, za blagajnika je izabran Vjekoslav Babukić, tajnik, pored redovne dužnosti.

Budući da je Lj. Gaju bio potreban novi prostor, otkazao je Čitaonici, pa su zaključili da će potražiti novi stan. Vjerojatno je zbog toga i sjednica uprave 12. lipnja 1842. održana u stanu predsjednika J. Draškovića. Na njoj su raspravljali o 600-godišnjici proglašenja Zagreba slobodnim i kraljevskim gradom, koje je određeno za 13, 14. i 15. rujna 1842, a što se tiče 600-godišnjice »pobede Tatarah na polju grobničkom« govorili su da bi se na tom polju morao podignuti spomenik, pa je zamoljen predsjednik da to potakne kod županije, »pod koje oblastju isto polje grobničko nalazi se«.⁶⁵

Ubrzo su počela stizati prva novčana sredstva za Maticu ilirsku. Tako je J. Drašković na »desetom obćenitom saboru«, održanom 14. rujna 1842, obavijestio da je dotad prispjelo »preko 2500 for. srebra«; da je Miloš Obrenović iz Beča poslao 100 carskih dukata; zaključili su da se glavnicu Matičina preko 1000 forinti posuđuje uz kamate; što se tiče rukopisa »Illirische Abänderungs- und Abwendlungs-Formen nebst den Regeln der Aussprache und Rechtschreibung« Ilije Rukavine Ljubačkog, »oberlajtnanta u reg. principa Leopolda obih Sicilijah br. 22 u Tärstu«, on se sada neće moći tiskati, jer je »odlučeno najprije klasička djela pjesnikah dubrovačkih izdavati«; ako želi djelo će mu se povratiti; društvo domorotkinja javlja Čitaonici da namjerava »na večnu uspomenu i zahvalnost« prema J. Draškoviću, »piscu obljubljenoga dčlca ‚Ein Wort an Illiriens hochherzige Töchter‘, dati izraditi njegovu sliku. Osim toga dali su litografirati slike Ivana Gundulića i Ignjata Đurđevića, pa su tako sve tri slike bile izložene u Čitaonici.⁶⁶

U budućnosti je glavnicu Matice ilirske zadavala Čitaonici veliku brigu. Da bi se glavnicu povećala — kako bi se što više knjiga moglo tiskati — davali su je na zajam. Pri tom je trebalo paziti da novci budu uloženi sigurno, pa je fiskus Matice ilirske Ferdinand Žerjavić, morao proučavati ekonomsko stanje onih koji su tražili zajam, ispitujući na više mjesta kako pojedinci stoje (24. rujna, 10. prosinca 1842). Mora se reći da su u tome bili vrlo strogi. Fiskus Matičin bi predlagao, a uprava Čitaonice prihvaćala ili odbijala.⁶⁷

Potkraj 1842 (sjednica od 15. prosinca) održan je »jedanaesti obćeniti sabor« Čitaonice. Draškoviću je — vjerojatno kao i većini — bila draga misao »da nas k učredničtvu narodnih naših novinah i k narodnoj tiskari bliže steže i time pod jednim krovom ove inštitute narodne izobraženosti naše sjedinjuje i ukrepljuje. U istoj kući su bile i novine i tiskara kao i Lj. Gaj, iako ga Drašković posebno ne spominje.

Predsjednik se opravdava što nisu mogli izvršiti sve ono što je trebalo, a nisu mogli zato jer se digla neprijateljska hajka protiv *ilirskog* imena, protiv iliraca, da su veleizdajnici i rusofili. O tome svjedoče i Draškovićeve riječi: »Najnovii zamēršeni politički događaji u našoj domovini učiniše da su nēkoji od naših sučlanovah prama ovomu inštitutu ohladnili; nu neka promisle

⁶⁵ AMH, Protokol I, str. 71—79; — INN, 1842, 11. VI, br. 47, str. 186—187.

⁶⁶ AMH, Protokol I, str. 83—90; — INN, 1842, 24. IX, br. 77, str. 306—307.

⁶⁷ AMH, Protokol I, str. 90—93.

da politika ovamo nespada, nego da je posao naš najvažniji: — izobraženje naroda u našem književnom jeziku, da su to svete svrhe, za koje baš i život izgubiti junačka bi sudbina bila«. Odrešitost Draškovićevu pokazuju njegove posljednje riječi, jer je znao da je istupio iz Ilirske čitaonice zloglasni mađaron Danijel Josipović, komeš Turopolja, koji je bio za mađarizaciju Hrvatske kao najgori mađarski šovinista. Draškoviću nije bilo do Josipovića, već do Čitaonice, koja je kroz nešto više od tri godine, u vrlo teškim prilikama, stvorila kazalište, udarala temelje narodnom muzeju i gospodarskom društvu, a sretno je načela rad i s Maticom ilirskom, — jednom riječi prodrmla je sa-
vjesti da bi stvorila svijest vlastitog ponosa i samoobrane. Drašković je znao žalosne prilike, da su aristokrati, feudalci, s izuzetkom njega i još kojega, bili labilni, dok građanska klasa nije imala riječi i da se vrlo lako moglo sve upropastiti. Zbog toga on i na ovome mjestu govori o jeziku želeći raspaliti svijest narodnu, jer je očekivao ono što će se početkom 1843. dogoditi — zabranu ilirskog imena. To je u Zagrebu objavljeno 18. siječnja 1843.⁶⁸ Svijest je ipak rasla, jer su i na spomenutoj sjednici javili da je pristupilo »sedam novih članovah«.⁶⁹ Ali kako i najlošija organizacija više vrijedi od nikakve, Drašković je, razumije se, s mnogim drugima, znao cijeniti ono što su imali.

Karakteristično je da poslije zabrane ilirskog imena nema spomena o tome na sjednicama Čitaonice, osim što se ona više ne naziva *ilirska*, iako ni prije to ime u zapisnicima nije bilo stalno.⁷⁰

Na sjednici od 27. srpnja 1843, uz članove uprave, prisustvovali su kao »gosti pozvani« Ambroz Vranjican iz Karlovca, te Ivan Čegelj, veliki sudac, i Aleksandar Šimunčić, veliki fiškal varaždinske županije. Spomenuti su pozvani, najvjerojatnije da bi se uskladio rad triju čitaonica, zagrebačke s karlovačkom i varaždinskom. Zašto je to bilo potrebno? Zabranom ilirskog imena počele su kolati i razne objede protiv narodnjaka, pa se trebalo dogovoriti o zajedničkoj akciji da se one suzbiju i da se čitaonice sačuvaju kao sijela narodne aktivnosti. Na to nas upućuje zaključak (čl.) 1: »Da bi se predmeti na čitaonicu spadajući s većjom gorljivosti i što prije opravljali, bi odlučeno: da se starešinske sednice svakog mēseca dārže, kako to jur u starešinskoj sednici četvrtoj god. 1839. 7. veljače zaključeno bi, s tom jedinom razlikom da se do sada okolo dana 20. svakog mēseca — kad se običajno i varmedjska partikularna spravišta dārže — uvēk po podne okolo 4 ure dāržati imadu«.

Spomenuti zaključak iz 1839. donijet je zbog ojačanja Čitaonice kao društvene kulturno-političke ustanove; ovaj sigurno zbog istih razloga. Ako još uzmemo u obzir da će se ti sastanci držati »svakoga mēseca — kad se običajno i varmedjska partikularna spravišta dārže« i to poslije podne kad su delegati slobodni, onda je jasno da su htjeli imati na sastanku što više ljudi da ih upute u događaje i da se dogovore o budućim pothvatima. Ovo sve nesumnjivo zbog opasnosti koje su vrebale na narodne pothvate. Na to nas upućuje i posljednja rečenica ovog zaključka: »da se sednice starešinske uvēk u čitaonici obdāržavaju«, jedno zato da vanjski članovi znaju mjesto

⁶⁸ Narodne novine (dalje NN), 21. I 1843.

⁶⁹ AMH, Protokol I, str. 93—96.

⁷⁰ Isto mjesto, str. 98, te prije i poslije toga.

održavanja tih sastanaka, a drugo da ti sastanci budu na službeno priznatim javnim mjestima. Karakteristično je da toj sjednici nije prisustvovao gradski sudac, narodnjak Josip Štajdacher, koji je trebalo da nadzire sastanke Čitaonice, vjerojatno zato da ih ne bi morao zabraniti, budući da oni nisu bili plenarni zagrebačke čitaonice, jer su imali međučitaoničko, šire značenje.

Na žalost, ne znamo da li su direktivu o takvim sastancima usvojili Karlovac i Varaždin, ali možemo pretpostaviti da jesu.

U drugom zaključku s iste sjednice govorili su i odlučili da pošalju »jednog domorodnog čovjeka u Slavoniju« »koi bi starih knjigah i rukopisah potražio i za našu narodnu Maticu prikupio, što bi se posle u štampu metnuti i tim načinom na obćenito znanje izdati moglo.« Za to je predviđeno 150 for. srebra. Poslije rasprave tko bi to mogao provesti, Lj. Gaj je predložio Stjepana Cara, počasnog fiškala zagrebačke županije.⁷¹ O tome imamo svjedočanstvo samog Stjepana Cara koji 13. svibnja 1842. obavješćuje Gaja kakve je važnije knjige našao u Tršcima u knjižnici obitelji Fodroczy kod Svetog Ivana Zeline.⁷²

Uprava Čitaonice je vodila računa o svim hrvatskim krajevima, nastojeći usmjeriti preporodni rad u njima, pa je predsjednik Janko Drašković na sjednici uprave od 22. kolovoza 1843. iznio ono što će predložiti sutradan na »dva-naestom obćenitom saboru«. Skupština je prihvatila te zaključke, među ostalima »da se pismeno pozove urednik *Dalmatinske Zore* i po njem svi njegovi pomoćnici (suradnici) da pri radostnom početku izdavanja prie spomenutoga časopisa udilje naš organički pravopis primi, čim bi se ožudjena literarna sloga što prie u dĕlo privela«.⁷³ Na istoj godišnjoj skupštini opravdava se Draškovića što zbog zabrane ilirskog imena nije skupštinu Čitaoničku održao ni u siječnju ni u lipnju.

Ovom prilikom saopćeno je da će Stjepan Mlinarić, kapelan bistrički, preko Čitaonice pokloniti »1500 komadah knjigah i do 700 kom. starinskih novacah« Narodnom muzeju, »ako se takav što skorie podigne«, što bi imalo biti još ove godine. »On je predložio i načine ustmeno i pismeno u posebnom dĕlcu, koje je čitaonici u rukopisu darovao, kako bi se isti Narodni muzeum u život i gibanje staviti mogao«. Tako veliki poklon zadivio je upravu Čitaonice, pa je zaključeno: »Ponudak taj kao veliku rodoljubivu žartvu primilo je društvo sa pristojnom pohvalom«, moleći Mlinarića »da bi izvolio s istim rodoljubivim uztârpljenjem sačuvati ponudjeni dar, na žartvenik domovine odlučeni, dok se svojim putem i vrĕmenom prikladna i potrebita za isti institut urede«. Stj. Mlinarić je poticao otvaranje muzeja »po drugi put« moleći »da to čim skorie bude«.

Ovom prilikom tajnik je Čitaonice izvijestio da su »jošte godine 1838. nĕkoji štovani domorodci u Slavonii starih novacah našem druŕstvu poklonili«: »Ivan Filipan, vicearkidjakon i ŕupnik u Karlovcih, do 60 kom., Adam Filipović od Heldanthalala, ŕupnik u Gorjanih, do 30 kom., Stĕpan Marjanović, kapelan u Zemunu, do 50. kom. — God. 1841. u Osĕku pl. gospoja Ljubica Vah-

⁷¹ Isto mjesto, str. 102—104.

⁷² Građa 26, str. 93—94.

⁷³ V. o tom *Matica hrvatska, 1842—1962*, str. 32—33.

terova do 400 kom i 3 stara dukata. — Godine tekuće posla također iz Slavonije visokoštovani g. Krunoslav Jesenković, župnik u Novaku, 47 kom. sa sljedećim izvještjem: „Evo vam 47 kom. starih novacah svake varsti. Veću stranu i mnogo čenju od ovih novacah dobio sam od g. Stjepana Španića, administratora župe Županje u brodskoj regimenti. On je meni te novce predao prije pet godinah s tim nalogom da ih vama pošaljem za narodni naš muzeum, koji se danas sutra ima poroditi. Šteta što g. Stjepan Španić i ostalu sumu novacah starih za istu svrhu nepčalje;« Dalje navodi tajnik da su poslali: »Jakob Vorgić, kapelan u Sotinu, do 100 komadah, Josip Vidnjević, blagajnik sl. i kr. varoša Varaždina tri komada, od kojih najljepši srebarni u vrđnosti 36 kr. srebra, nadjen je prolętos sa do 200 kom. jednake i manje bratje svoje u bręgu Škarje među vinogradj kod Kneginca u okolici varaždinskoj u kamenu na način ždrvnja«.

Tajnik Babukić spominje dalje da je »ove svekolike stare novce u broju do 650 kom. popisao i s najvećom pomnjom i vęštinom u red metnuo naš velećenjeni domorodac i sućlan društva gosp. Mihailo Sabljari, c. kr. major u miru«.

Osim ovoga navodi se da je profesor bogoslovlja u Đakovu, dr Ivan Stanković, poklonio »znamenito dęlo: Natale solum s. Hieronymi per A.R.P. Josephum Bedeković Necstadii Atriae 1752 u fol.« Iduće godine darovao je »Ignacio Peićić, vel. sudac sl. varm(eđe) požeške, dęlo pod naslovom: »De illyricae linguae vetustate et amplitudine auctore Sebastiano Dolci a Ragusio. Venetiis 1754 u 4-ni.«⁷⁴

Donosim imena ovih darovatelja, hrvatskih rodoljubā, da se vidi ugled same Čitaonice i udio privatnih darovatelja na kulturnom polju. Kako smo vidjeli, većina je građanskog odnosno seoskog podrijetla; jedan drugog kritizira što nije dao sve što je imao. Sve skupa nam kazuje toplu atmosferu vremena kad je jedino privatna inicijativa mogla nešto stvoriti u Hrvatskoj, jer su županije i hrvatski sabor mogli malo učiniti, a stranci su i to sprećavali.

Prema popisu za period od 1. srpnja 1842. do lipnja 1843. nitko nije istupio iz Čitaonice, osim što sigurni narodnjaci kao što su Ljudevit Vukotinović i Pavao Stoós imaju prazne rubrike gdje je trebalo oznaćiti broj forinti koje su platili, što znaći da ih nisu našli ili su bili odsutni, jer su platili naknadno. Prema popisu iz ovoga razdoblja, Čitaonica je imala 176 ćlanova. Grof Emerik (Mirko) Inkey, koji je dao svećanu izjavu kad je stupio u Čitaonicu, platio je 6 for. sr., s tihom izjavom da je »iztupio iz društva«.^{74a}

Na sjednici uprave od 13. travnja 1843, (dakle po zabrani ilirskog imena) doznajemo da su Mađari htjeli uništiti i Čitaonicu (s Maticom koja je živjela u njezinu krilu) te je ugarski konsilijum zatražio od zagrebaćke županije da mu saopći »kakova su to društva Čitaonica i Matica?« Izabran je tada Antun Vakanović da sastavi odgovor zagrebaćkoj županiji, koji će J. Drašković s drugima iz uprave predati županiji.⁷⁵ Na sjednici dvanaestog općeg sabora ćitaonice (23. VIII 1843) J. Drašković je saopćio da je zagrebaćka županija još

⁷⁴ AMH, Protokol I, str. 105—113; — NN, 1843, 30. VIII, br. 69, str. 272—273.

^{74a} NSB, R 3999, raćuni.

⁷⁵ AMH, Protokol I, str. 102.

»mēseca svibnja t. g. iz svoga velikoga spravišta poslala« spomenuti odgovor, kome je priložila na latinskom jeziku izvještaj o čitaonici i Matici, Osnovu (pravila) čitaonice, dozvolu gradskog suca da smije čitaonica djelovati, popis članova i Osnovu Matice.⁷⁶ Tada se Čitaonica (s Maticom) jedva spasila, zahvaljujući zagovoru narodnjaka i njihovih prijatelja.

Uprava Čitaonice i Matice, kako proizlazi iz zapisnika od 31. kolovoza 1843, raspravljala je o tome koliko se Lj. Gaju za tiskanje *Osmana* platilo, jer je on još tražio. Blagajnik dr Aleksandar Vančaš izvijestio je da je 1842. plaćeno Gaju 440 for. srebra, zatim da je primio 50 for. sr., a da su troškovi iznijeli još 150 for. sr., pa je zaključeno da mu se toliko i isplati.⁷⁷

Karakteristika je rada Čitaonice (s Maticom) u g. 1843. da se sve više govorilo o poslovima Matice (u prvom redu o posuđivanju novaca), a sve manje o onima Čitaonice.⁷⁸ Razlog će biti u tome što se Čitaonica uputila u život; što je ona pokrenula razna pitanja koja su bila u rješavanju (kazalište, muzej, gospodarsko društvo) i što je Maticu smatrala u tim pothvatima najvažnijom ustanovom sudeći po iskustvima drugih (Srba i Čeha), jer sama takvih nije imala.

Potajne denuncijacije narodnih društava u Hrvatskoj nisu prestajale, o čemu svjedoče »Narodne novine« (1844, 9. III, br. 20) u kojima je Gaj izjavio da im mijenja ime u »Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske.« Zbog toga što se »i posle uděljenja imena *ilirskog* u neizvėsnosti naimenovanja ovoga našega lista jošte neprestano pod obćenitim izrazom *narodnim* nekakova *politička ilirska nakaz* traži, za učinit jedanput za svakiput svim sumnjam od nekakovoga potajnoga i sakritoga *političkoga ilirizma* i svim iz ove sumnje proizlazećim smutnjam i raspravam konac, nadėnuto je *dobrovoljno* i *jedinim* razlogom domorodstva i iskrenim sėrcem za složni napredak našega naroda, listu ovome... koje *ne samo narodnost* nego zajedno i zakonitost konstitucie i municipalnosti domaće brani, i kojim se ne samo svaki sin, veće i svaki rođak trojedne naše majke domovine *sada više nego ikada* punim pravom ponositi može«. U tome će se smislu razvijati odsada i književnost, kaže Lj. Gaj. Kako se moglo dosad vidjeti, brojni napadaji najprije na *ilirsko* ime, poslije zabrane toga na *narodno*. Neprijateljima je sve bilo sumnjivo, jer se u svemu tražila »nekakova *politička ilirska nakaz*«, dakle nekakva revolucionarnost, koje među narodnjacima u većoj mjeri nije bilo, iako — koliko mi se čini poznavajući pojedince — ne isključujem da su tu i tamo padale izjave u tom pravcu, kojima je bilo dosta i Mađarske i Austrije. Općenite prilike bile su takve da su to onemogućavale: hrvatski su krajevi pocijepani: Dalmacija i Istra su pod Austrijom, Slovenija isto tako, Bosna i Hercegovina pod Turcima, Srbija koliko toliko slobodna, pa u takvoj situaciji, borbom na nekoliko strana, govoriti o »političkom ilirizmu« nije bila realistička politika.

⁷⁶ Isto mjesto, str. 107, 113—130; usp. *Matica hrvatska, 1842—1962*, str. 34 i *Dokumenti*, gdje su svi donijeti.

⁷⁷ AMH, Protokol I, str. 131—132.

⁷⁸ Sjednice od 24. rujna, 16. listopada, 22. listopada, 23. studenoga, 19. prosinca 1843, AMH, Protokol I, str. 132—134.

Zbog toga je i g. 1844, osobito u prvoj trećini njezinoj, prevladavala sitna politika pomaganja narodnih društava, videći u tome jedino mogući način rada. Na »trinaestom obćenitom saboru« od 24. travnja 1844. doznajemo da je Stjepan Mlinarić ponovo ponudio 1500 komada knjiga i 700 starinskih novaca za Narodni muzej. »Ali budući da zbiljno podignutje Narodnoga muzeja na političke oblasti tj. na slavne varmeđe i državni sabor kraljevinah Horvatske, Slavonie i Dalmacie spada: zato bi na ovom mjestu daljnje pretresanje ovoga predmeta presječeno i stvar za čelu domovinu našu tako važna onoj gospodi sučlanom društva ovoga vruće preporučena, kojih upliv i reč kod političkih oblastih važe«. ⁷⁹ Kako vidimo, do ovoga časa nije još od vlasti stiglo odobrenje za podizanje Hrvatskoga narodnog muzeja, iako je Čitaonica primala već odavna poklone za nj.

U razmaku od 1. srpnja 1843. do konca 1844. Čitaonica je imala nešto manje članova, tj. 144; u posljednji čas istupila su trojica s njemačkim prezimenima. ^{79a}

Iz zapisnika na sjednici od 19. prosinca 1844. doznajemo da Josip Bunjik, veliki sudac požeške županije, obavješćuje predsjednika društva »kako namērjavaju domorodci u Požegi podignuti narodnu čitaonicu na način narodne naše zagrebačke čitaonice, te moli u ir.enu ovdašnjih domorodacah, da bi im se naredbe i zakoni čitaonice naše kao na ugled tamo čim prie poslali«. Uprava je zaključila da tajnik pošalje »svekolike naredbe društvene«. ⁸⁰

Za čitaonicu se sve manje radilo; o njoj se sve manje raspravljalo. Međutim je ilirsko ime bilo dopušteno upotrebljavati za literaturu (3. siječnja 1845). Poslije 1. svibnja 1845. (kraj prve knjige) do 6. listopada 1846. (početak druge knjige) nema ni zapisnika Čitaonice, a druga knjiga zapisnika nosi naslov: »Zapisnik sjednicah Matičinih«; dakle nema spomena o Čitaonici. Tome može biti uzrok što je na sjednici 1. svibnja 1845. Vj. Babukić dobio posvjedočenje o svome radu u Čitaonici (s Maticom) da bi se mogao natjecati za profesora hrvatskog jezika na Akademiji u Zagrebu. Te je godine Babukić postao profesor, ali nije prestao biti tajnik Čitaonice do listopada 1846. Smičiklas (n. dj., 16) misli da je tome uzrokom i Narodni dom koji je oduzimaao dosta vremena. Svakako, ne znamo što se je događalo u Čitaonici (s Maticom) kroz to vrijeme. Ne može biti moguće da se ništa nije zbivalo.

Istog dana kad je Babukić dobio posvjedočenje o svom radu u Čitaonici, datirana je i požurnica zagrebačke Čitaonice kralju u kojoj se moli odgovor na molbu podnijetu 25. svibnja 1839. o tzv. učenom društvu, ⁸¹ koja je ponovo pročitana te su je »nazočni« potpisali odmah, a ostalima je trebalo da bude poslana na potpis. Odlučeno je da spomenutu molbu »tajnik društva čim prie moguće uzbude u Beč na g. Vékoslava Frigana, fiškala, uprav ovaj čas gore bavećega se erga franco recepisse pošalje«. Posebnim pismom J. Drašković je preporučio da molbu preda kralju.

⁷⁹ Sjednice 11. siječnja, 22. veljače, 28. ožujka, 23. travnja, 24. travnja 1844, AMH. Protokol I, str. 153; 25. srpnja, 30. kolovoza, 8. listopada 1844. Novine horv.-slav.-dalm. (dalje N) 1844, 8. V, br. 37, str. 145.

^{79a} NSB, R 3999. Računi.

⁸⁰ AMH, Protokol I, II, odnosne sjednice.

⁸¹ NSB, R 3999/12.

Važno je napomenuti, zbog općih tadašnjih prilika, da na sjednici od 9. lipnja 1845. nije bilo Janka Draškovića, jer je »u narodnih poslovih put Beča krenuo«, pa se sjednica održala pod predsjedanjem potpredsjednika Vukovića.

Na sjednici od 22. lipnja 1845. Janko Drašković je prisutan. Ovdje saznajemo da je grof Dragutin (Karlo) Drašković darovao Matici dvanaest svojih akcija, svaku u vrijednosti od 25 forinti srebra, od ovdašnjeg plemićko-građanskog (mađaronskog) kasina, »kuće negda grofa Aleksandra Draškovića«. Razgovarali su o tome kako bi akcije prodali, pa kako samo član spomenutog Kasina može kupiti te akcije, zamoljen je fiškal A. Vakanović da se propita kod nekih članova kasina tko bi ih kupio.⁸²

Čitaonica od 1. srpnja 1844. do konca lipnja 1845. opet nije stajala dobro; imala je samo 123 člana. Prema pretplatnom listu istupio je iz društva Stanko Vraz. Istina, on je često izbivao, ali to nije bio razlog da istupi iz društva; osim ako Vj. Babukić nije pogriješio.

God. 1844. poslana je Nikoli Tommaseu, »slavnom piscu taliaskomu, rodom Dalmatinu, živućemu sada u Mletcih«, veća pošiljka knjiga.^{82a}

Prije toga vremena, a na sjednici od 30. kolovoza 1844, doznali smo da je Lj. Gaj, koji je stanovao u kući Jurja Demötörffyja (Ulica Pavla Radića br. 32) dao otkaz Čitaonici, koja je u II katu — u kome je i on stanovao — imala tri sobe za 160 for. sr. Gaj je to učinio — kako se u zapisniku kaže — jer je želio »svoj stan prostranim učiniti.« Ovom prigodom netko je spomenuo da u kući grofice Ane ud. Sermage u Poštarskoj ulici br. 58 (danas Opatička ulica 14) ima »stan od pet sobah prazan i pri podu nalazeći se te da se za 180 for. sr. na godinu dobiti može«. Bilo je zaključeno da se sklopi s njom ugovor za tri godine. Tako se prva sjednica u tim prostorijama održala 8. listopada 1844. Čitaonica je bila u tim prostorijama sve do 18. studenoga 1847. kad je prva sjednica održana u Narodnom domu⁸³ (danas Opatička ul. 18).

Zbog borba 1845. Čitaonica opet nije napredovala, pa je uprava sastavila cirkularno pismo (datum: Zagreb, ... prosinca 1845) kojim ponovo poziva članove da društvu Čitaonice ilirske plate zaostatke, u protivnom slučaju moli »za blagovoljni odgovor«.⁸⁴ Ovim su ih htjeli primorati da plate, jer je svakome teže odgovoriti i obrazlagati.

Osim toga, s datumom od 30. prosinca 1845, Čitaonica poziva na pristupanje u to društvo i saopćuje da to društvo postoji, te poziva na učlanjenje sa 6 for. sr. i obavješćuje da će 26. siječnja 1846. biti »sabor« u kući Ane Sermage rođene Novosel u Poštarskoj ulici br. 58.⁸⁵

⁸² NSB, R 3999/18, odnosno sjednice.

^{82a} Pošiljka je iznosila: Kolo I, II, III; I. Kukuljević, Različita djela I, II; D. Demeter, Dramska pokušanja I; St. Vraz, Đulabije; Lj. Vukotinović, Prošastnost ugarsko-hrvatska; I. Tárnski, Pjesme; Drag. Jarnevićeva, Domorodne poviesti; Drag. Rakovac, Pjesme i I. Gundulić, Osman; vrijednost svega 9 for. 80 kr. sr. (NSB, R 3999, Računi).

⁸³ AMH, Protokol I, II, odnosno sjednice.

⁸⁴ NSB, R 3999/13.

⁸⁵ NSB, R 3999/13a.

God. 1846. bila su dva tajnika u Čitaonici, dr Jakov Užarević i Stanko Vraz. S početka je bilo trvenja među njima, kasnije je St. Vraz preuzeo Kolo, a Užarević bio tajnik Čitaonice s Maticom.⁸⁶

Čitaonica u kući Ane Sermage nije bila još uređena kako su željeli, ili je pristizalo dosta knjiga, pa ih je trebalo srediti, jer se na sjednici od 15. listopada 1846 (pogrešno u zapisniku 1847) govorilo da bi trebalo urediti »knjižnicu čitaonice« pa bi »neobhodno potrebno bilo nabaviti spretnih, imenito užjih ormarah, koji bi do zida manje prostora zauzimali, i u kojih bi se knjige, kao što pravilno registriranje iziskuje, u jednom redu razvrstati mogle«, dok su sada knjige u velikim ormarima u dva i tri reda, pa je nemoguće knjige pronalaziti. Uprava, »uvidivši valjanost ovih razlogah« »da će za društvenu knjižnicu pak i za knjige, koje se o trošku Matičinu izdaju, od dana do dana više prostora trebovati«, pristade jednoglasno na to. Zadužuju se Vj. Babukić i fiškal Ljudevit Sinković da pregledaju prostorije u Narodnom domu i da izvjestie upravu što sve treba učiniti da bi se postigao željeni cilj. Knjige će se za sada samo popisati, »a registriranje neka se odgodi dok se Čitaonica u novi svoj stan u »Narodnom domu« ne preseli. Predsjednik je J. Drašković i ovcu prigodom izvjestio »da će opet knjižnicu društva umnožati«.⁸⁷

Drašković je već dva puta poklanjao knjige Čitaonici, a ekonomski je slabo stajao.

Na sjednici od 16. rujna 1845. govorilo se o »zabrani tiskanja domorodnih prinesakah za Maticu književstva narodnoga u narodnih novinah«. Matica ilirska koja je još bila u Čitaonici i pod njezinom upravom, slala je u »Novine hrvatsko-slavonsko-dalmatinske« svako nekoliko vremena popis darivatelja, ali cenzor Pavao Muhić nije te papire propuštao. Zbog toga tajnik izvješćuje upravu da cenzor svojom ocjenom »non admittitur ad tipum« (31. VIII 1845) nije omogućio tiskanje popisa. Poslije ličnog zauzimanja (nije rečeno koga), konstatirano je da je to po odredbi »Konsilia ugarskoga na svekolike varmegje ugarske i hrvatsko-slavonske« »da cenzori ne bi pustili u dnevnicih o nikakvih društvih i njihovih poslih govoriti, koja nisu upravo izravno p. nj. veličanstvu odobrena i potvrđena«.

Zatim se navodi da je tajnik u sporazumu s predsjednikom J. Draškovićem »2. rujna 1845. išao k. nj. preuzvišenosti g. banu ovih kraljevinah grofu Franji Haleru, kao vèrhovnom sudu (forum apelatorium) u cenzuri...« te su banu kazali »da se naše društvo osniva na čl. XV od g. 1836. dana 4. i slèdećih mēseca kolovoza dāržavnoga sabora ovih kraljevinah i na §-u magistratualsko movoga sl. i kr. varoša od 26. lipnja g. 1838. protokolariter o istom društvu previšnjem mēstu javio; kako je ovo društvo najprije g. 1843 dana 17. svibnja na poziv preuzvišenoga konsilia ugarskoga po ovdašnjoj sl. varmedji, zatim g. 1844 dana 17. svibnja na previšnji poziv ravnateljstvu školah kotara zagrebačkoga, čeli sastav svoga bitja javilo, kao što je to u protokolu društvenome prigodom 12-a občeditoga sabora g. 1843. dana 23. kolovoza str. 106-107 — 113-130 zabilježeno; kako je ovo isto društvo prošnju nj. veličanstvu 9. svibnja t. g. radi dozvoljenja previšnje privilegie podnielo i time upravno nj. veličanstvu našem premilostivom caru i kralju čelo svoje bitje javilo te da time

⁸⁶ Matica hrvatska, 1842—1962, str. 45—48.

⁸⁷ AMH, Protokol II, str. 2—3.

društvo ovo i usled volje ovih kraljevinah i sa znanjem previšnjega mēsta postoji i kako je usled svega toga tajnik nj. ekscelenciju bana umolio, neka bi i nadalje prineske domorodne za narodnu Maticu književnu u novinah tiskati dozvolio. Pri-povēdi na poslēdak tajnik i kako je nj. preuzvišenost ban rekao da mi prama više rečenomu intimatu pokornost pokazati moramo i da on proti intimatu ništa dozvoliti ne može«.

Namjerno sam donio u cjelini tajnikovo izlaganje pred banom Hallerom, iz kojega proizlazi da nije bilo ništa nezakonsko ili protuzakonsko, dapače da su svi znali da su odnosne ustanove postojale, ali tu se radilo o šikaniranju Hrvata, pa i ban, tuđinac, nije htio dopustiti jednostavno objavljivanje u no-vinama imena koja su pridonosila Matici ilirskoj.

Uprava je o tome raspravljala te »ne mogaše na ino nego... pokoriti se, te zajedno umoli u glavu... predsjednika, neka bi on tu stvar u bližnjem dār-zavnom saboru predložiti dostojao da ss. i rr. ovih kraljevinah nj. veličanstvo putem prepokorne reprezentacie umole da tako nj. veličanstvo previsokom privilegijom društvo ovo potvārditi dostoji, kao što smo jur iz naše starešinske sēdnice dana 1. svibnja t. g. našom pokornom prošnjom umolili«.⁸⁸

Na sjednici Čitaonice od 23. listopada 1845. fiškal Vjekoslav Frigan oba-vijestio je upravu da je grof Dragutin Drašković spreman prodati svoju kuću »za malu cēnu od 28 hiljada for. sr.«, koja ima više od 30 soba, u Zagrebu, »gdē bi se Narodni muzeum i š njime Čitaonica, Kasino i Gospodarsko društvo hor-vatsko-slavonsko nastaniti moglo. Ova kuća, reče, da bi se mogla na akcie kupiti, svaku po 25 for. sr. računajući...« Frigan je tražio da bi uprava od-lučila kako da se »domorodci« pozovu »na podpisivanje i kupljenje akciah«. Odlučili su čekati povratak J. Draškovića.

Zatim, tajnik izvješćuje da je predsjednik primio iz Beča pismo bez pot-pisa od 2. kolovoza t. g., u komu mu nepoznati javlja da je kralj dao nalog ugarskoj kancelariji 14. lipnja t. g. »da na prošnju našu (Čitaonice) od 8. svib-nja o. g.« poslane mu od uprave Čitaonice »radi društva književnog ilirskog u Zagrebu, svoje mnjenje s mnjenji ostalih oblastih dotičnih... čim prije pred-loži, zatim kako je preuzvišena kancelarija ugarska taj posao u svom veću 16. sārpnja t. g. pretresla i odluku svoju 28. sārpnja na preuzvišeno namēst-ničtvo ugarsko poslala«. Ovaj nepoznati prijatelj Draškovićev ili samo pripad-nik narodnih težnja hrvatskih javio je da se stvar makla s mrtve tačke.

Na kraju je tajnik izvijestio da članovi čitaonički ne plaćaju redovito članarinu »i time strah zadaju da se društvo nadalje uzdāržati neće moći«. Zbog toga bijaše zaključeno da se sastanu Mato Vuković, Ferdinand Žerjavić i dr Aleksa Vancaš i pretresu financijsko stanje Čitaonice te podnesu izvje-štaj upravi.⁸⁹

Na sjednici od 25. listopada 1864. izvješćuje se da su Vj. Babukić i Lj. Sinković pregledali nove prostorije u Narodnom domu, »zatim da su se poraz-govorili sa stolarom« o svoti koliko bi stajalo novaca da se zaključeno izvrši, ali kako Čitaonica nije imala novaca, »razsudivši da novi ormari za koje sto-

⁸⁸ NSB, R 3999/18, odnosne sjednice.

⁸⁹ NSB, R 3999/18, dotična sjednica.

lar i onako odveć mnogo ište«, zaključeno je da »za sada nisu barem još neobhodno potrebiti«. Predlažu to i zbog toga što je »neizvješno i to, hoće li Čitaonica u Narodnom domu za svagda stan svoj imati«. J. Drašković je u vrijeme ove sjednice bio u Beču, gdje je, htijući pomoći Dragutinu Seljanu, potpisao za njega garanciju na 200 for. sr., što je poslije smrti Seljana morao vraćati, i sam financijski u teškom stanju.⁹⁰

»Poslovi Čitaonice su se od podignutja književne matice na toliko pomnožili da ih nije moguće s razborom i kako bi trebalo u kratkom opraviti zato bi jednoglasno odlučeno da se odsele starešinske sednice svakoga četvrtka u jutro u 10 urah dârže« (sjednica 26. X 1845).⁹¹

Na sjednici od 30. listopada 1845. bio je prisutan J. Drašković, pa je fiskus Matičin F. Žerjavić izvijestio da su kod njega akcije koje je poklonio grof D. Drašković, jer mu ih je predao A. Vakanović. Međutim, uprava je doznala »da je pokojni grof Aleksandar Drašković, koji je istu kuću sadašnjega Kasina na svoje ime kupio, pred smärtju svojom istu kuću nekojim članom kasinskoga društva prodao i da je ta prodaja u slici fassie' kod ovdašnjega gradjanskoga magistrata u protokol zapisana«. Nato se je Janko Briglević obvezao »da će on nastojati da (do) dojdüće sednice kopiu od više pomenute fassie pribavi«. Na sjednici od 6. studenoga t. g. bila je pribavljena »u vérodostojnom prëpisu pogodba i fassia radi ovdašnjega kasina« i proučena, »ali budući da je taj posao veoma zapleten i prepleten, zato bi naručeno g. fiškalu Žerjaviću, kao društvenom fiskusu, neka on s ostalom vëštom gospodom advokati o tom predmetu porazgovori se, što bi trebalo činiti, pa onda starešinstvu javi«.

Na sjednici od 27. studenoga 1845. uslijedio je izvještaj komisije trojice o računima Čitaonice, koje su našli u redu. Međutim, konstatirali su da je godinâ 1843 44. i 1844/45. trošak »narastao sa 398 for i 20 kr. sr.« tj. da je toliko »veći nego dohodak« i da je od 1842. do 1845. ostalo neplaćenih 433 for. sr., usprkos tome što je tajnik redovito dotične »opominjao«. Zaključeno je da se od strane uprave pozovu oni koji nisu platili, a spomenuta svota da se uzajmi od Matice kako je to već bilo prije odlučeno; osim toga valja se postarati da se dobiju novi članovi.⁹²

Pred premještaj Čitaonice u Narodni dom zaključeno je (7. prosinca 1846): »Budući da će počevši od dojdüće nove godine Čitaonica naša, premëštena u Narodni dom, s novoosnovanom dvoranom jedne iste novine imati, — društvo dvorane pako za nabavljanje dovoljnih i dobrih novinah Čitaonici 300 for. srebra u pomoć daje: zato danas sakupljeno bivše starëšinstvo zaključü: neka se za zadovoljiti raznovërstnim novine i časopise čitajućim gostom, i kao za uzdarje dvorani za toliku pomoć, koju Čitaonici daje, broj sadašnjih čitao-ničkih novinah još sa nekoliko umnoži, imenito neka se još nabavi: Journal des Debats, Frankfurter Oberpostamtszeitung, Wiener Zeitung i Humorist«.

⁹⁰ AMH, Protokol II, str. 3—4.

⁹¹ NSB, R 3999/18, dotična sjednica.

⁹² NSB, R 3999/18, dotične sjednice.

Kako se vidi, ovo su tri pojma kojima se operira; jedan je Čitaonica koji nam je poznat; drugi je *Narodni dom*, koji još nije obrađen, a treći je *Dvorana*. Narodni dom je kuća, kako i sama riječ kaže, koja je postala dom svih tada postojećih narodnih ustanova (Čitaonice, Gospodarskog društva i Narodnog muzeja u osnivanju, danas Opatička 18). Dvorana je dio Narodnog doma u kome su se priređivale zabave, plesovi, igrale razne društvene igre, u kojoj je postojao buffett.^{92a}

Ovdje treba reći da nema tačnih podataka kad se Čitaonica, možda bukvalno uzeto samo ona, preselila u Narodni dom, jer su se sjednice uprave i nadalje održavale u stanu Ane Sermage u Poštarskoj ulici br. 58, pa će biti istina da je sama Čitaonica bila prebačena u Narodni dom, dok se ostalo nije još prenijelo. Učinit će se to kasnije.

Osim toga, na istoj sjednici bilo je govora o punomoći koju je pred pet godina dala Gaju, »vrjednemu svomu sučlanu«, da putuje »po svētu našem... sabirati dobrovoljne novčane prineske, za da bi se jednom u Zagrebu za muzeum i druge domorodne inštitute (ustanovio) Narodni dom«. Gaj je usmeno izvijestio da nije mogao izvesti svoju zadaću pošto je »baš onda restauracia varmedska nastala i da se nisu (kao što će svakomu poznato biti) po nesreći malo za tim porodili politički oni razdori, gdje je osobnoj sigurnosti svakoga koi je kao domorodac poznat bio, od strane protivnikah pogibelj prëtila i gdje bi po zlobnih ljudih i sumnja političkoga agitiranja na njega pala bila. Razdori ovi i druge mnogobrojne zaprëke bile su krive, što učinjeno obećanje izpunio nije«. U međuvremenu se »Matica osnovala, muzeum zametnuo, Narodni dom drugim putem nabavio... , zato videći da mu je sada punovlastje ono izlišno«, vraća punomoć sa zahvalnošću na povjerenju koje su mu bili ukazali. Uprava, »pošto najprije presv. gosp. grof predsjednik pohvalno napomenu velike zaista zasluge gosp. dra Ljudevita Gaja glede ukupnoga našega narodnoga razvitka«, primila je opravdanje Gajevo »obćenitim zadovoljstvom«.⁹³

Karakteristične su riječi Gaja, iz kojih se vidi položaj narodnih vođa koji su mogli biti napadnuti i ubijeni zato što su radili za narod, kao i riječi Draškovićeve upućene Lj. Gaju da se vidi da u prvom redu J. Drašković, a vjerojatno i svi prisutni na sjednici (Vuković, Demeter, Praunšperger, Babukić, Vancaš, Vranjican i Zengevall) nisu još tada bili Gajevi neprijatelji, barem nisu kao takovi istupali.

Čini se da su narodne stvari padale još više, jer na sjednici uprave »Narodne čitaonice« (s Maticom) od 21. prosinca 1846. (na kojoj su bili prisutni: pored predsjednika Draškovića, Vuković, Praunšperger i Žerjavić) predsjednik izjavljuje »pravednu svoju žalost nada tim, što gospoda (članovi uprave) tako malo udioničtva prema narodnomu ovomu inštitutu pokazuju te starešinske ove sednice u kojih se samo o dobru narodne naše stvari radi, tako slabo polaze«.⁹⁴ Ojađen drugim stvarima narodnim koje nisu dobro napredovale Drašković je osudio i same članove uprave koji su povremeno radili, a nisu bili ničim opravdano spriječeni da dođu na sjednicu.

^{92a} O Narodnom domu i Dvorani gotov je moj posebni rad.

⁹³ AMH, Protokol II, str. 3—4.

⁹⁴ Isto mj., str. 9.

Polovinom siječnja (14. I) 1847. sjednica je Narodne čitaonice već bila bolje posjećena, bilo je njih 13 (prisutan i Gaj). Održali su je u stanu J. Draškovića koji je bio bolestan. Na toj sjednici posudili su Lj. Gaju 2000 for. srebra, »nesamo što je vlasnik lépe usréd varoši nahodeće se, iz čvèrstoga materijala sagradjene i sada po trudu njegovu znamenito povekšane kuće (u kojoj već, akoprem je u 10.000 for. zadužena, za spomenutu zahtěvanu sumu dovoljne sigurnosti imade), nego gospodar je i cvatuće i s dobrim uspěhom dëljuće jedne štamparie, u kojoj i društvo ovo štampa sva svoja dëla koja o trošku Matičinu izdaje (u čem opet, ako bi baš do skrajnje nevolje došlo, poručanstva dosta imade): zato, a uvažavajući k tomu i mnoge zasluge gosp. dra Gaja glede ukupne naše narodne stvari, rado privoliše svi danas u velikom broju sakupljeni« »neka mu se zahtěvana suma od 2000 for sr. u zajam dade.« Poslije načelnog pristanka zaključeno je da se ispita Gajevo stanje, kako su činili i drugima, pa ako ima novaca da mu se dade zajam.

I ovdje dolazi do izražaja raspoloženje uprave Čitaonice prema Gaju, jer njegovo ekonomsko stanje časovito nije bilo dobro. Ali na idućoj sjednici (27. siječnja) on se sam zahvalio na zajmu, jer mu, navodno, tih novaca ne treba. Da li je to bila istina ili su neki članovi prigovarali, pa je samo zbog toga odbio? Da je tome tako bilo, upućuje nas zapisnik od 6. veljače 1847. u kojem se kaže da je uprava saznala da se »dr Ljud. Gaj prěd nekójimi izjavio da su neke sume Matičine uložene kod takvih ljudih, kod kojih za Maticu pupilarne sigurnosti nema...« Kako je to upravu uvrijedilo, »bi naloženo tajništvu neka učtivo piše gosp. dru Ljud. Gaju i upita ga za ta męsta gdje su novci Matičini uloženi tako da za njih (kao što misli) pupilarne sigurnosti ne ima« (AMH, Zapisnik gornjeg datuma, str. 11). Upitan da kaže komu su novci posuđeni bez garancije, Gaj je izjavio »da on timi rěčmi nije posumnjičiti hotio ni sl. ovo starešinstvo, ni pojedine njegove članove, kojima je rukovanje Matičinih novacah pověreno, nego da su mu se izrazi oni samo nehotice u gnjevu i zloj čudi izmakle«. Uprava se zadovoljila ovom izjavom, s tim da se to unese u zapisnik (isto mj., sjednica 15. veljače 1847, str. 12).

Kako se vidi, Gaj je bio povrijeđen što su i od njega tražili garancije, pa je u srdžbi kazao ono što nije mogao dokazati, te se povukao priznajući čak i svoju »zlu čud«. Ovo pokazuje i to da je između Gaja i nekih članova Čitaonice dolazilo privatno do nesuglasica.

Da je postojala razlika između Čitaonice i Dvorane, vidi se iz toga što su na ovoj sjednici naručili iste strane novine u dva primjerka »da bude mogao biti svagda jedan u Čitaonici, a drugi pako u Dvorani.⁹⁵

»Budući da se već od nekogjega vrěmena oda svih stranah čuje da će se horvatsko-slavonskomu gospodarskom društvu koje se tuži da u svom dosadanjem stanu neima dovoljnoga prostora gdje bi spravljati moglo rasnovèrstne sбирke za budući nar(odni) muzeum naměnjene, — morat ustupiti i one sobe, u kojih se nar(odna) naša Čitaonica od početka ove godine nalazi; a s druge opet strane mnogo se glasa, osobito od članovah društva dvoranskoga, kako bi i za isto društvo dobro bilo, a i za Čitaonicu kao narodni inštitut dostojno, da se ista velika dvorana u čitalište

⁹⁵ Isto mj., str. 10.

preobrtati: zato za predusrēsti za dobe svim nesgodam koje bi moēebit baš naše društvo poradi stana postići mogle«, naredi predsjednik J. Drašković tajniku da na iduću sjednicu pozove »direktora dvorane ili ako ovi ne bi mogli doći da bi nekoje odbornice članove poslati izvoliti s kojima bi se starešinstvo ovo poradi Čitaonice posavētovati moglo«.96

Iako je Narodni dom tek kupljen bio za sve, već u početku on nije mogao primiti sva narodna društva. Premda se gore kaže da je Čitaonica u Narodnom domu, ona još nije u nj ušla. I kao treće, Čitaonica odnosno J. Drašković pregovara da se to uredi. Ova posljednja činjenica vrijedi zbog zasluga Čitaonice i zbog ugleda Janka Draškovića.

Iduća sjednica čitaoničke uprave, koju su održali 18. ožujka 1847, gotovo je raspravljala samo o Narodnom muzeju. Iz toga najprije saznajemo da se Gospodarsko društvo već prenijelo u Narodni dom, kao i to da je ono »uzelo na se *privremeno* nastojanje oko zbirakah za budući Narodni muzeum određenih«, da je u vezi sa zaključkom iz prošle sjednice o prostoru u Narodnom domu utvrđeno da u njemu »dovoljno još praznoga prostora imade, gdje bi se rečene zbirke za nevolju moēebit još i za koju godinu spravljat i razredjivat mogle«, napokon sjednica odredi protomedika dra Aleksandra Praunšpergera i fiškala Ferdinanda Źerjavića »da bi se potrudili do ... biskupa zagrebačkoga, Jurja Haulika, kao zaštitnika i predsjednika Gospodarskoga društva (da bi) i nadalje, dok nam ne stigne od višjega mēsta dozvoljenje literarnoga društva, koje će tad samo preuzeti rukovanje i ustrojivanje muzea, ustupilo prostora sbirkam, što bi najprikladnije moglo biti u velikoj sobi, gdje se razne sprave i makine na gospodarstvo spadajuće čuvaju, i koji sada barem još ni polovicu sobe iste nezapremaju«.

Poslije toga je Babukić podnio »jednu sbirku starinskih novaca, koje je ... Metel Ožegović, savētnik pri kralj. ugarskom namēstništvu, novcem iz glavnice Matičine, za tu sverhu pozajmljenim, u Beču opet nabavio i ovamo za budući naš Narodni muzeum poslao. Određeno je neka se sbirka ova u Čitaonici spravi i čuva, kao i ostale odprie jurve nabavljeno«.

Na ovoj je sjednici pročitano pismo »od nekog mladog domorodca Tkalca iz Beča« koje je uputio upravi Čitaonice u kome nuđa »na prekup u veoma priličnu (umjerenu) cēnu svoju sbirku starinskih novaca. Starešinstvo želeći novčane sbirke za budući muzeum koliko većma umnožati, a i ugoditi gosp. prodateljju, koi iskreno izjavljuje, da bi od sveg sēra rad darovao sbirku svoju plemenitoj domorodnoj svērhi, kad bi mu okolnosti dopuštale«, zaključilo je da se »pismeno umoli g. Metela Ožegovića da bi dostojao sbirku ovu, ako mu se vrēdna bude vidila, na račun Matice prekupiti«.97

Kako smo vidjeli veliki dio starih novaca i drugih predmeta skupila je u prvom redu Čitaonica za budući Narodni muzej.

Dvojica delegata koji su imali poći do biskupa Haulika, posjetili su ga i na sjednici od 25. ožujka 1847. izvijestili da je predsjednik Gospodarskog društva J. Haulik pristao »da se sbirke za nar(odni) muzeum za koje barem

96 Isto mj., str. 12.

97 Isto mj., str. 13.

vrěme spremaju još u stanu i onako dovoljno prostranom, koga Gospodarsko društvo sada imade, da ne bi Čitaonica svoje sobe za tu svěřu ustupiti i opet se seliti morala«, ali je nadodao »da se stvari, koje se za Narodni muzeum sabiraju, još do rujna měseca t. g. u stanu Gospodarskoga društva spremaju i čuvaju; posle nada se od sl. ovoga starešinstva da će iz ljubavi prama domorodnoj stvari i same sobe svoje spomenutim zbirkama ustupiti«. ⁹⁸

Iz ovoga, s jedne strane, vidimo brigu Čitaonice (s Maticom) oko skupljanja predmeta za budući Narodni muzej i oko čuvanja tih stvari, a s druge strane se traži da Čitaonica bude ona koja će morati i svoje sobe spomenutim zbirkama ustupiti. Ako ocijenimo tko je u tom času bio važniji, pa i to tko će važniji biti u skoroj budućnosti, mislim da je to bila Čitaonica (s Maticom), ali je Haulik dao ultimatum Čitaonici da će Gospodarsko društvo muzejske predmete čuvati do rujna 1847. Ovo je ipak odnos tuđinca prema domaćem pitanju, koji je više pazio na svoj lični ugled negoli na opću narodnu stvar kad je trebalo dati važnosti onome što ima šire narodno značenje.

Prije godišnje skupštine koja će biti u lipnju 1847. utvrđeno je na sjednici od 15. travnja iste godine da Čitaonica nema dugova. Imala je 600 for. sr. aktiva i isto toliko duga od članova koji nisu uplatili članarinu, pa je zaključeno da se pismeno pozovu oni koji je još nisu uplatili a žele ostati članovi, da je plate. ⁹⁹ Pošto je o tom raspravljano i na sjednici uprave od 4. svibnja 1837, zaključeno je da Vj. Babukić kao bivši tajnik-blagajnik Čitaonice sredi sve račune i da ih što prije prikaže, pa pošto plate knjige koje se u ime Matice ilirske izdaju, da se kamate Matičine glavnice upotrijebe »na isplativanje dugovah Čitaonice, na koliko se ovi ne bi namiriti mogli iz reštanciah čitaoničkih, kojih također do 600 for. sr. imade«, kako je naprijed spomenuto.

U razdoblju od 1. srpnja 1846. do konca lipnja 1847. bilo je 170 članova; Dvorana je platila za nabavku novinah 150 for. sr. ^{99a} Kako stanarina za Čitaonicu nije bila plaćena, zaključeno je da »Matca posudi 45 for. srebra Čitaonici, za vrěme dok ona dug svoj neiztėra«. ¹⁰⁰

S obzirom na traženje Haulika kao predsjednika Gospodarskog društva, što smo već spomenuli, kao i zbog drugih razloga koje danas ne možemo znati, osnovana je »mėšovita deputacija«, zapravo odbor koji je sastavljen od odbornika »Narodnog doma, Horv.-slavonskog gospodarskog društva, narodne zagrebačke čitaonice i društva dvorane« »da se medjusobno posavėtuju o boljem i svėrsi shodniem razredjenu stanah u Narodnom domu«. Članovi toga odbora od strane Čitaonice (s Maticom) bili su J. Štajdacher, gradski sudac, dr Al. Vancaš, prof. Vj. Babukić i tajnik dr J. Užarević. Prema sporazumu, oni su izvijestili: »1. Čitaonica premėstit će se u drugi kat u profesora Petra dosadanji kvartir, i da bi se biblioteka njezina koliko moguće svėrsi shodnie razrediti mogla, pridat će se još istomu stanu gornji salon koji će se o trošku Narodnoga doma u sobu pretvoriti. — Najmovine platjat će Čitaonica 100 for. srebra. — 2. Od dosadanjega stana Čitaonice ustupljuju se dvė prednje sobe

⁹⁸ Isto mj., str. 13.

⁹⁹ Isto mj., str. 14.

^{99a} NSB, R 3999. Računi.

¹⁰⁰ AMH, Protocol II, str. 14—15.

Gospodarskom društvu za muzeum, dvě pako stražnje sobe s ostalim prostorom do kuhinje ustupljaju se društvu dvorane da ih u gostionicu obrati.«¹⁰¹

Kako se iz ovoga vidi, ovo je drugi raspored soba pojedinim društvima. Ne možemo reći kako je tekao ovaj dogovor, ali se može konstatirati da je prostor u Narodnom domu već u početku bio premalen, kad su morali oduzimati stan »profesoru Petru«; drugo, Čitaonica je bačena u II kat, iako je ona jedina morala dnevno imati čitalaca, pa bi normalno bilo da je bila što niže.

Prema odluci sjednice uprave, godišnja skupština Čitaonice trebalo je da se održi 22. lipnja 1847, ali kako nije ubilježen zapisnik, ne znamo što se na njoj govorilo.

Svakako, Narodni dom koji je kupljen i ustanovljen iz najvećeg idealizma, nije postigao svoju svrhu. Na sjednici od 10. kolovoza 1847. »s velikim nezadovoljstvom« konstatiraju »da je od sobah u Narodnom domu za čitaonicu ovu određenih, jednu zapremio gostitelj Dvorane i to kao što veli po naročitom naputku i dozvoljenju gosp. ravnitelja dvoranskoga društva Franje Štauduara«. Oni su ovaj čin karakterizirali »samovoljnim«, jer je — kako smo već vidjeli — na mješovitoj sjednici od 20. svibnja 1847. određen raspored kako je navedeno. Sada se ovaj ugostitelj (s obitelji) Dvorane nalazi u prostorijama Čitaonice, pa uprava konstatira »da se podnipošto neslaže s dostojanstvom ovakovoga literarnoga zavoda da ikoi strani čovjek, a tim manje čitava obitelj pored njega stanuje« u prostorijama Čitaonice (s Maticom). Zbog toga se naredilo tajniku da obavijesti »spomenutoga dvoranskoga gostitelja da rečenu sobu — kao vlastitost Čitaonice — na svaki način do konca tek. mės(eca) kolovoza izprazniti mora, budući da će se Čitaonica s početkom dojduećega mės(eca) rujna onamo useliti.¹⁰²

Soba koja je pripadala Čitaonici bila je, kako se čini, prazna. Dvorana je uzela čovjeka, možda konobara ili kuhara, pa ne imavši kud s njime, dala mu je sobu Čitaonice, a da upravu nije ni pitala, pa se tako pojavio ovaj problem. Simptomatično je da ugostiteljstvo Dvorane rada takvim problemima, ukoliko sve to nije namješteno da se stvore smetnje Čitaonici (s Maticom) koja je pokazivala razumijevanja za više narodne potrebe.

Sjednica od 19. kolovoza 1847. potvrdila je gornji zaključak s tim da se »nanovo opomene gostitelja dvoranskoga da sobu Čitaonici namēnjenu do konca kolovoza mės(eca) svakako izprazni«, a što se tiče novoga njegova stana »neka se obrati na ravniteljstvo dvorane«.

Ovaj mali događaj baca lošu sliku na upravu Dvorane.¹⁰³ To znači da je u moralnom pogledu bila velika razlika između Dvorane i ostalih hrvatskih društava u Zagrebu. Možda je takav i sličan nered odbijao upravu da se u Narodnom domu održavaju sjednice. Tako je i ova od 2. rujna 1847. održana u kući Ane Sermage u Poštarskoj ulici br. 58.

¹⁰¹ Isto mj., str. 15.

¹⁰² Isto mj., str. 16.

¹⁰³ Isto mj., str. 16.

Ovaj je zapisnik pisao Stanko Vraz. Kako ih je smetao stan u Narodnom domu, »osobito biaše reč o tome kako bi se najprikladnije razredile sobe budućeg tog stana, u koju svārhu je društvo najmilo ćeli drugi pod (kat) u Nar(odnom) domu za sto (100) for. sr. godišnje stanovine. I tu bude odlučeno da se onaj prostor drugog poda što stoji nad gospojinskom divananom opredĕli za knjižnicu, p̄arva soba do nje da bude ulazna i zajedno pisarnica g. tajnika dra J. Užarevića, velika soba na uglju (!), što ide u Kipnu ulicu da bude čitalište, a ostale dvĕ sobe što se nalaze nad sobom od biljarda da se ostave tajnikom, manja spomenutom g. dru J. Užareviću kao spavaonica a veća na uglju Stanku Vrazu, u kojoj će se dāržat i sĕdnice starešinske društva Čitaonice. Tu je pretekla još jedna soba što stoji do kuhinje i ta bude odlučeno za slugu i ako on ne bi stajao u kući [da bude] za skladište knjigah izdanih na trošak nar(odne) Matice«.

Poslije sjednice svi su prisutni pošli do Narodnog doma (jer je to bilo vrlo blizu) da vide na licu mjesta da li njihovi zaključci mogu ostati i da odluče o tome »bi li se probila vrata u sobu (spavaonicu tajnika Užarevića) te ta sobica pretvorila u ulaznu, a odlučena prie ulaza preokrenula u spavaonicu kao što rećeni tajnik želja«. Proučivši to pitanje na licu mjesta, nije se udovoljilo Užarevićevu traženju.¹⁰⁴

Oko mjesec dana poslije ove sjednice stigla je Narodnoj čitaonici u Zagreb potvrda *učenog društva* koja je datirana 10. srpnja 1847, pa je to s veseljem objavljeno na izvanrednoj sjednici uprave od 14. listopada.¹⁰⁵

Ne znam zbog kojih je razloga — ali vrlo vjerojatno zbog financijskih — na sjednici uprave Čitaonice od 18. studenoga 1847. dr Al. Praunšperger predložio na molbu »mnogih članova Čitaonice« da se neki časopisi i novine s novom godinom više ne primaju i to: »Humorist, Ungar, Leipziger Mode Zeitung, Ost und West, Pilger, a mĕsto njih drugi nĕkoji nabave kao Ausland, Fliegende Blätter, Leipziger Repertorium für deutsche und ausländische Literatur itd., franceski pako list Journal des Debats da se sa Revue des deux Mondes, koji je mnogo jeftiniji, zamĕni. — Već i iz samoga gospodarskoga obzira rado bi bilo starĕšinstvo na prĕdlog ovi odmah privolilo, ali da se ne bi društvu dvorane koja čitaonici znamenitu sumu za pribavljanje novinah daje i kojega članovi većinom belletristićke i zabavne listove rado čitaju, takovom jednostranom odlukom zamĕrili«, naređeno je tajniku da se dogovori s upravom Dvorane.¹⁰⁶

U daljim sjednicama uprave Čitaonice rješavali su ponajviše poslove Matice, tako sa sjednice od 16. sijećnja 1848. doznajemo da Matićini računi nisu mogli biti tiskani za god. 1846. u Zagrebu »kad nam kr. cenzura uživanje ime na ilirskoga još sveudilj krati«, pa su zaključili da se štampaju pod imenom »Matica horvatsko-slavonska«, kad je pod tim imenom dopušteno i učeno društvo.¹⁰⁷ Ovo je ćinio cenzor u Zagrebu usprkos tome što je ilirsko ime bilo dopušteno već 3. sijećnja 1845. u literaturi, a o tome se i radilo. Međutim su

¹⁰⁴ Isto mj., str. 17. Posljednja sjednica održana u kući Ane Sermage.

¹⁰⁵ Isto mj., str. 17—18. Potanje o tome v. *Matica hrvatska 1842—1962*, str. 52 i d.

¹⁰⁶ Isto mj., str. 18.

¹⁰⁷ Isto mj., str. 20.

hrvatsko-ugarski odnosi sve jače upadali u krizu, pa se zbog političkih prilika nije održavala ni sjednica uprave Čitaonice od 16. ožujka do 28. prosinca 1848, kada je posljednja ubilježena u zapisnik. Na ovoj sjednici je J. Drašković opravdao zašto nije održavao redovite sastanke uprave: to su političke prilike. Danas je sazvaio ovu sjednicu da se posavjetuje »o interesih društva čitaonice zagrebačke i rukovanju njegovomu pověřene glavnice Matičine«. Uznemirilo ih je osnivanje Slavenske lipe, jer su mislili da je ona uperena protiv Čitaonice ili Matice, ali ih je umirio Babukić, koji je kazao da je i sam član Slavenske lipe, ali da se nikad o takvu nećemu nije govorilo.¹⁰⁸

Od ove sjednice do kraja života Čitaonice, 27. travnja 1850, na žalost nemamo zapisnika njezinih sjednica. U zapisniku je 27 listova bijelih, što će značiti da su se sjednice Čitaonice održavale a da tajnici nisu zapisnike pisali. Vraz je osim toga bio odsutan, pa je ova dužnost zapala jedinog Užarevića. Možda su tome svemu bile krive i nevolje oca ovih korisnih ustanova, vrijednoga grofa Janka Draškovića koje su bile — kako je poznato — objektivne i subjektivne naravi. Njega je ogorčio oktroirani ustav, jer 11. studenoga 1849. piše Metelu Ožegoviću: »Goropadne promine razdružiše najbolje, više negoli poplave ili brda, a mene najviše nevaljanost mlađega pokoljenja. Meni su iskušenja moja od dviju ljeta više dosadila, negoli starost moja.«¹⁰⁹

Dakle, 1848. i 1849. dvije su godine najteže za nj, kad su mnogi mlađi polagali ispite vrlo loše u borbi s neprijateljima nutarnjim i vanjskim. Usporedo s razočaranjima Janka Draškovića, i ne samo njega, Čitaonicu narodnu zamrzili su vlastodršci zato što je i ona bila jedna od zapreka provođenju njihovih samovoljnih namjera. Oktroirani ustav, proglašen 4. ožujka 1849, Bansko vijeće Hrvatske nije htjelo objaviti; slijedi poznato pismo Ivana Kukuljević banu Jelačiću od 9. kolovoza 1849. kojim protestira protiv oktroja; ipak je Bansko vijeće moralo 6. rujna 1849. proglasiti oktroj; sve je to govorilo o pravom raspoloženju u Hrvatskoj. Ilirska (ili Narodna) čitaonica bila je pokretač svih patriotskih akcija, ne samo u Zagrebu, pa je pri uvođenju — rekao bi Šišić — »čistoga« apsolutizma, trebalo pročistiti bojište u Hrvatskoj, te je tako 27. travnja 1850. pogođena i Čitaonica, rodilja — kako je lijepo kazao Smičiklas — mnogih narodnih ustanova.

U troškovima za g. 1846/1847 do 1849/1850, u istim vremenskim razmacima, od 1. srpnja 1846. do 3. veljače 1850, *dohoci* su Čitaonice (članarina i prilog Dvorane za novine i časopise, za 2^{1/2} godine) 2232 for. sr.; *troškovi* za inozemne novine 1847, 1848, i 1849: 1063 for. 44 kr. sr.; za domaće novine (iste godine): 62 for. 20 kr., svega za novine: 1125 for. 64 kr. sr. Ostali troškovi (tajnička plaća oko 100 for. sr. godišnje, pomoćno osoblje 228 for., najam 100 for. sr. godišnje, ogrjev, svjetlost i drugo): 2259 for. 16 kr. sr. Prema tome je u ovom razdoblju bio deficit od 27 for. 16 kr. srebra. Članova je bilo oko 174, čini se jedan od najvećih brojeva u životu Čitaonice.¹¹⁰ Možda je tome razlog borba s Mađarima, a kasnije oktroirani ustav i uvod u apsolutizam. Možda je tome pridonijela nešto i Dvorana koja je okupljala »sve stališe«? Karakteristično

¹⁰⁸ Isto mj., str. 22.

¹⁰⁹ Matica hrvatska od g. 1842. do 1892. Zagreb 1892, str. 94.

¹¹⁰ NSB, R 3999. Računi dotičnih godina.

je da ovaj posljednji popis nema člana koji nije platio članarinu, što me uvjerava u tačnost gornjih zaključaka. Patrioti su hrvatski htjeli ovim protestirati protiv odluka bečke vlade, pa je Čitaonica postajala opet sastajalište i tribina najnaprednijih tadašnjih hrvatskih ljudi koji su htjeli i mogli odvojiti sredstva da plate članarinu od 6 for. srebra.

U tom cvatu, a možda baš i zbog toga, zateče Čitaonicu neprijateljska odluka o ukidanju. U toj je nevolji hrvatski narod imao sreću — jer tada o pravu ne smijemo govoriti — da je sačuvala Maticu ilirsku koja se dotad nije bila izlagala, pošto je postojala u sjeni svoje roditelje — slavne Ilirske čitaonice u Zagrebu.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Tajnik redakcije:

IVAN KAMPUŠ

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB